

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KENTSEL PLANLAMA VE MİMARİ YAPILAŞMA BAĞLAMINDA ANTİK ÇAĞDAN
CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR ANTALYA ŞEHİRİ VE SUR YAPILARI

Derya AKYOL

Danışman
Doç. Dr. Güven DİNÇ

Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KENTSEL PLANLAMA VE MİMARİ YAPILAŞMA BAĞLAMINDA ANTİK ÇAĞDAN
CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR ANTALYA ŞEHİRİ VE SUR YAPILARI

Derya AKYOL

Danışman
Doç. Dr. Güven DİNÇ

Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kentsel Planlama ve Mimari Yapılaşma Bağlamında Antik Çağdan Cumhuriyet Dönemine kadar Antalya Şehri ve Sur Yapıları” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Derya AKYOL

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

GİN'in bu çalışması, jürimiz tarafından G Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak oy birliği ☐ oy çokluğu ☐ ile kabul edilmiştir.

Başkan : (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof (İmza)

Üye : (İmza)

Tez Başlığı: neği

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :/....../2022

Mezuniyet Tarihi :/....../2022

(İmza)
Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	
Öğrenci Numarası	
Anabilim Dalı	
Programı	
Programın Türü	() Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	
Tez Başlığı	

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Müdürlüğüne

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak Sayfası, b) Giriş, c) Genel Bilgiler, d) Gereç ve Yöntem, e) Bulgular, e) Tartışma ve f) Sonuç ve Öneriler kısımlarından oluşan toplam.....sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından *Turnitin* adlı intihal engelleme yazılımından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 'olarak tespit edilmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Akdeniz Üniversitesi “Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları”nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ad Soyad, İmza

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

...../...../.....
(Unvan, Ad Soyad, Tarih, İmza)

Açıklamalar

- 1- Tez Çalışması Orijinallik Raporu tezin yalnızca “Kapak Sayfası”, “Giriş”, “Genel Bilgiler”, “Gereç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma”, “Sonuç ve Öneriler” bölümlerinden oluşan kısmın tek bir dosya olarak intihal engelleme yazılımına yüklenmesi ile alınır.
- 2- Yazılıma yükleme yapılırken “Dosya Başlığı” (document title) olarak tez başlığının tamamı, “Yazar Adı” (author's first name) olarak öğrencinin adı, “Yazar Soyadı” (author's last name) olarak öğrencinin soyadı bilgisi yazılır.
- 3-İsteğe bağlı ayarlar kısmından; “Ödevleri şuraya gönder?” seçeneği mutlaka **DEPO YOK** şeklinde işaretlenmesi gerekmektedir;.
- 4- Benzerlik oranında tüm sorumluluk öğrenciye aittir.
- 5- Tez savunma sınavı sonrasında başarılı bulunan öğrenci, tez savunma sınavı tarihi sonrasında tezde yapılmış muhtemel değişiklikleri içeren dosya kullanılarak alınmış ikinci bir intihal raporundaki bilgiler kullanılarak hazırlanmış ve tez danışmanı tarafından onaylanarak imzalanmış ikinci bir Raporu ve Beyanı Enstitüye teslim etmekle yükümlüdür.

İÇİNDEKİLER

LEVHALAR LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KENTSEL VE MEKANLAŞMA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Anadolu'da İlk Yerleşim Yerleri ve Kentleşme Süreci	4
1.2. Antik Çağın Kent Tanımı.....	5
1.3. Anadolu'da Antik Çağ Kentlerinin Kuruluşu	5
1.3.1. Düzensiz Kentler	6
1.3.2. Düzenli Kentler.....	6
1.4. Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemi Şehirciliğinin Gelişim Süreci	6
1.5. Anadolu Bizans Dönemi Kent Morfolojisi	7
1.6. Anadolu'da Selçuklu Devleti Kent Morfolojisi	9
1.7. Anadolu'da Osmanlı Devleti Dönemi Kent Tipolojisi	10

İKİNCİ BÖLÜM

ANTALYA'NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE SİYASİ TARİHİ

2.1. Antalya'nın Topoğrafik Özellikleri	12
2.2. Türk Hakimiyeti Öncesi Antalya	12
2.3. Türk Hakimiyeti Dönemi'nde Antalya	14
2.3.1. Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti Dönemi.....	14
2.4. Attaleia Kenti ve Fiziksel Gelişimi.....	16
2.5. Kuzey Kent (Olbia?)	18
2.6. Güney Kent Korykos	18
2.7. Hellenistik Dönem Attaleia Kentinin Kurulması ve Kent Surları	19
2.8. Roma Dönemi Kentin Fiziksel Yapısı ve Surlar.....	22
2.9. Bizans Dönemi Attaleiası, Surlar ve Yapı Kompleksleri	27
2.10. Selçuklu Dönemi Antalya Kentinin Fiziksel Gelişimi ve Sur Sistemi	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ANTALYA’NIN KENTSEL DOKUSU, SUR MORFOLOJİ VE SUR ÜZERİNDEKİ ONARIMLAR VE YAPI GRUPLARI

3.1.	Antalya Kent Dokusu ve Sur Morfolojisi	34
3.2.	Sur Duvarları, Burçlar ve Kapılar	38
3.3.	Tophane Kapısı ve Burçları	39
3.4.	Kuzey Kapısı (Varoş Kapısı) ve Burçları	42
3.5.	Balık Pazarı Kapısı (k20) ve Burçları	47
3.6.	Tiberius Kapısı (Batı Kapısı) ve Burçları	48
3.7.	Hadrianus Kapısı ve Burçları	51
3.8.	Yapı Grupları	53
3.8.1.	Camiiler	53
3.8.1.1.	Kesik Minare Cami	53
3.8.1.2.	Yivli Minare ve Ulu Camii	54
3.8.1.3.	Tekeli Mehmet Paşa Camii	55
3.8.1.4.	Ahi Yusuf Camii	55
3.8.1.5.	Balbey Camisi	55
3.8.1.6.	Murat Paşa Camii	56
3.8.2.	Ahi Kızı Mescidi	56
3.8.3.	Medreseler	56
3.8.3.1.	Gıyadeddin Keyhüsrev Medresesi (Atabey Armağan Medresesi)	56
3.8.3.2.	İmaret Medresesi	57
3.8.3.3.	Karatay Medresesi	57
3.8.4.	Türbeler	58
3.8.4.1.	Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi	58
3.8.4.2.	Şeyh Şücâeddin Türbesi	58
3.8.4.3.	Nigâr Hatun Türbesi	58
3.8.4.4.	Ahi Yusuf Türbesi	59
3.8.5.	Mevlevihane	59
3.8.6.	Hamamlar	59
3.8.6.1.	Yivli Minare Hamamı	59
3.8.6.2.	Nazır Hamamı	60
3.8.6.3.	Balık Pazarı Hamamı	60
3.8.6.4.	Cumhuriyet – Balbey Hamamı	61

3.8.7. Hanlar	61
3.8.7.1. Tek Kapılı Han	61
3.8.7.2. İki Kapılı Han	61
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	66
LEVHALAR	74
ÖZGEÇMİŞ	84

LEVHALAR LİSTESİ

Lev. 1- Kuzey Kent Olbia?.....	18
Lev. 2- Güney Kent Korykos	19
Lev. 3- Hellenistik Dönem Olbia ve Korykos	20
Lev. 4- Hellenistik Dönem Attaleia Kenti ve Surları	21
Lev. 5- Hellenistik Dönem Attaleia Kenti ve Surları	22
Lev. 6- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları	23
Lev. 7- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları	23
Lev. 8- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları	26
Lev. 9- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları	27
Lev. 10- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları.....	28
Lev. 11- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları.....	29
Lev. 12- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları.....	30
Lev. 13- Selçuklu Dönemi Antalya Kenti ve Surları.....	31
Lev. 14- Selçuklu Dönemi Antalya Kenti ve Surları.....	32
Lev. 15- Selçuklu Dönemi Antalya Kenti Surları ve Mahalleleri	33
Lev. 16- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti Surları ve Mahalleleri.....	38
Lev. 17- Tophane Kapısı Restitüsyon Planı	40
Lev. 18- Tophane Kapısı A kesiti.....	41
Lev. 19- Tophane Kapısı Batı Görünüş.....	41
Lev. 20- Kuzey Kapısı Restitüsyon Planı.....	43
Lev. 21- Balık Pazarı Kapısı Restitüsyon Planı	47
Lev. 22- Tiberius Kapısı Restitüsyon Planı.....	49
Lev. 23- Tiberius Kapısı ve Surların Gravürü	50
Lev. 24- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti ve Surları	52
Lev. 25- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti ve Surları	53
Lev. 26- 1815 Haritası'nda Antalya Kalesi'nin Kapıları	74
Lev. 27- Antalya Kalesi'nin tanımlı burçları.....	75
Lev. 28- Antalya Kalesi'nin sur ve duvarları	76
Lev. 29- Ali Paşa Sarayı, Hasbahçe ve Gümrük	77
Lev. 30- Kebîr Kapı, Câmi-i Atik Mahallesi ile Mevlevihane ve Türbeler Bölümü	77
Lev. 31- Mermerli ve Merdivenli İskele	78
Lev. 32- Çatılı Baruthane Burcu,Kaynak: Ernst Krickl, 1892 Lykia Günlüğü	78
Lev. 33- Nevbethane Burcu ve seğirdim terası.	79
Lev. 34- “Hasbahçe Kapısı” adıyla da bilinen II. Bahçe Kapısı'nın yıkıntıları	79
Lev. 35- 19. yüzyılda Antalya Limanının taksimi.....	80
Lev. 36- 1921 Scarpa Haritası (Harita: Antalya Arkeoloji Müzesi).....	81
Lev. 37- Yat Limanı	82
Lev. 38- Hadrian Kapısı	82
Lev. 39- Hadrian Kapısı	83
Lev. 40- Hadrian Kapısı	83

KISALTMALAR LİSTESİ

AŞS	: Antalya Şer'iyye Sicilleri
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ED	: Editör
H.	: Hicri
Haz	: Hazırlayan
LV	: Levha
M	: Miladi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra

ÖZET

Antalya'nın kentsel planlama ve mimari yapılaşma bağlamında Antalya Kalesi ve sur yapılarında gerçekleştirilen restorasyon uygulamalarının (1812 – 1914) incelendiği bu tez çalışmasında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Tamirat Defterleri, Şer'iyye Sicilleri, Tahrir Defterleri benzeri kaynakların yanı sıra seyahatnameler esas alınmıştır.

Anadolu mekânsal anlamda pek çok ilkin yaşandığı bir coğrafyadır. Paleolitik çağlardan başlayarak Antalya, sırasıyla Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'ne ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle kent gerek önemli bir ticaret ağı rotasında bulunmasıyla gerekse güçlü bir savunma mimarisiyle birlikte zengin arkeolojik kalıntılara sahip olmasıyla pek çok kültür katmanını bünyesinde barındırmaktadır. Antalya'nın en önemli kültürel öğeleri arasında bulunan kale geçirdiği onarımlarla sur bedenlerini güçlendirerek XX. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Sosyal, ekonomik ve mimari anlamda pek çok öneme sahip Kaleiçi, mimari yapıları, ayakta kalmış sur duvarları ve kapıları ile birçok kültürel ve tarihsel öğeye sahip olarak günümüzde de önemini ve varlığını sürdürmektedir.

ABSTRACT

In this thesis, the restoration practices (1812 – 1914) executed in Antalya Castle and bulwark structures in the content of urban planning and architectural structuring of Antalya were examined and besides the sources such the Repair Books in the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Sharia Registries, Tahrir Books as travel books were based on.

Anatolia is a geography where many firsts were experienced in spatial terms. Antalya hosted Bergama Kingdom, Roman Empire, Byzantine Empire, Seljuk Empire and Ottoman Empire since paleolithic era. Because of this, city contains a great deal of cultural layers in itself, both with its location on an important trade network route and with a strong defense architecture and rich archaeological remains. The castle, which is among the most important cultural elements of Antalya, continued its existence until the beginning of the 20th century by strengthening the walls with the repairs it underwent.

Kaleiçi, which has many social, economic and architectural importance, maintains its importance and existence today as it has many cultural and historical elements with its architectural structures, surviving fortifications and gates.

ÖNSÖZ

Günümüzde turizm ve ekonomik anlamda pek çok öneme sahip olan Kaleiçi, arkeolojik ve kültürel açıdan büyük değerlere sahiptir. Bu Tez çalışmasında MÖ IV. yüzyıldan başlayarak kesintisiz bir yaşam alanı olan Kaleiçi'nin tarihi ve fiziksel gelişiminin yanında demografik yapısına, mimari yapılara ve bu alanı çevreleyen sur sistemi, arkeolojik, nümsmatik, epigrafik veriler, antik kaynaklar ve arşiv kaynakları çerçevesinde değerlendirilmiş ve yazılı hale getirilmiştir.

Kentsel sit alanı olan Kaleiçi bölgesinde henüz tam anlamıyla kentsel planlama açısından arkeolojik bir kazı çalışması yapılmadığı için kentin fiziksel gelişimi hakkında kaynaklar oldukça yetersizdir. Antik kaynaklar değerlendirilmiş, akademik ve arşiv kaynaklar ışığında tez çalışması vücut kazanmıştır.

Bu çalışmada, belgelerin sağlanması ve yorumlaması aşamasında bana başından sonuna kadar yardımcı olan ve destekleyen danışmanım sayın Doç. Dr. Güven DİNÇ hocama, daha ön lisans öğrenimim sırasında kendisinden aldığım dersleriyle ufku genişletip yeni bakış açıları kazandıran; yüksek lisans eğitimim sırasında beni yönlendiren, ayrıca bu tezin gerek belirlenmesinde gerekse ilk cümlesinden son cümlesine kadar yapılan düzeltme ve ekleme sürecinde emeği geçen değerli hocam Kemal DEMİRTAŞ'a, Hatice DURGUN hocama, Mehmet Emin ŞEN hocama, maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan aileme, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan Figen AKYOL, Nadim RAFET ve Başak KAFES'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Derya AKYOL

GİRİŞ

Bu tezin konusunu kentsel planlama ve mimari yapılaşma bağlamında antik çağdan cumhuriyet dönemine kadar Antalya şehri ve sur yapıları oluşturmaktadır. Araştırma alanı olarak Antalya'nın Kaleiçi Bölgesi seçilmiştir. Söz konusu çalışma; arkeolojik, epigrafik ve nümismatik veriler aracılığıyla İÖ IV. yüzyıldan itibaren iskân görmeye başlamış ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyıl da dahil olmak üzere tüm dönemlerde yaşam alanı olarak işlevlendirilmiştir. Antalya İli Muratpaşa İlçesi sınırlarında bulunan günümüzde bünyesinde; Barbaros, Selçuk, Kılınçaslan ve Tuzcular isimli dört mahalleyi barındıran Kaleiçi Bölgesi'nin sınırlarını belirleyen sur ve kapı yapıları ölçeğinden hareketle bölgenin yerleşim tarihine değinilmesi ve coğrafi yapısı nedeniyle alanın aynı zamanda çerçevesini çizmekle kalmayıp mahalleler arasındaki sınırları da belirleyen sur duvarlarıyla kapı yapılarını da incelmektedir.

Antalya İli Muratpaşa İlçesi sınırları içerisinde bulunan Kaleiçi Bölgesi ve yakın çevresindeki Yenikapı, Haşim İşcan ve Balibey mahalleleriyle ilgili görece bilimsel içerikli yayınlar söz konusudur. Lakin büyük bölümü eski, orta, yeni, yakınçağ bilimleri ve koruma/onarım disiplinleriyle ilgili araştırmacılar/arşivciler tarafından gerçekleştirilmemiş, yine büyük bölümü turistik bir kaynak olmaktan öte gidememiştir. Çalışmada bölgeyle ilgili yerli ve yabancı bilim insanlarının sosyal, ekonomik ve teknik içerikli yayınlarıyla birlikte T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Tamirat Defterleri, Şer'iyye Sicilleri, Tahrir Defterleri benzeri kaynakların yanı sıra seyahatnameler değerlendirilerek ve gelecek nesillere kapsamlı bir alan yerleşim tarihi ve savuma mimarisi yapısı özelinde proje ve uygulama geçmişini metinsel olarak ifade edilmiştir.

Gerek sosyal gerek ekonomik gerekse askeri bağlamda yerleşim alanı sınırlarını belirleyen kale surları, kapıları ve mahalle sınırlarını belirleyen beden duvarlarının inşası ve başlıkta belirtilen yıllar arasında bu yapılarda gerçekleştirilmesi planlanan ve gerçekleştirilen koruma-onarım uygulamaları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Antik dönem kaynaklarıyla birlikte Tamirat Defterleri, Şer'iyye Sicilleri, Tahrir Defterleri, seyahatnameler ve modern kaynaklar çalışmanın ana hareket noktası olacak ve başlıkta belirtilen materyal teriminin altını dolduracak başat faktörler olarak değerlendirilecektir. Kronolojik olarak yerleşim tarihine mümkün olduğunca; sosyal, dini ve ekonomik parametreler ölçeğinde değinildikten sonra başlıkta belirtilen yıllar arasındaki dönemdeki korumacılık gerekliliklerine/ihtiyaçlarına değinilmiştir.

Bölgesel ve kentsel kalkınma ekseninde Akdeniz Üniversitesi lokomotif kurum ve kuruluşların başında gelmektedir. Kaleiçi Bölgesi ulusal ve uluslararası ölçekte kentin vitrini konumundadır ve bu bölge tabiri caizse yaşayan bir ölümler kentidir. Hellenistik Dönem'den günümüze söz konusu olan katmanlaşma bölgenin önemini daha da artırmaktadır. Disiplinler arası bir yaklaşımla kentin tarih ve arkeolojisine yönelik faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşları çalışmanın doğrudan ya da dolaylı paydaşı olabilirler.

Tez çalışmasına konu olan bölge Hellenistik dönemden itibaren önce küçük ölçekli bir yerleşim yeri olan Korykos, sonrasında ise bir kent olarak tarih sahnesinde yerini alan Kaleiçi sırasıyla Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerini bünyesine alarak yaşamını kesintisiz sürdürmüştür. Günümüzde de kültürel bağlamda ve turizm açısından önemli bir yere sahip olan Kaleiçi'nin tarihi ve fiziksel gelişimini araştırmak için, antik kaynaklar, seyahatnameler, akademik kaynaklar ve arşiv kaynakları incelenerek bu konuya katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Kent ile ilgili olarak, bu bölgede kapsamlı bir arkeolojik kazı çalışması yapılmadığı için ilk defa ne zaman yerleşim yeri olarak kullanıldığına dair bir bilgi yoktur ve varsayımlar üzerinden gidilmektedir. Hellenistik dönemde tam anlamıyla bir kent formuna dönüşen bölge, Attaleia kenti kurulmadan daha önce bir yerleşim yerine sahipti. Roma dönemine gelindiğinde artan nüfus ve savunma ihtiyaçları neticesinde kent genişleyerek sur duvarları güçlendirilmiş olmalıdır. Roma dönemindeki mimari gelişim ve görsel zenginlik kentte etkisini göstermiştir.

Doğu Akdeniz ticaret rotası üzerinde önemli bir yere sahip olan kent her dönem akınlara sahne olmuştur. Özellikle Bizans İmparatorluğu döneminde Arap akınlarına karşı kent güçlü sur sistemine sahip olmasının avantajını yaşamıştır. Buna rağmen kentte bulunan sur duvarları ciddi oranda hasar görmüş ve bu dönemde surlar üzerinde onarım faaliyetleri artmış ve bu duruma ek olarak mevcut sur sistemini çevreleyen bir gömlek suru inşa edilmiştir. Güvenlik için kentte bulunan bir kapı dışındaki diğer tüm kapılar kapatılmıştır.

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'da ilerleyen Selçuklu Türkleri, Akdeniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan kenti pek çok kez kuşatmış ancak alamamıştır. Kent nihayetinde Selçuklu hakimiyetine geçince, burada yoğun bir imar faaliyetinin başladığı görülmektedir. Bu imar faaliyetleri arasında öncelik kenti çevreleyen surlara verilmiştir. Surlar yoğun bir onarımdan geçmiş ve sur bedenlerine fethi anlatan bir yazıt eklenmiştir. Kentte bulunan mimari yapıların bazıları kiliseden camiye çevrilerek fethin kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Kentte yaşayan Hristiyan halk ile Müslüman halkın mahalleleri ayrılmış ve bu mahalleleri ayıran bir sur bedeni kente eklenmiştir. Artan refah seviyesi sayesinde kente olan göçler artmış ve kent genişlemeye başlamıştır. Güvenliğin sağlanmasıyla birlikte ticari hayat canlanmıştır.

Kentin Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte, Selçuklu Dönemi'nde Antalya kentindeki mevcut durum devam etmiştir. XVIII. yüzyılda ise Antalya'da da isyanlar artmış bu durum kentin huzur ve refah ortamının gerilmesine sebep olmuştur. Merkez ile ayanlar arasındaki çatışma bu kentte de görülmektedir. Çıkan isyanlar neticesinde kentte bulunan savunma sistemi hasar görmüştür. Bu hasarın tespit edilmesi ve onarılması için imparatorluktan yardım istenmiş ve durum arşiv kayıtlarına yansımıştır. Yine bu dönemde kente pek çok göç olmuş ve kentin fiziki durumu değişmiştir. Kentte bulunan sur sistemi sağlık nedenleri öne sürülerek 1914 yıkılma sürecine girmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU’DA KENTSEL VE MEKANLAŞMA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Anadolu’da İlk Yerleşim Yerleri ve Kentleşme Süreci

İnsanoğlu tarih öncesi, çağlarda, avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını, mağaralar ve doğal kaya sığınaklarında hayatlarını idame ettirmiştir. Anadolu’da ilk yerleşim yerlerinden biri olan Antalya, paleolitik dönemden başlayarak süregelen pek çok dönemde yerleşime sahne olmuştur. İklimin elverişli hale gelmesiyle birlikte insanlar mağaralardan çıkmış ve yerleşik hayata geçiş süreci başlamıştır. İlk yerleşim yerleri su kaynaklarına yakın ve verimli toprak alanları üzerine kurulmuştur. Yerleşik hayat ile başlayan neolitik devrim; tarımsal hayatın başlaması, hayvanların evcilleştirilmesi ve üretimin artması ile birlikte şehirleşmenin temelini oluşturmuştur. Neolitik çağ olarak adlandırılan bu dönem, Anadolu’nun her yerinde aynı anda yaşanmamıştır. Arkeolojik çalışmalar bölgelerin, coğrafi ve iklimsel koşullarına bağlı olarak neolitik çağın farklı zamanlarda yaşanmış olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2011: 329-339).

Anadolu mekânsal anlamda birçok ilkin yaşandığı bir coğrafyadır. Çatalhöyük Anadolu’da keşfedilmesi ile ilk şehirleşmenin görüldüğü yerlerden biri olmuştur (Uyanık ve Berk, 2016: 3). Neolitik Dönem ile birlikte görülmeye başlayan açık mekân biçimlenmesinin Anadolu’daki en önemli merkezlerinden biri Çatalhöyük’tür. Kent, Çarşamba Çayı üzerinde yer alan Konya Ovası’nda kurulmuştur. Doğu ve batı olmak üzere iki höyükten oluşan Çatalhöyük on sekiz yerleşim tabakasından oluşmakta, her tabakada höyüğün arazisine bağlı olarak farklı sayıda ev bulunmuştur. Sokaklar ya çok az sayıdadır ya da hiç bulunmaz. İç avlular ile içe dönük açık mekân kullanımları oluşturulmuştur. Avluların etrafında yer alan evler kümeleşerek mahalleleri, mahallelerin eklenmesiyle de kalabalık nüfusu ile neolitik dönemin büyük kentlerinden biri olan Çatalhöyük kenti oluşmuştur (Özdoğan ve Başgelen, 2007: 313-315). Evlerin ve avluların birbirine yaslanmasıyla yerleşim yerini çepeçevre saran ilkel bir savunma sistemi geliştirilmiştir. Neolitik dönemde ortak yaşam alanlarının olduğu köy formatı Kalkolitik döneme gelindiğinde değişmeye başlamış kale tipi yerleşmeler, aşağı ve yukarı kent kavramları belirtmeye başlamıştır (Gülçur ve Fırat, 2005: 41-52). Anadolu’da bir başka Neolitik ve Kalkolitik Dönem yerleşim yeri olan Hacılar’da ise evler birbirinden ayrılmış dışa kapalı savunma bloklarına dönüşmüş yeni bir sistem görülmektedir. Tunç Çağı’na gelindiğinde, madenin işlenmeye başlaması ile birlikte etrafı kale duvarlarıyla güçlendirilmiş küçük devletler kurulmaya başlamıştır. Batı Anadolu’da kendine özgü mimari özellikler barındırarak karakteristik şekliyle Tunç çağı yerleşim yerlerinden önemli bir

merkez olan Troia, MÖ II. bin yıllarında güçlü bir kale ve etrafı sur duvarlarıyla çevrili bir yerleşim yeri olarak bünyesinde pek çok yapı katmanını barındırmaktadır (Korfmann, 2012: 15-166). En yüksek kültür tabakası olarak adlandırılan altı yerleşme katında yer alan iç kaleye ait savunma surları yaklaşık beş yüz elli metre uzunluğunda olup iki hektarlık bir alana yayılmıştır. En eski kale surundan başlayarak altı evreye kadar gelişen savunma sistemi birbirine eklenerek güçlü bir yapıya sahip olmuştur.

Savunma yapısıyla önemli olan bir başka merkez ise Hattuşa'dır. Hitit imparatorluk çağı içinde Hitit mimarisinin başyapıtlarından biri olarak tahkimat sistemi karşımıza çıkar. Hattuşa'nın yaklaşık altı km'ye kadar uzanan izlenebilen sur sistemi, kuleleri, şehir kapıları, poternleri, kyklopik boyutta kalker taşları ile örülmüştür (Reyhan, 2016: 1). Hattuşa kent surları standart bir kalınlığa sahip olmamakla birlikte bazı alanlarda sur duvarları incelirken bazı alanlarda ise belirli bir kalınlığa sahiptir. Bu durumun temel nedeni sur sisteminin arazi yapısına göre oluşturulmuş olmasıdır (Seeher, 2007: 23).

1.2. Antik Çağın Kent Tanımı

Hellen halkına göre, kavramsal olarak "*polis*" terimi şehir ve devlet birbiri içini girmiştir. Hellen dilinde şehre "*asti*" denirken, köyler için "*kome*" ifadesi kullanılmıştır. Belirli bir siyasi karaktere bürünemeyen köyler küçük yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylerin zaman zaman etrafı surlarla çevriliyken, kimi zamanda etrafı açık olarak konumlanmıştır. "*Polis*" terimi ise köy yerleşimlerini de içine alarak doğal sınırlar oluşturmuş siyasi bir topluluktur. Antik yazarların kentlerin kurumsal boyutları yanında kent planı, yapılar ve savunma gibi nitelikler ile de ilgilendiği görülmektedir (Önkal, 2019: 61-77). Aristoteles ideal bir devleti; kuramsal, ahlaki ve toplum-bilimsel boyutlarını ele alarak değerlendirmiştir. Ancak düşünceleri ve yorumları kent plancılarını yönlendirmiş olmalıdır.

1.3. Anadolu'da Antik Çağ Kentlerinin Kuruluşu

Köylerin doğal olarak büyümesi ile meydana gelen kentler çeşitli faktörlerden etkilenerek kurulmuştur. Kent kurma kuramlarından biri olan "*synoikismos*" -yapay olarak bir kentin oluşturulması ya da mevcut bir köyün göç nedeniyle büyümesi- etkili olmuştur (Önkal, 2019: 61-77). Bu yöntemle kurulan kentler arasında Rhodos ve Atina gösterilebilir.

Anadolu'da ise yeni şehirlerin kurulması Akhalar'ın Batı Anadolu'ya göçleri ile başlamıştır. MÖ VIII. Yüzyıl ortalarında meydana gelen bu kolonizasyon hareketinden sonra yeni şehirler kurulmuş ve artan nüfus ile kurulan kentler gelişmiştir (Tekin, 2004: 46). Ege Bölgesi'nde meydana gelen bu göç hareketi "*Hellenlerin birinci sömürge faaliyeti*" şeklinde ifade edilmiştir (Cezar, 1977: 463). Ege'de Aiolis ve Ionia'da Akha yerleşmeleri sonucu

şehirler kurulmuştur. MÖ VIII. Yüzyıl ortalarından başlayarak yaklaşık iki yüzyıl kadar süren bu kolonizasyon hareketi boyunca Hellenlerin Akdeniz ve Karadeniz'in kıyı bölgelerine kadar uzandıkları görülmektedir (Cezar, 1977: 464-465). Bu kolonizasyon hareketinin doğal sonucu olarak yeni kentler kurulmuştur. Hellen şehir plancılığında iki çeşit plan bulunmaktadır: Düzenli ve düzensiz kentler.

1.3.1. Düzensiz Kentler

Düzensiz kentlerin oluşumu, köylerin doğal olarak birleşip büyümesiyle meydana gelmiştir (Akarca, 1998: 29). Arazinin eş yükseltilerini izleyen köy patikaları daha sonra birbirine bağlanarak kentin sokak ağını oluşturmuştur. Mimari kalıntıların oldukça az olduğu bu düzensiz kentlerde yerleşimler oldukça seyrek bir dokuya sahip olmakla birlikte kentleşme olguları düşüktür. Bu yerleşim yerlerinin ana karakterini oluşturan evler iç içe geçmiş karışık bir şekilde konumlanmıştır. Sokaklar arazinin topoğrafyasına göre şekillenmiştir ve arkaik dönemde kentlerin birçoğu düzensiz bir plana sahiptir. Bu kentler tarih boyunca aynı düzensizliklerini devam ettirmişlerdir. Thebai, Argos, Eretria gibi kentler, düzensiz planlı kentlere örnek olarak gösterilebilir.

1.3.2. Düzenli Kentler

Akhalar'ın Batı Anadolu'ya yaptığı koloni hareketlerinden sonra artan nüfus ile yerleşim yerleri için belirli bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Koloni kuran kentlerde arazinin halka uygun bir şekilde bölünmesi ile düzenli yerleşim planları ortaya çıkmıştır. Düzenli kentlerin ana temasını ızgara plan oluşturmaktadır.

MÖ V. yüzyılda Miletoslu Hippodamos ideal kent fikrini ortaya koymuştur (Toramanoğlu, 2006: 48-49). Birçok kaynakta Hippodamos'un ilk planladığı kentin Peiraieus olduğu zikredilse de MÖ 478'de Miletos'a gelen Atinalı Strategos Aristides Hippodamos'un ilk planladığı şehrin Miletos olduğunu söylemiştir (Özbay, 2015: 91-119).

Izgara plan sistemi sokak şekillerine göre ikiye ayrılmıştır. Anadolu'da sokak şekillerine göre ayrılan bu plan şekillerinden Ege sistemi yaygınlık göstermiştir. Anadolu' da düzenli kentlerin ege sistemi örnekleri Priene, Miletos ve Knidos kentleridir.

1.4. Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemi Şehirciliğinin Gelişim Süreci

İskender'in fetihleri ile birlikte Hellenistik kentlerde siyasi koşullar değişmiş ve kentler yerleşim yeri olmaktan ziyade propaganda aracı olmuştur. Kentlerin anıtsal bir yapıya bürünmesi bir övünç kaynağı olmaya başlamıştır. Bu etmenler kentleşmeyi ve kentin planlama sürecinde değişiklikler meydana getirmiştir (Steadman, 1996: 51-93). Hellenistik

dönemde kentler topoğrafya ile bir bütün olarak anıtsal bir nitelik kazanmıştır. Izgara plan sisteminin kullanılmaya devam ettiği bu dönemde yeni kentler kurulmuştur. Bu dönemde kent planlamasında simetri ön plana çıkmış ve düzenlemeler bir eksen etrafında konumlanmıştır. Mimari öğelerde arazinin eğimi olarak kullanılmıştır. Bu dönemde savunma mimarisi ön plana çıkmış, güçlü surların oluşumu güçlü bir direnişin meydana geldiğini göstermektedir (Önkal, 2019: 76).

Roma kent planlaması, savunma sistemi ve sokak sisteminin bütünleşmiş bir hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana sokaklar kentin merkezinden başlayarak kapılara kadar ulaştırılmış ve kutsal sayılan bu yol kent surlarını izleyerek şehri kuşatmıştır (Önkal, 2019: 152). Roma kentlerinde surlar askeri işlevlerinin yanı sıra bağımsızlık göstergesi sayılmıştır. Surlar kentlerin fiziki sınırlarını belirlemiş, zamanla nüfusun artması üzerine yerleşim surların dışına taşmıştır (Önkal, 2019: 154).

Pax Romana ile imparatorluğa gelen huzur, barış ve güven dönemi kentlerin gelişiminde etkili olmuştur. Bu dönemde kentin kurulacağı yerin seçiminde savunmaya önem verilmemiş, sınır bölgeler hariç kent surlarına ihtiyaç duyulmamıştır (Önkal, 2019: 123).

Roma dönemi kent planlamacılığında Hellenistik dönem standartlarına bağlı kalınmakla beraber mimaride yeni uygulamalar görülmeye başlamıştır. Roma kent planlamasına “Hippodamos” ızgara kent modeli uyarlanarak kuzey-güney yönünde uzanan cadde, doğu-batı yönünde uzanan cadde ile merkezde birleşerek ana caddeyi oluşturmuştur. Bu iki ana cadde şehrin ana kapısından diğer kapısına kadar uzanarak forumda birbirlerini dik kesmişler, iki ana yolun kesişim noktasında sokak sisteminin oluşturulduğu görülmektedir. Sokaklar kent planlamasının önemli bir parçası olarak görülmüş ve kentte bulunan sokaklar, kamu yapılarını birbirine bağlamış kanalizasyon ve su kanalları sokakların altından geçirilmiştir (Önkal, 2019: 159).

Kentte bulunan kamu yapıları agora veya forum olarak nitelendirilen merkezin etrafında konumlanmıştır (Perring, 2000: 287). Caddelerin başlangıç ve bitiş noktaları, meydanların giriş ve çıkışları, anıtsal kapılar ve kemerler gibi görsel efekti zengin olan mimari unsurlar ile donatılmıştır (Ceylan, 2004: 95). Kent meydanlarında kamu yapılarının yanı sıra sütunlar ve portikolardan oluşmuştur. Diğer yandan çeşmeler kente su sağlama aracı olmaktan öte anıtsal bir görünüme bürünmüştür.

1.5. Anadolu Bizans Dönemi Kent Morfolojisi

Roma İmparatorluğu olarak bilinen Bizans İmparatorluğu’nun gelişiminin ana kaynakları, Grek kültürü, Roma Devlet yönetimi ve Hristiyanlık olarak karşımıza çıkmıştır

(Ostrogorsky, 2006: 25). Bizans kentinin kökenleri antik çağdan gelmektedir. IV. ve VII. Yüzyıllar olan Geç Antik Çağ da kentsel niteliğe sahip pek çok yerleşim yeri bulunmaktaydı (Zanini, 2003: 16-96-223). IV. Yüzyılda Hristiyanlığın teşvik edilmesiyle birlikte, büyük Hristiyan nüfusuna sahip yerleşim yerleri ve Hristiyan hac yolu üzerindeki yerler ayrıcalıklı kent statüsüne sahip olmuşlardır. (Koder, 1986: 151-187) Hristiyanlık ölçeğinde kent yapılarını etkileyen bir başka durum ise pagan tapınakların kiliseye dönüştürülmesi olmuştur. Buna rağmen güçlü pagan eğilimlerine sahip olan Atina'da bile tapınakların, V. Yüzyıl sonuna doğru lanetlenmiş ve Parthenon, Erechteion, Hephaisteion ancak VII. Yüzyılda kiliseye dönüştürülmüş olduğu görülmektedir (Mango ve Güven, 2008: 70).

Bizans kent tarihi ve gelişimi belirli dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Haldon, Bizans tarihini ilk dönem (IV.-VII. yüzyıl-Erken Bizans), orta dönem (VII.-XI. Yüzyıl- Orta Bizans) ve son dönem (XI.-XV. Yüzyıl-Geç Bizans) olmak üzere üçe ayırmıştır.

Erken Bizans döneminde kentler fiziksel olarak incelendiğinde, V. Yüzyıl sonlarından başlayarak VI. Yüzyıl boyunca değişikliğe uğramıştır. Arkeolojik araştırmalar kentlerin klasik strüktürünün pek çoğu bilerek ihmal edilmiş, kamu binaları yıkıma uğramış, su temini sistemleri terk edilmiştir. Özellikle hamamların, su kanallarının, kanalizasyon sistemlerinin ve sokak yüzeylerinin bakımı konusundaki gerileme kentsel yaşamın büyük bir değişime uğradığını göstermektedir (Zanini, 2003: 196-223).

VI. Ve VII. Yüzyılda kentlerde pek çok kilisenin inşa edilmesine rağmen kamusal yaşamda yoksullaşan bir sistem görülmektedir (Zanini, 2003: 196-223). Yönetici sınıfın, kentin teknik ve ekonomik yapısının kurulmasını ve bakımını üstlenmemeleri nedeniyle, yerleşme yapısı bozulmuş, kentin altyapı sistemi çökmüş, salgın hastalıklar ile birlikte kentler yaşanılmaz bir hal almıştır (Rheidt, 1996: 221-223).

Russel VI. ve VII. yüzyıl Bizans kentini arkeolojik verilere göre değerlendirmiştir ve kentsel bozulmanın tipik olgularını şu şekilde belirtmiştir:

- Sütunlu cadde ve revaklar kapanmış, pek çok kamu binası bölünerek evsel veya endüstriyel faaliyet alanlarına dönüştürülmüştür.
- Kamu binaları, hamamlar ve tiyatrolar terk edilmiş, mimari parçalar kasıtlı olarak sökülüş, kireç için taş duvarlar sökülüş ve yakılmıştır.
- Özel konutlar yoksul halkı barındırması için bölünmüştür.
- Şehir surları, su kemerleri, kanalizasyon sistemleri, sokak ağları gibi kamusal tesisleri oluşturan unsurların bakım ve onarımı terkedilmiştir.
- Resmi olarak mezarlık olmayan alanlara, şehir sınırları içerisine ölümler gömülmüştür. (Russel, 1986: 54)

VII. yüzyıl başlarında görülmeye başlanan Slav-Arap akınlarının Anadolu'da artışı ile birlikte Bizans ordu ve idari sisteminde köklü değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Askeri birlikler, Anadolu'daki bölgelere dağıtılarak iskân edilmesinin sağlanması amacıyla thema nizamı kurulmaya başlamıştır (Ostrogorsky, 2006: 89).

VII. yüzyıl ortalarında ise pek çok Bizans kenti antik dokusunu kaybetmiş, nüfus belirgin olarak azalmış ve ekonomik faaliyetler oldukça düşük bir düzeye inmiştir (Brandes, 1999: 25-57). Kentsel yapılaşmaya ilişkin faaliyetler ise surları kısmen güçlendirme çalışmaları ve kiliselerin onarımı ve yeniden inşası olarak görülmektedir (Zanini, 2003: 196-223).

VII. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans kentleri ekonomik açıdan canlanma göstermiştir (Bouras, 2002: 497-528). Thema sistemi, yeni ortaya çıkan kentleri idari, ekonomik ve sosyal yaşam merkezi haline getirmiştir. Bunun sonucu olarak kaynaklar VIII. Yüzyıl sonlarından itibaren pek çok yeni kasaba ve kentten bahsetmektedir (Angold, 1985: 1-37). Bu dönemde ekonomik canlanma ile kentler fiziki olarak büyümüş, kişisel zenginliğin artmasıyla sanatsal ve mimari anlamda faaliyetler artmıştır. Dönemin karakterini yansıtan kentler askeri ve idari ihtiyaçları karşılamak amacıyla kale olarak yeniden yapılandırılmış, fiziki ve sosyal statüyü yeniden şekillendirerek sonraki gelişmelere zemin hazırlamıştır (Iverson, 1966: 1). XI. Yüzyıla gelindiğinde büyük themaların küçük alanlara bölünerek daha küçük idari birimlerin oluşturulmasıyla Bizans kent sistemi yeniden oluşturulmaya başlanmıştır (Angold, 1985: 24-28).

Geç Bizans döneminde ise, IV. Haçlı seferi ile Latinler Konstantinopolis'i işgal etmişler ve bu süreç sonucunda imparatorluk dağılmaya başlamış ve kentler yapısal anlamda yeni bir döneme girmiştir. Devam eden savaşlar neticesinde kentsel nüfus azalmış ve yerleşim alanları küçülerek boş araziler ortaya çıkmaya başlamıştır (Bryer, 1986: 263-279).

1.6. Anadolu'da Selçuklu Devleti Kent Morfolojisi

Türklerin, Orta Asya'dan Anadolu'ya olan göçleri IX. Yüzyıldan başlayarak XIII. Yüzyıla dek sürmüştür. Bu süreçte pek çok kültürle karşılaşan Türkler, Anadolu'da, Hellen-Roma kültür ve medeniyetiyle etkileşim içinde bulunmuşlar ve bunun sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve yerleşim süreci başlamıştır (Özcan, 2006: 161-184). Anadolu'da bulunan Roma ve Bizans yerleşim yerlerinde değişim ve gelişim yaşanmaya başlanmıştır (Kejanlı: 287-302). XI. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da bulunan kentlerde kale yapısına önem verilmiş ve yerleşim yerlerinin pek çoğu bir kale yapısına sahip olmuştur. Yeni kalelerin inşa edilmesinin yanı sıra stratejik bakımdan önemli olan kaleler onarılmış ve

iç kalesi olmayan kalelere iç kale eklenmiştir (Cezar, 1983: 241). XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da kervan ticaretinin gelişmesiyle güzergâh üzerinde bulunan yerleşmeler büyümüş ve yeni merkezlerde kurulmaya başlamıştır (Aktüre, 1987: 98-105). Aynı yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli kentleri, askeri amaçla kullanılan bir iç kale ve onu çevreleyen bir dış kale, şehristan ve ahmedek gibi bölümlerden oluşmaktadır (Altun, 1988: 34-43). Bazı kentlerde ahmedek ve dış kale bulunmazken bunun yerine kale yapısı surlarla çevrilmiş bir kentin en yüksek noktasında beye veya komutana ayrılmış sadece bir iç kaleden oluşmaktadır. XIII. Yüzyıldan sonra gelişen ticaret kentlerde bulunan dış kale ortadan kalkmaya başlamış ve kentler sadece iç kaleden ibaret olmaya başlamıştır (Cezar, 1983: 241-315).

XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda kapalı kent, açık kent ve uç kent olmak üzere üç farklı kent modelinden (Aktüre, 1987: 98-105) söz edilebilir. Kapalı kent modelinde, yerleşim yerinin bir kısmını surlar çevirirken kent bir iç kaleye sahiptir. Antalya, Sinop kapalı kent modellerine örnek verilebilir. Açık kent modelinde ise yerleşim yeri surla çevrili olmayan bir alanda gelişim göstermiştir. Uç kent modelinde ikili bir yapılaşma söz konusudur. İlki eski kent olan Bizans kalesinin bulunduğu yerleşim yeri, ikincisi Selçuklular tarafından kurulan yeni yerleşim yeridir (Yılmazçelik, 1995: 346-361).

1.7. Anadolu' da Osmanlı Devleti Dönemi Kent Tipolojisi

XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Osmanlı devri başlamış ve 600 yılı aşan bir imparatorlukla Anadolu, Balkanlar ve Avrupa'da hâkim güç olmuştur. XIV. Yüzyılda kentlerde ticaretin yanı sıra çeşitli sanayi dalları da gelişmeye başlamış ve buna bağlı olarak önemli yeni merkezler ortaya çıkmıştır.

Erken Osmanlı döneminde kentler, göçebe ve yerli halk etkileşimlerine göre karşıt iki faktörden etkilenmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte kültürel ve siyasal etmenler kentlerin değişiminde belirli rol oynarken bu durum XV. yüzyılda sona ermeye başlamıştır (Aktüre, 1987: 98-105). Osmanlı kent sisteminin kuruluşu yaklaşık XIV. Yüzyılda başlayarak XV. yüzyıl sonuna dek sürmüştür. Bu dönemde kentlerin surlarla çevrilmesi çok seyrektir. Bizans ve Selçuklu kökenli kentlerin pek çoğu terkedilmiş ya da yöneticiler için garnizon veya iç kale haline getirilmiştir (Tanyeli, 1986: 125-128). Stratejik bakımdan önemli yerlerdeki kaleler ise tamir edilmiştir. Anadolu'nun kıyı kentlerinde kale yapımı Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamış ve Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar devam etmiştir (Cezar, 1983: 241-315). Osmanlı kale yapılarının ortak özelliği, askeri birliklerin barınmalarına ve hareketlerine imkân sağlayan büyüklükteki mekanlara sahip olmasıdır.

XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kentleşme politikasını konar-göçer halkın yerleştirilmesi, kentin idari ve askeri merkezlere dönüşmesi, zanaatkarların yerleşimi gibi hiyerarşinin oluşturulması gerçekleştirilmiştir (Tanyeli, 1986: 125-128). XVII. Yüzyılda Osmanlı kentleri için büyük kültürel değişiklikler meydana gelmiş, İran ve doğu kültürüne kapanmış, batı ile olan ilişkilerin artması sonucunda mekânsal düzen değişmiştir (Dumont ve Georgen, 1999: 31). Aynı yüzyılda kentsel yapılaşmayı etkileyen bir diğer faktör ise Celali isyanları olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan halk isyanlardan dolayı kente göçmek zorunda kalmıştır (Ortaylı, 1977: 77-97) ve bazı kentlerin mahallelerinin etrafı tek kat surla çevrilmiş (Dumont ve Georgen, 1999: 31) bazı kentler sur sistemini koruyarak iç kaleleri tahkim etmiştir. Amasya, Ankara, Konya, Diyarbakır gibi önemli kentler surlarla çevrilidir (Cezar, 1983: 241-315).

XVIII. Yüzyılda kale mimarisinde, topçuluğun gelişmesi ile büyük değişiklikler meydana gelmiştir (Cezar, 1983: 241-315). XIX. Yüzyılda ise ateşli silahların önem kazanmasıyla birlikte devletin ekonomik olarak çökmesi, kale yapılarını korunamaz duruma getirmiştir. Artan nüfus ile birlikte konut yapılarında artış yaşanmış ve bu artış kale yapılarındaki yıkımı hızlandırmıştır (Dumont ve Georgen, 1999: 31). XX. yüzyılda meydana gelen kent merkezlerindeki dönüşümlerin modern imkanlar yaratmasıyla mevcut kale yapılarının sadece korunmasına önem verilmeye çalışılmış ve yeni kale yapımına ihtiyaç duyulmamıştır.

Osmanlı kentlerinde, İslam cemaatine uygun bir şekilde merkez-çarşı gelişim göstermiştir. Büyük cami ve çarşıların yer aldığı merkez (Akçura, 1971) kaleye yakın bir yerde konumlanmıştır (Altun, 1988: 34-43). Kent merkezinde yer alan diğer yapı elemanlarından olan han, bedestenler XVII. Yüzyıla kadar fiziksel açıdan gelişim göstermemiş ve bu yüzyıldan sonra aynı işlevlerini devam ettirmişlerdir (Ortaylı, 1977: 84). Çarşılar sur çemberi içinde kalırken, çarşının kalbini bedesten oluşturmuştur. Merkezdeki ilk çemberi hanlar oluştururken, bunları dükkanlar, zanaat bölgeleri takip etmiş ve en dışta ise deri atölyeleri yer almıştır (Faroqhı, 2000: 59-73).

İKİNCİ BÖLÜM

ANTALYA'NIN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ VE SİYASİ TARİHİ

2.1. Antalya'nın Topoğrafik Özellikleri

Antalya, Akdeniz'in kuzeyinde 36 derece 06 dakika ve 37 derece 27 dakika kuzey enlemleri ile 29 derece 14 dakika ve 32 derece 27 dakika doğu boylamları arasında yer alan bir yerleşim yeridir (Özdemir, 1992: 133-166). Güneyinde Akdeniz'in yer aldığı kentin kuzeyinde Beydağları, doğusunda Vezirdağı, batısında ise Tahtalı Dağı bulunmaktadır (Armağan, 2005: 93-111). Antik kaynaklarda Pamphylia olarak geçen bölge basamaklı yapıya sahip bir ovadır. Batı, kuzey ve doğuda Batı Toros Dağları bulunmaktadır. Kuzeyde Güldere (Solymos) Dağı yer almaktadır. Güneybatı kısmını Tahtalı (Solyma) ve Klimaks Dağı ayırmaktadır. Doğu'da, Taşeli (Dağlık Kilikia) batıda, Teke İli yani Likya yer almaktadır (Sevin, 2001: 163-165) .

2.2. Türk Hakimiyeti Öncesi Antalya

Akdeniz'in önemli liman kentlerinden biri olan ve antik kaynaklarda; Attaleia, (Strabon, 2000: 251-Akropolites, 2008: 8-67), Attalia,(Khonitas, 2006: 53):Satalia, (Ayan, 1994: 55) Satellia,(De Saint Quentin, 2006: 49) Adalya,(Forbes ve Milyas, 2008: 240) Adalia (Schiltberger, 1995: 628) adlarıyla geçen Antalya Anadolu'da Paleolitik Çağlarda yaşam alanı olarak seçilen bölgeler arasında bulunmaktadır. Antalya ve çevresinde Neolitik yerleşim alanlarına nadir olarak rastlanmakla birlikte; Bademağacı, Beldibi Kaya Sığınağı bilinen en eski Neolitik yerleşim alanlarından. Antalya ve çevresi Kalkolitik Dönemde yerleşim alanlarının en zayıf olduğu bölgelerden biri de Erken Bronz Çağı'nda bölgede (Elmalı Yakınlarındaki Karataş-Semayük bulguları) yerleşim olduğunu desteklemektedir. Yapılan araştırmalar M.Ö 5500-4000 civarında bölgede herhangi bir iskana rastlanmadığı yöndedir (Duru, 2008: 3-11). Anadolu da birçok kent devletin kurulduğu dönemlerde Antalya sessiz bir bölge olarak kalmıştır. Bölge Hitit Krallarının Batı Anadolu seferleri düzenlemesiyle canlılık kazanmaya başlamıştır (Tekelioğlu, 2010: 78-83). Heredotos MÖ VI. yüzyılda Pamphylia Lydia Kralı Kroissos'un eline geçtiğini söylemiştir. Perslerin Kroisos'u yenmesi Pamphlia bölgesi Pers yönetimine geçmiştir. (Duru, 2008: 13) Antalya'nın önemli bir bölümü Hellen-Roma çağlarında Pamphylia adıyla anılmaktadır. Bugünkü Antalya sınırlarını Strabon; Phaselis ve ondan sonra gelen Olbia kentinden Korakesion'a kadar olan toprakları Pamphylia olarak tanımlamıştır. Bölgenin erken dönem halkı Solimlerdir. Bir başka olasılık ise bölgedeki kalabalık halkın Hellenler olduğudur. Bu konu üzerinde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak yaklaşık MÖ V. Yüzyılın son çeyreğinden Roma İmparatorluk Çağı'na kadar olan

süreçte Hellen yazısından kısmen farklı bir yazı kullanıldığını gösteren belge türleri genellikle kent sikkeleri ve amphora kulp baskılarından (Duru, 2008: 83-84) oluşmaktadır. Anadolu'da değişen dengelere bağlı olarak artan nüfus ve deniz ticaretinin de gelişimiyle birlikte şehirlerin tam anlamıyla surlarla çevrilmesi Hellenistik dönemde mümkün olmuştur. Hellenistik dönemde, Anadolu'nun siyasi olarak bölünmesiyle birlikte, bazı kaynaklar MÖ 334 yılları civarında Makedon Alexander'in Perge ve Side kentlerine uğramış olduğunu söylemekte ve kesin olmamakla birlikte komutanlarından Nearkhos'u Pamphylia satrabı olarak atadığı söylemektedir. MÖ 295 yılında bölge Seleukoslar'ın eline geçmiş, sonrasında Ptolemaioslar'ın eline geçmiştir. Apameia Barışı'ndan sonra bölge Bergama Krallığı'nın eline geçmiş ve MÖ 159-139 Yılları arasında Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos tarafından Attaleia kenti kurulmuştur (Akargul, 2014: 441). MÖ 102'de bu bölge Roma'nın Kilikya eyaletine bağlanmış ve MS 284'e kadar Roma İmparatorluğu bölgede etkinliğini sürdürmüştür. Kentin Romalılaşma süreci ile birlikte imar faaliyetleri canlanmış ve kent fiziksel olarak gelişmiş olmalıdır. Bugün Kesik Minarenin bulunduğu alan Roma dönemi agorası olduğu 2007 yılında yapılmış olan arkeolojik çalışmalar sonucunda çıkan seramikler ve mimari parçalar ışığında yerleşim yerinin güney ve güneydoğu surlarına yakın olması Hellenistik dönemdeki sur sistemi Hıdırlık Kulesi'ni dışarıda bırakacak şekilde konumlanmış olmalıdır (Varkıvanç, 2010: 58). Arkeolojik kazılarda saptanan devşirme mimari yapı malzemeleri Roma Dönemi Attaleia'sı için büyük imar faaliyetlerinin olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Varkıvanç, 2010: 59).

Roma devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte dağlık bölgelerde yaşayan kavimler Attaleia bölgesine inerek kenti yağma etmişlerdir. MS V. ve VI. Yüzyıllarda ise Bizans'ın bir eyaleti olarak tarih sahnesinde yerini alan Attaleia'nın fiziksel gelişimi Roma Dönemi'ndeki mevcut durumunu korumuş olsa da yeni savunma ihtiyaçlarını karşılamak için Bizans'ın ilk evrelerinde yapılarda devşirme malzemelerin kullanıldığı ve bu malzemelerin IV. veya V. yüzyıla ait oldukları (Hellenkemper ve Hild, 2004: 126) düşünülmektedir.

Attaleia, Akdeniz'de ticaretin canlanmasıyla önemini korumaya devam etmiştir. Geniş bir ticaret rotası üzerinde bulunan Attaleia kenti, İslamiyetin yayılmaya başlamasıyla Arap akıncılarının saldırılarına uğramıştır. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge, Kibyraioton Theması'nın merkezi olması ile birlikte askeri bir işlev kazanmıştır. Kilikya eyaletinin Bizans'a dahil olmasıyla Doğu Akdeniz'in özellikle Kıbrıs'ın, Bizans İmparatorluğu'nun doğu kalesi olarak önemi artmıştır (Hellenkemper ve Hild, 2004: 126). Attaleia kentinin Bizans İmparatorluğu dönemindeki mevcut durumu hakkında bilgiler oldukça kısıtlı olmasına rağmen Khoniates, kenti Attalos'un harika şehri olarak tanımlamıştır.

Bu ifade ile; Attaleia'nın XII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun en önemli şehirlerinden biri olduğu sonucuna varılabilir (Khoniates, 1995: 92-95).

Attaleia kenti XI. yüzyıldan itibaren Bizanslılarla Türkler arasındaki çatışmanın merkezi haline gelerek sık sık el değiştirmiştir. Kent ilk kez Süleyman Şah tarafından 1085 yılı kuşatıldığı (Demir, 2018: 555-571) bazı kaynaklarda 1078 yılında kuşatıldığı söylenmektedir (Armağan, 2002: 6).

2.3. Türk Hakimiyeti Dönemi'nde Antalya

2.3.1. Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti Dönemi

1071 Malazgirt Zaferi ile Türklerin Anadolu'da ilerleyişi hâkim güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur ve Anadolu Türk nüfusu ile tanışmaya başlamıştır. Özellikle Moğollardan kaçan Türkmenler Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. XI. yüzyılın sonlarına doğru bölge Selçukluların eline geçmiştir. Bu tarihten sonra Antalya kenti birkaç defa Bizans İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu Devleti arasından el değiştirmiştir. Özellikle I. Mesut tahta çıktıktan sonra bölgeyi almak için yoğun çaba harcamış olsa da kent 1206 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kuşatılmış (Kesik, 2006: 1-8) Mart 1207 yılında (Uzluk, 1952: 41) ise Selçuklular tarafından fethedilmiştir ve Mübarizeddin Ertokuş kente vali olarak atanmıştır. Bu fetihten sonra Antalya kenti Türk-İslam kimliği kazanmaya başlamış, bununla birlikte iktisadi ve ticari gelişme de giderek önem kazanmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ile oğulları İzzeddin ve Alaaddin arasında yaşanan taht kavgalarını bir fırsat olarak değerlendiren Kıbrıs Krallığı'nın desteklemesi ile birlikte Hristiyan halk isyan ederek şehri yağmalamıştır. Olayı haber alan İzzeddin Keykavus orduyu toplayarak Antalya'yı kuşatmış 1216'da kenti Hristiyanların elinde tekrar almayı başarmıştır. (Turan, 1971: 308) Sultan Alaaddin Keykubad döneminde Alaiye'nin fethedilmesiyle Antalya ve Alaiye'de Akdeniz donanmaları meydana getirilerek Selçukluların Akdeniz'e açılan kapısı olan Antalya'da güvenlik sağlanmış ve bununla birlikte ticaret hayatı canlanmış, imar faaliyetlerine başlanmış, kente kadı, imam, hatip ve müezzinler atanmış, kentte bulunan kale ve burçlar tamir ettirilmiştir (İbn-i Bibi: 1996: 119). 1243 Köseadağ Savaşı'yla birlikte dağılma sürecine giren Anadolu Selçuklu Devleti, Antalya ve çevresine yerleşen Hamidoğulları Beyliği'nin hakimiyeti altına girmiştir.

İbn Kemal'in Tevârih-i Âl-i Osmân adlı yapıtında “Sâruhân diyârından ferâgat gösterdi. Antâliyada olmağla rağbet gösterdi. Cenâb-ı kâm-yâb-ı hazret-i hilâfet-misâbdan, mes'ûli mebzul buyrılıb, mezbûr Teke vilâyeti ol hümâ-himmetün sâye-i ri'âyetinde ve havza-i himâyetinde dâhil oldı” (İbn Kemal, 1997: 234) şeklinde yer almıştır. 1402 Ankara Savaşı

mağlubiyeti ile Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarından yararlanan Hamitoğulları Beyliği'nin Antalya topraklarında hüküm süren Mübarizüddin Mehmed Bey'in oğlu olan ve babasının ölümüyle babasının yerine geçen Osman Çelebi Antalya'yı geri almak istemiş ve bu olay neticesinde Osman Çelebi Teke-Karahisarı subaşı Firuz Bey'in oğlu Hamza Bey tarafından öldürülmüştür. (Karaca, 2010: 44) Osman Çelebi'nin ölümü üzerine Antalya, Karamanoğulları tarafından kuşatılmış, Karamanoğlu II. Mehmet Bey'in ölümü (Uzunçarşılı, 1982: 401-402) üzerine bölgenin kesin olarak hakimiyeti Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş ve vilayet (Liva-i Teke) haline getirilmiştir. II. Murad zamanında Teke-ili Anadolu eyaletine dahil edilmiş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar konumunu korumuştur. (Armağan, 2004: 11-34) Antalya XV. yüzyılın yarısından XVI. yüzyıl yarısına kadar Osmanlı hakimiyetinde şehzade sancağı olarak durumunu muhafaza etmiştir.

XVI. yüzyıl yarısında tüm Anadolu'yu etkisi altına alan Suhte İsyanlarından Antalya da yönetim açısından etkilenmiştir. Bu isyanlardan başka Antalya'da vuku bulan diğer bir isyan ise; Körbey olarak bilinen Mustafa Paşa, Cidde Beyliği'nden Antalya Hakimliğine atanmış olan Mustafa Paşa'nın devletin içinde bulunduğu sosyal karışıklıklardan faydalanarak topladığı eşkıyalar ile girişmiş olduğu isyandır. Bu olay üzerine Antalya, Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa ile Manisa Sancak Beyi Küçük Mehmed Bey tarafından karadan, kaptan-ı derya Köse Ali Paşa tarafından denizden kuşatılarak isyan bastırılmış ve Körbey ile kendisine bağlı çeteler imha edilmiştir (Uzunçarşılı, 1983: 396-397). XVIII. yüzyılda Osmanlı devlet ve toplum düzeninin değişmesiyle birlikte merkezi otorite zayıflamaya başlamıştır. Otoritenin zayıflığına bağlı olarak taşra yönetiminde ayanların etkisi artmıştır (Özkaya, 1994: 23). Teke Sancağı'nda uzun yıllar mültezim olarak önemli nüfuz sahibi olan "Hacıosmanoğulları" olarak bilinen "Tekeoğulları" ailesi bölge yönetiminde söz sahibi olmuştur (Tızlak, 2002: 239-243). Merkezi otoriteyi güçlendirme çabası içerisinde olan II. Mahmut tarafından Teke ayanı Hacı Mehmed'e bölgeyi idare konusunda geniş yetkiler verilmiştir. Ayan Hacı Mehmed'in ölümü ile Karaman Valisi Hacı Ali Paşa Teke muhassıllığına getirilmiştir (Özkaya, 1994: 23). Karaman Valisi Hacı Ali Paşa'ya verilen muhassıllıktan rahatsızlık duyan Hacı Mehmed'in oğlu İbrahim isyan etmiştir. Tekeoğlu isyanı Karaman valisi Hacı Ali Paşa tarafından bastırılmış, Tekeoğulları Sülalesi Selanik taraflarına sürülmüştür (Tızlak, 2002: 245-251). Antalya'da bu olaydan sonra bölgenin imarı ve halkın durumunda iyileştirme faaliyetlerine gidilmiştir. XIX. Yüzyılın ilk yarısından itibaren vezir rütbeli paşalara mutasarrıflık verilerek yönetilmiştir. 1826'dan sonra Anadolu eyaletinin dörde ayrılmasıyla birlikte Teke Sancağı yönetimi Vezir Hasan Paşa'ya verilmiştir. 1841 yılındaki idari düzenlemede Antalya Konya'ya bağlanmıştır. Antalya, Konya vilayet salnamelerine göre ise

Karaman Eyaletine bağı Teke Livası'nın merkez kazası olarak konumunu korumaya devam etmiştir (Baykara, 1991: 279-281).

2.4. Attaleia Kenti ve Fiziksel Gelişimi

Anadolu'da iskân tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Karain Mağarası, Antalya'nın 30 km kuzeybatısında bulunan Yağca Köyü sınırları içindedir ve kent Antalya'ya en yakın, en erken tarihli yerleşim alanıdır. Karain Mağarası'nın ağız güney-güneydoğuya açılmış olması nedeniyle iskân için uygun çevre koşullarına sahip olmuştur. Mağaranın yaklaşık 1 km uzağında bir yamacın eteğinde su kaynaklarının bol bulunması iskân edilmesindeki diğer etmenler arasındadır (Burger, 1985: 197-202). Karain Mağarası traverten ovasından yaklaşık 150 metre, deniz seviyesinden de 430-450 metre yükseklikte mağaralar kompleksi olarak gelişmiştir (Yalçinkaya, 1986: 429-447). Kazılar, 1946 yılından başlayarak 1973 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir (Kökten, 1948: 223-236). Karain Mağarası Paleolitik çağlardan başlayarak Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Klasik çağlarda da iskân görmüş dolayısıyla çok katmanlı bir kültüre sahiptir. Antalya'nın önemli yerleşim merkezleri arasında oluşunu gösteren bir diğer araştırma da Doğu Garajı Nekropol kazılarıdır. 2008 yılında Eski Doğu Garajı ve Halk Pazarı Mevkii'nde 1272 Ada, 1 ve 2 numaralı parselde Antalya Büyükşehir Belediyesi'ne bağı bir inşaat projesi kapsamında yapılan temel hafriyatı sırasında mezarlar (Akman ve Tosun, 2010: 101) ortaya çıkmıştır. Antalya Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda 6 Mart 2008 de Doğu Garajı Mevkii'nde başlatılan çalışmalar ışığında mevkii'nin Attaleia Nekropolü olduğu anlaşılmış ve büyük bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Nekropol doğu ve batı olarak iki ana gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Her iki alanda da güney kesit kenarından başlanarak kuzeye doğru 5x5 m. ebatlarında açmalarla karelejlanarak belirlenmiş olup mezarlar, alanın batısında asfalt yol kotundan ortalama 5 m. derinlikte (Akman ve Tosun, 2011: 48) bulunmuştur. 2010 yılı sonu itibariyle sekiz yüz kırk adet mezar yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlardan yedi yüz kırk beşi basit sandık tipi, elli biri amosorion tipi mezar, yirmi dokuzu dromoslu mezar, ikisi iki mekânlı oda mezardan oluşmaktadır (Akman ve Tosun, 2011: 54). Attaleia Nekropolü kazısı sırasında bulunan mezarların birçoğu ana kayaya oyularak yapılmış ve yaklaşık olarak MÖ III. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Nekropol kazısında çıkan mezarlar ve buluntular değerlendirilecek olursa beş farklı mezar çeşidi ile karşılaşmıştır. Mezarlar içinde çıkan hediyeler tarihlendirmede ve kültürel etkileşimler hakkında yüzeysel olsa da bizleri bilgilendirmektedir.

Günümüzde Kaleiçi olarak bilinen alan pek çok antik kentten sonra yerleşime sahne olmuştur. Varkıvanç'a göre bölgenin civar kentlerden sonra iskân edilmesinin sebebi Düden

çayının oluşturduğu sulak ve elverişsiz alan olmasıdır. Bölgenin iskân edilmesi büyük olasılıkla Antalya'nın kuzeyinden gelen toplulukların yeni bir yaşam alanı oluşturmak için liman dolaylarındaki su yolları yönünün doğal ya da insan eliyle değiştirilmesi sonucunda limanın üst kısmı yerleşime uygun hale getirilmiştir (Varkıvanç, 2010: 96).

Antik kaynakların aktarımı ile bölgenin liman odağında kurulmuştur Korykos Antalya'nın ilk yerleşim alanı olduğunu göstermektedir (Varkıvanç, 2010: 97). Kent iki ayrı noktada kurulmuş ve başlangıçta bu iki kenti çevreleyen bir sur sistemi bulunmamaktadır (Sönmez, 2008: 83). Güney yerleşim yerinin Korykos, kuzey yerleşim yerinin ise Olbia olduğu düşünülmektedir. Beaufort Olbia ile ilgili *“Klimaks Dağı'nın Likya'yı sona erdirdiği bu dağlık araziye aştıktan sonra yer alan ilk kentin Adalya olduğu kesindir. Hem bu kent o dönemlerin büyük kale anlayışıyla da tamamen uyuşmaktadır”* ifadesiyle Adalya'nın antik Olbia Kalesi olduğunu ileri sürmüştür. Fakat N. Çevik'e göre Olbia bugünkü Konyaaltı Arapsuyu civarındaki kalıntıların bulunduğu yerde olmalıdır. S. Şahin'e ise *“Olbia; Kemer'de bulunan Çalışdağ tepesi üzerinde yer alan kale kalıntısıdır”* (Beafort, 1817: 136-138) demektedir. Birbirinden farklı bu iki görüş Olbia kentinin yerinin henüz saptanamadığını ve bu konuda fikir ayrılıkları olduğunu göstermektedirler.

Attaleia kenti kurulurken güçlü bir sur sistemine sahip olmalıdır. MÖ 188 yılında yapılmış olan Apameia barışından sonra Pergamon Krallığı, Pamphylia bölgesinin batısını ele geçirmiştir. Yazılı kaynaklara göre Pergamon Kralı Attalos II. Philadelphos MÖ 158' de Attaleia kentini kurmuştur. Attaleia kentinin kurulması ile Psidia ticaret rotası Pergamon krallığının himayesi altına geçmiştir. MÖ 75' de düzenlenmiş olan Ephesos Gümrük yazıtında kentin adının geçtiği bilinmektedir. Roma İmparatorluk döneminde Attaleia kenti Galatia eyaletine bağlanmıştır. VII. Konstantin döneminde kenti çevreleyen dış surlar tamamlanmıştır. Antalya Müzesi'nde bulunan bir yazıtta Attaleia kentinin diğer kentlerden daha güvenli olduğu ve Araplar karşısında kentin Romalıların gururu olduğu ifadeleri geçmektedir. 1083-1084 yıllarında Perge ve Syliaon, Attaleia piskoposluğuna bağlanmış ve dini açıdan önemini korumaya devam etmiştir (Demirtaş, 2009: 30).

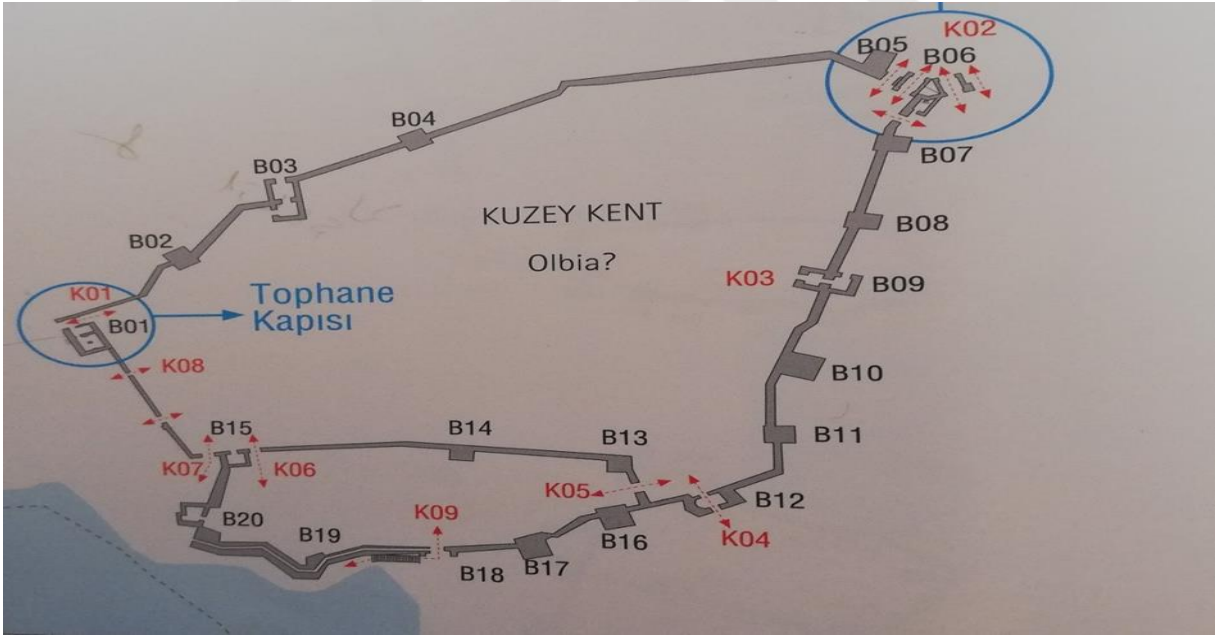
Attaleia kentinin kuruluşunda sahip olduğu sur morfolojisi hakkında herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Kesintisiz bir yaşama sahne olan Kaleiçi yoğunlaşmış bir kent dokusuna sahip olduğundan dolayı kentin kuruluşunu ve izleyen diğer dönemlerde de kentin nasıl bir plana sahip olduğu ve sur yapıları hakkında arkeolojik bir çalışma yapılamamıştır. Buna rağmen bölgenin sahip olduğu liman ve topoğrafya göz önüne alınırsa Attaleia kentinin kurulduğu yer bugünkü Kaleiçi mevkiinin kuzeyi olduğu fikri ortaya çıkar. Kentin sahip

olduğu limanı savunmak için, hâkim topoğrafyaya bakılırsa kentin kuzeyi kale yapımına elverişli bir alan olduğundan kente dair pek çok yapı da kentin kuzeyinde yoğunlaşmıştır.

2.5. Kuzey Kent (Olbia?)

Kuzey kenti çevreleyen ilk sur sistemi mimar Sönmez'in oluşturmuş olduğu haritaya göre resim 1'de; 20 burç, 9 kapı ve kentin içinden geçen bir duvar sistemi olarak karşımıza çıkar. Bu evrede Tophane kapısının hemen yanındaki 1 numaralı burç büyük ihtimalle nöbet hane burcu olarak kullanıştır. 1 numaralı burçtan sur duvarına geçişi sağlayan bir galeri ile 2,3,4 ve 5 numaralı burçlarının da oluşturduğu sur hattıyla kuzeye doğru uzanmış ve orada ikinci kapı olan Kuzey Kapısı (varoş kapısı) ile birleşmiştir. 2, 3 ve 4 numaralı burçlar bugün üst kısımları yıkılmış durumdadır ve şu anda gözlemlenen kısımlar kuzeyden doldurularak Bizans ve Selçuklu dönemleri onarımları ile günümüze kadar gelmiş olmalıdır. 4 numaralı ve 5 numaralı burcu birbirine bağlayan sur duvarı üzerinde muhtemelen başka burçlarda bulunmaktaydı. Bugün bu duvar bedeni ve tespit edilemeyen burçlar yıkılmıştır. (lv.1)

Lev. 1- Kuzey Kent Olbia?

Kaynak: Sönmez, 2008: 48

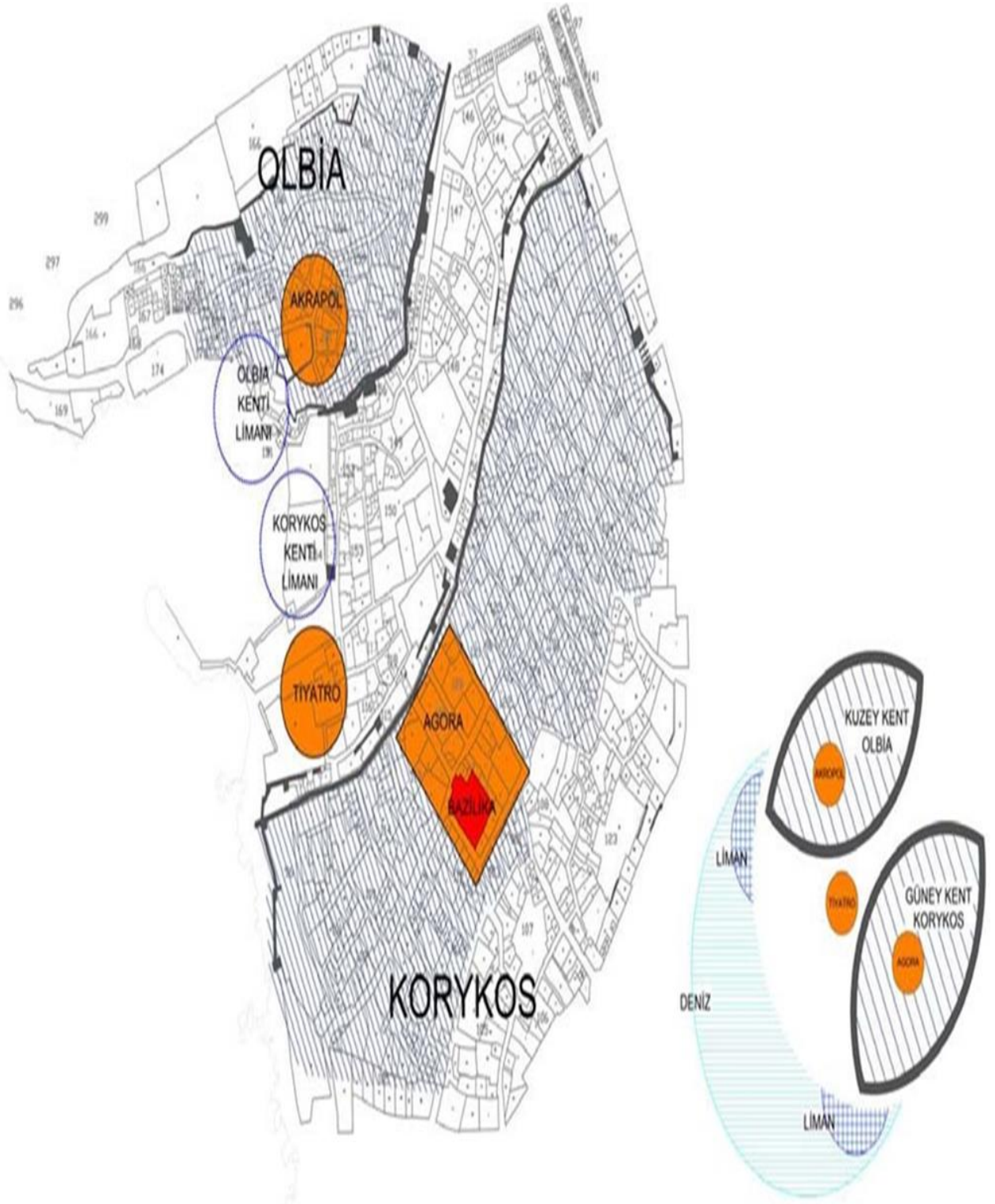
2.6. Güney Kent Korykos

Güney yerleşim yeri olan Korykos'u çevreleyen sur sistemi Sönmez'in oluşturduğu haritaya göre; 19 burç ve burçları birbirine bağlayan sur bedenleri ve 9 adet kapıdan oluşmaktadır. (lv:2)

2.7. Hellenistik Dönem Attaleia Kentinin Kurulması ve Kent Surları

19

Lev. 3- Hellenistik Dönem Olbia ve Korykos

Kaynak: Süer :2006 ve Yağcı: 2009

Mimar Sönmez'in Attaleia kenti için oluşturmuş olduğu muhtemel haritalar değerlendirilmiş buna göre kentin fiziksel gelişimi şu şekilde bir seyre tabi tutulmuştur. Kent kuzeyden başlayarak batı yönüne doğru genişlemiş ve kuzeybatı yönünden başlayan 40

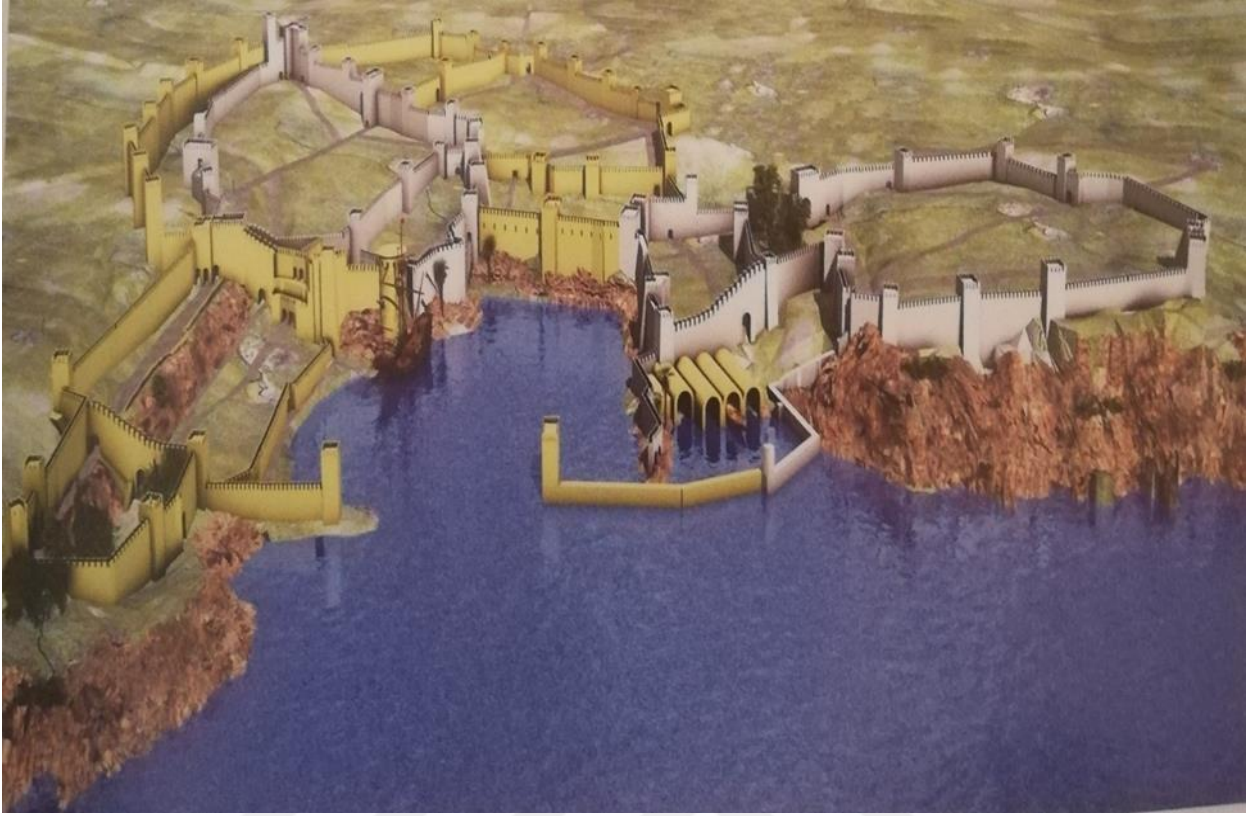
numaralı burç ile kenti çevreleyen ikinci bir sur sistemi kente dahil edilmiş ve sur sistemi doğuya doğru tophane kapısına kadar uzanmış ve Varoş Kapısı'nda nihayet bulmuştur. Tekrar varoş kapısından başlayan 50 numaralı burç ile kuzey kent Olbia ve güney kent Korykos'u birbirine bağlayan sur sistemi yine bu dönemde yapılmıştır. İki kentin liman noktasından başlayarak arazinin eğimine göre konumlanmış iki ayrı sur bedeni bulunmaktadır. Limanın doğusunda bulunan 19 numaralı kapı burcu 37 numaralı burca birleştiren bir sur bedeni yapılmıştır ve beden duvarı üzerine bir burç yerleştirilmiştir. Limanın kuzeyinde bulunan 65 numaralı burçtan yine kuzeye doğru devam eden bir sur bedeni 64 numaralı burca bağlanarak batıya ve kuzeye doğru iki ayrı kol oluşturmuştur. Kuzeye doğru çıkan sur gümrük kapıları ve iskele kapısından geçerek 1 numaralı burca bağlanmıştır. 64 numaralı burçtan batıya uzanan sur bedeni ise iki farklı kapıyı da bünyesine alarak 66-67 numaralı burçları oluşturmuş ve tekrar kuzeye oradan da doğuya varoş kapısına kadar uzanan ikinci sur hattını oluşturmuştur. Yine bu döneme ait kuzey ve güneyde deniz içinde 68,69 numaralı burçlar dalga kıran ile kıyıya bağlanmıştır. (lv:4)

Lev. 4- Hellenistik Dönem Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 65

Lev. 5- Hellenistik Dönem Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 65

Sönmez'in oluşturduğu haritalar ve görseller ile birlikte kaynakların bize aktardığı Hellenistik dönemde Attaleia kent tamamen surlarla çevriliydi ve Roma dönemine gelene dek pek çok kez onarım geçirerek sağlam bir savunma sistemi ile birlikte Roma yönetimine dahil olmuştur.

2.8. Roma Dönemi Kentin Fiziksel Yapısı ve Surlar

Roma yönetimiyle birlikte kentin nüfusu artmış ve işlevsel olarak genişlemiştir. Kaleiçi'nin güney ve doğu tarafı Roma Dönemi'nde yeniden planlandırılmıştır. Günümüzdeki Kaleiçi'nin sokak düzeninin temelini grid sistem oluşturmaktadır (Kostof, 1991: 103). Kentin kuzeybatı ve kuzeyindeki sur sisteminin hemen dışını oluşturan tophane ve batısındaki alan rüzgâr alma ve manzara bakımından en uygun yerleşim alanı olmasıyla birlikte yönetici sınıfın ikametgâh alanı burası olmalıdır.

Sönmez'in oluşturmuş olduğu harita ve görsel değerlendirilerek sur sisteminde bu dönemde bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Karadan gelebilecek saldırılara karşı kuzeybatı yönden 70 numaralı bir burç inşa edilerek buradan kuzeye devam edilmiş 71 ve 72 numaralı köşe burçlarına geçilmiş ve sur sistemi 72 numaralı köşe burcundan iki kola ayrılarak 74 ve

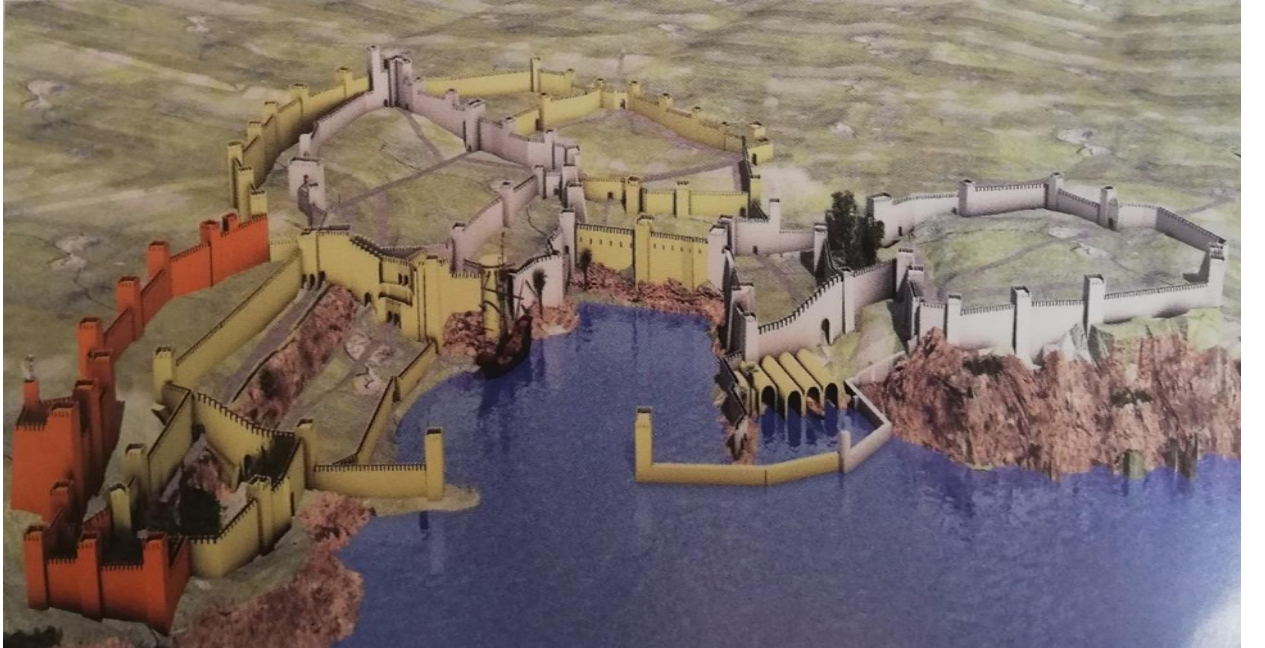
75 numaralı burçların üzerinde inşa edilen Batı Kapısına 75 numaralı burçtan başlayarak kuzeydoğu yönde 81 numaralı burca kadar uzanan bir sur inşa edilmiştir. (lv:6)

Lev. 6- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 83

Lev. 7- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 83

Roma Dönemi Pamhyliası'nda MS I. yüzyılda yapı gruplarında kullanılan malzemeler bölgesel olmakla birlikte çeşidin çok fazla (Boëthius, ve Ward-Perkins, 1970: 382) olduğu görülmektedir. MS II. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle imparatorluğun doğusunda artan refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte Prokonnesos taş ocaklarından bölgeye yoğun bir şekilde mermer getirilmiş ve yapılarda kullanılmıştır (Boëthius ve Ward-Perkins, 1970: 407).

Roma dönemine ait kentte bulunan çok sayıda yapı kalıntısı, heykeltıraşlık eserleri, yazıtlar ve sikkeler kentin idari, siyasi, dinsel yapı ve imar faaliyetleri hakkında pek çok bilgi sağlamaktadır (Varkıvanç, 2010: 59). MS II. yüzyılda sur sistemi oldukça güçlendirilmiştir. Bu durum günümüze kadar ulaşmış kule yapılarından da görülmektedir. Bu dönemde Roma'nın izlediği siyaset neticesinde kente yeni göçler olmuş, yerleşim sur dışına taşmıştır ve kentin kuzey-kuzeybatı yönü yeni bir sur bedeni ile çevrelenmiştir. Sur bedeni üzerine yeni bir kapı olan Batı-Likya kapısı muhtemelen Tiberius Dönemi'nde (MS 14-37) inşa ettirilmiştir ve bundan dolayı kapının bir diğer adı da Tiberius kapısıdır (Sönmez, 2008: 34).

Roma imparatoru Hadrian (MS 117-138) Doğu Akdeniz seferi sırasında Attaleia kentine de uğramış ve kenti himayesi altına almıştır. Kentte Varoş kapısından başlayıp Hıdırlık kulesine kadar uzanan bir sur sistemi ve sur bedeni üzerinde anıtsal kapı olarak nitelendirilen Hadrianus kapısı yaptırılmıştır (Sönmez, 2008: 35). (lv:8) Halfmann ise Hadrianus Takı'nın kentte bulunan eski bir kapı olduğunu öne sürmüş ve İmparator Hadrian'ın kenti ziyareti sırasında bu takın anıtsallaştırıldığını ifade etmiştir (Okatan, 2004: 41). Akok tarafından 1980 yılında yapılan arkeolojik kazılar esnasında Hadrianus Takı'nın yaklaşık iki yüz metre kuzeydoğusunda bulunan bir yazıt St. Mitchell ve S.Şahin tarafından incelenerek tak ile ilişkilendirilmiş ve Mitchell bu yazıtın bir mil taşına ait olduğunu ifade etmiştir (Mitchell, 1986: 17-34). Bu mil taşı Attaleia ile Perge arasında bulunan bir yol üzerine yapılmıştır (French, 1991: 17-53). S. Şahin ise bu yazıtı kentin dokusuna ait mimari bir parça olarak Tiberius Dönemi'e tarihlendirerek, MÖ I. yüzyılda taka bağlanan bir sütunlu caddenin varlığını gösterdiğini savunmaktadır (Şahin, 1995: 25-28).

Roma döneminde yapılmış olan zafer ve onur takları genellikle kent meydanlarına konumlanmıştır. Hadrianus takı bu taklara nazaran farklılık göstermiş kapı fonksiyonun yanında yazıtlar ve kapıyı süsleyen mimari bezekler ile anıtsallığı da göz önüne alınırsa takın propaganda amacıyla kentin kavşak noktasında konumlandırılarak Roma'nın gücünü temsil ettiği görülmektedir. Hadrianus takı kuzey ve güneyde olmak üzere iki kule arasına konumlanmış üç geçitli, geçitlerin üstü tonozlarla kapatılmış bir görünüme sahiptir. Tonozların kule ile birleştiği kesme bloklar düz işlenmiş diğer blok yüzeyleri ise borsalıdır.

Tonozların örtmüş olduğu açıklıklardaki geçitler geniş ve dörtgen bloklarla döşenmiştir. Orta tonozun kapattığı geçitte bulunan belirli bir derinliğe ulaşmış tekerlek izleri dönemin yoğun araç sirkülasyonunu gösterir niteliktedir. Kuzeyde bulunan kule mevcut surun devamı niteliğinde olmasına rağmen güneyde bulunan kule takı güçlendirmek için daha sonra inşa edilmiş olmalıdır. Üzerinde bulunan yazıt ile Julia Sancta tarafından inşa ettirildiği (Adak ve Atvur, 1999: 53, Bosch ve Atlan, 1947: 87-125, Dräger, 2000: 208-216) anlaşılmaktadır ve bu kuleye Julia Sancta Kulesi de denmektedir. Julia Sancta Kulesi takı statik açıdan desteklemektedir. Hadrianus Takı'nın postamentleri ve kaideleri yerel kireç taşından olmakla birlikte sütunlar granittir ve kompozit başlıklar beyaz mermerdendir. Sönmez'in oluşturmuş olduğu harita ve görselde de görüldüğü üzere Attaleia Roma döneminde, II. Attalos'un kurduğu kentin surları doğu ve güneye doğru büyümüştür. Sur bedeninin bir bölümünün üzerinde olasılıkla bir savunma kulesi işlevi gören Hıdırlık Kulesi yaptırılmıştır (Varkıvaç, 2010: 99). Bilimsel verilere dayanmaksızın Hıdırlık Kulesi'nin yapımının MS II. yüzyıla tarihlendirilirken, son yıllarda yapılan araştırmalar yapının MS I. Yüzyıla kadar inen bir mezar yapısı olduğunu göstermektedir. Hıdırlık kulesinin formu ile erken Roma Dönemi'nin anıt mezar mausoleion tipik örnekleri arasında gösterilmektedir (Alp, 2005: 67-85, Fellmann ve Gullini, 1957: 78, Grimal, 1960: 531-532., Floriani Squarciapino, 1958: 193). Yapının tip olarak yaygınlığı ve ana girişin iki yanında bulunan fasces kabartmalarının (kamış demeti içine sarılmış bir balta motifi) statüyü sembolize etmiş olabileceği, kentte bulunan bir konsül yazıtı ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Hıdırlık Kulesi'ni ayrıntılı olarak inceleyen R. Stupperich, ana giriş kapısının iki yanında bulunan fasceslere yoğunlaşarak mezar sahibinin kim olduğunu saptamaya çalışmıştır. 1991 yılında yaptığı araştırmada *“Hıdırlık Kulesinin G.E. Bean tarafından sıkça tartışılrsa da tereddütsüz bir şekilde büyük bir mezar yapısı olduğunu, tipolojik olarak yalnızca Roma'da ve onun yakın çevresinde İÖ I. yy. ile İS I.yy.'ın ilk yarısında senatör aileleri için geleneksel olduğunu”* (Alp, 2005: 67-85) vurgulamıştır. Fascesleri inceleyen Th. Schäfer, *“Lancronski'nin, yapının bir savunma ya da deniz feneri kulesi olarak kullanılmış olduğu görüşünün geçerliliğini yitirdiğini ve bunun yalnızca Bean tarafından kabul edildiğini, yapının mezar olduğunu ilk kez W. Hirschfeld'in ortaya koyduğunu”* (Schäfer,1989:373) belirtir. H. von Hesberg ise *“Tümülüs yapıları ile Roma İmparatorluğu eyaletlerinde, Cumhuriyet Dönemi ve İS. I. y.y. da oldukça sık bir şekilde karşılaştığını”* ve Hıdırlık Kulesi'ne dikkat çekerek *“Anadolu'daki liman kenti Antalya'da, kübik bir podyum içinde geniş bir mezar odası içeren ve büyük bloklardan inşa edilmiş bir yapının”* yer aldığını (Hesberg, 1992: 107) belirtir. H. Hellenkemper ve F.Hild tarafından yapılan bir başka araştırmaya göre ise Hıdırlık Kulesi *“Geç Roma – Erken Bizans*

Dönemi'nde kule olarak kentin savunma sistemine eklenmiştir. Benzer anıtlar ışığında olasılıkla Flaviuslar Dönemi'nde (İ. S. I. yüzyılın ve II. yarısı) inşa edilmiştir ve mezar sahibi fasceslere göre bir konsül olmalıdır” (Hellenkemper ve Hild, 2004: 322) kulenin ise sur bedenleri ile bağlantısını Geç Roma – Erken Bizans Dönemine tarihlendirmişler “burçlara eklenen Roma Dönemi devşirme malzemeni IV. veya V. yüzyılda nekropollerden ve kentten getirildiğini” (Hellenkemper ve Hild, 2004: 333) ileri sürmüşlerdir.

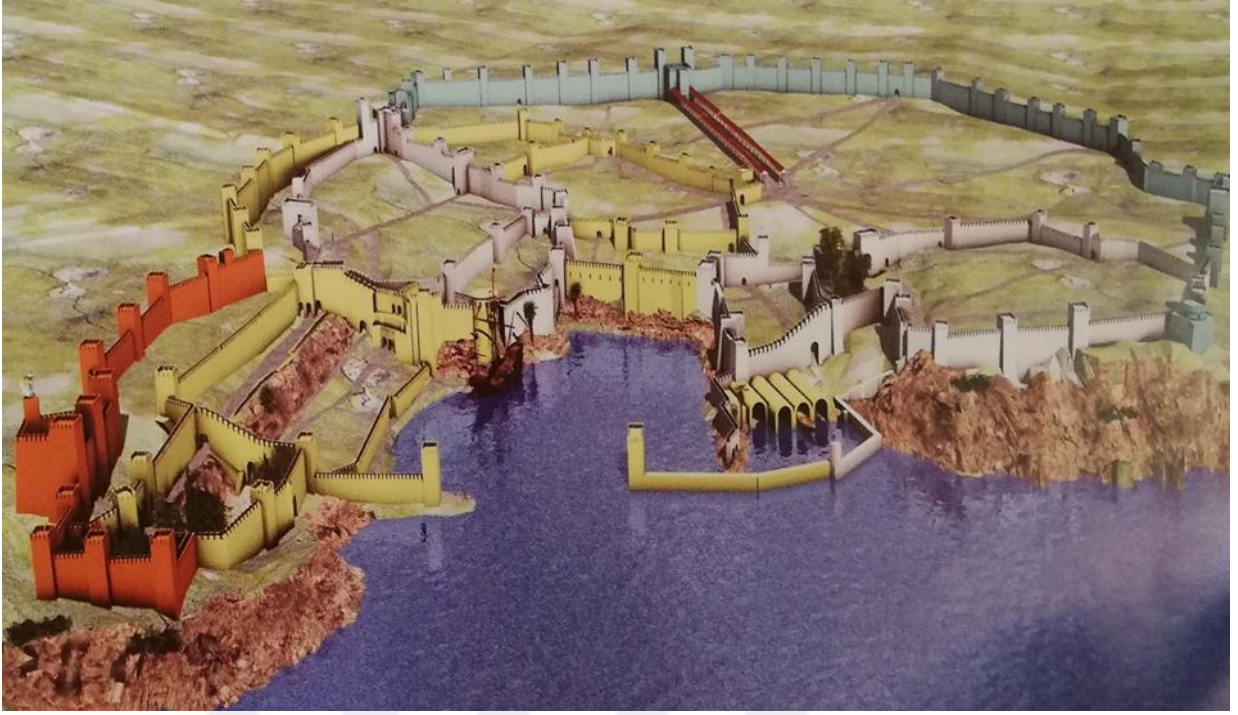
Roma döneminde kentin kuzeyi topoğrafya açısından değerlendirildiğinde, güvenlik ve savunma açısından kentin en yüksek konumu olan akropol kentin bu noktasında olmalıdır ve yönetici sınıf da burada ikamet etmiş olmalıdır. Roma döneminde pek çok yapı kompleksini bünyesinde barındıran forum, Hellen kent agorası bugün Hesapçı sokak ve Sakarya sokağın kesişim noktası olması muhtemeldir ve forumu limana bağlayan bugün kırkmerdiven olarak bilinen yerdir. Başka yapı olan bugünkü adıyla Kesik Minare forum nedeniyle bazilika olarak kullanılmıştır ve çevresi resmi binalar ile donatılmış olmalıdır.

Lev. 8- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 89

Lev. 9- Roma Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

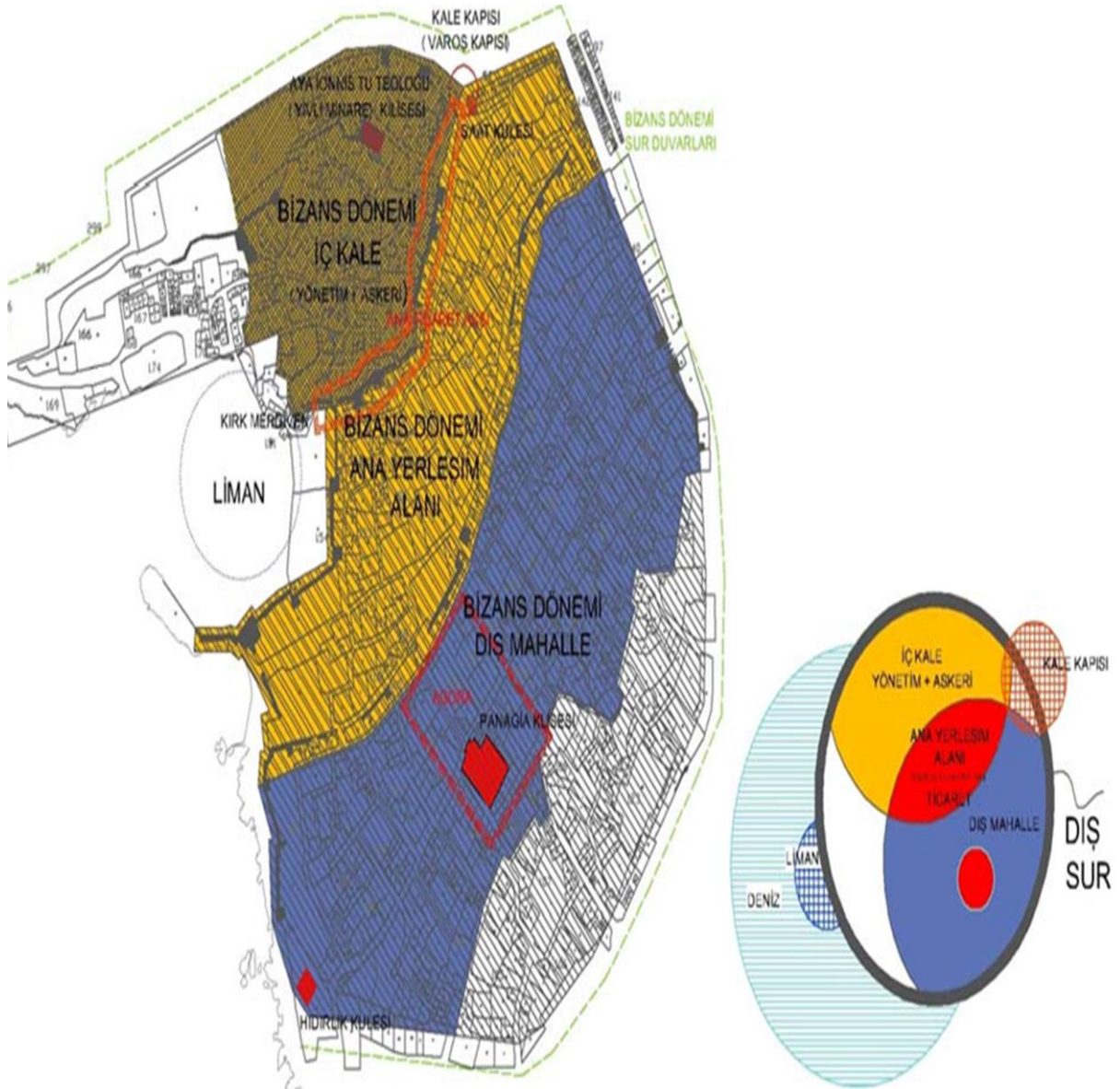

Kaynak: Sönmez, 2008: 89

2.9. Bizans Dönemi Attaleiası, Surlar ve Yapı Kompleksleri

MS 4. Yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yasal bir din olarak kabul edilmesiyle birlikte, pagan dinler yasaklanmış ve tüm imparatorlukta olduğu gibi Attaleia kentinde de köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişim kentin fiziksel yapısında da etkisini göstermiştir. Başta sur sistemi olmak üzere kentte bulunan yapılar üzerinde değişiklikler meydana gelmiştir (Varkıvaç, 2010: 99). Roma Dönemi'nde güçlü bir savunma sistemine sahip olan kent, erken Bizans döneminde bölgede etkin olan Arap ve Pers akınları nedeniyle bölge thema olarak ilan edilmiş (Ostrogorsky, 1999: 122) ve Perge, Termessos gibi yakın kentlerden göç almaya başlamıştır. Meydana gelen göçlerle kentte artan nüfus nedeniyle yerleşim yerleri surların dışına taşmış, sur sistemi doğu ve güney yönünde genişletilmiş, bir iç ve bir dış sur bedeni yanında kenti çevreleyen daha alçak bir sur sistemi olan gömlek suru (Schultze, 1926: 210) ile birlikte kenti kuşatan iki sur bedeninin arası su dolu bir hendekle kuşatılarak savunma sistemi güçlendirilmiştir. Bizans İmparatoru VI. Leon (881-912) döneminde, İstanbul'un fethi için bir Arap donanmasıyla yola çıkan Trablusşam emiri, yol üzerinde bulunan Attaleia kentini kuşatmış ama alamamıştır.

Lev. 10- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Süer, 2006 ve Yağcı, 2009

Sönmez'in oluşturmuş olduğu haritada görüldüğü gibi Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen kentin dış gömlek suru 7 numaralı burçtan başlayarak Hıdırlık Kulesi'ne kadar uzanmaktadır. (lv: 11) Bu sur için Lanckoronski *"Daha alçak ikinci bir sur çemberi kuleli kara surunun etrafını döner. Üzerinde kule benzeri üçgen çıkıntılar vardır. Bu duvarın önünde bir hendek yer alır. Kuzeyde, karadaki ilk kuleden başlayarak limanın kenarındaki kayalığa kadar uzanan, kulesiz ve hendeksiz ama diğer surlara benzer bir duvar, liman tarafında şehrin aşağıda kalan kısmını sınırlar"* (Lanckoroński, 2005: 9) ifadelerini kullanmıştır ve bu surun VI. Leo ve oğlu Konstantinos tarafından yapıldığını bir yazıt ile açıklar ve bu yazıtta şunlar yazılıdır: *"En yüce imparator Leo ile oğlu Konstantinos ile*

beraber, bütün tebaasını çocuğu gibi babaca bir ihtimamla kucaklayarak ve onların isteklerine uygun davrandığını düşünerek, genel güvenlikten kaygı duyup İsa'yı seven şehri korumak için, kenti bilgece, güvenlik konusunda kendini bile aşan ve düşmanın bütün saldırı sanatından daha üstün ikinci bir surla sağlamlaştırmıştır. Bu eserin yaratıcısı bütün güzel şeylerin bağışlayıcısı ve yöneticisi olan kralın elidir. Ama imparatorun özel katibi Euphemios, yapının gayretle çalışan kabiliyetli yöneticisidir'' (Lanckoroński, 2005: 9). Bir diğer yazıt olan on üç numaralı yazıtı dair şu ifadeler geçmektedir; '' Bu yazıtla sur duvarının önündeki ikinci suru ilişkilendirmek kolaydır. Yazıtta 6424=916 yılından bahsedilir. Burada babası 912 yılında ölen Konstantinos'un ismi, babası anılmaksızın annesi Zoe'nin adıyla beraber geçmektedir. Bu durumda, duvarın inşası en azından dört yıl sürmüş olmalıdır'' (Lanckoroński, 2005: 9-10). Sur bedenlerinde görülen onarımlar ve yenilemeler kente yapılan saldırılar dışında depremlerden de kaynaklı olmalıdır. Örneğin, X. yüzyılda surların gördüğü kapsamlı tamirat muhtemelen yaşanan büyük depremden kaynaklanmıştır (Duggan, 2004: 123-170).

Lev. 11- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 105

Lev. 12- Bizans Dönemi Attaleia Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 105

Hadrianus Kapısı'nda yapılmış olan kazılarla bulunanlar, kentin Bizans Dönemi hakkında bilgiler vermektedir (Akok, 1972: 36-51). Bu çalışmalar esnasında kapının doğusu duvar ile örülmüş ve orta açıklıkta bulunan tonozlar şapel haline getirilmiştir. Ancak kapının batı tarafında benzer şekilde kapatılmış olması VII. yüzyılda başlayan Arap akınlarına karşı yapıldığı düşünülebilir. Kentte bulunan diğer tüm kapılar ise güvenlik için kapatılmış, ancak Hadrianus Kapısı'nın tam olarak kapatılmadığı, tonozlu geçişlerden biri kapı olarak kullanılmaya devam etmiş olmalıdır.

Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'nun bütünleşmiş bir yerleşme sistemi bulunmadığından ulaştırma sistemi deniz ağırlıklıdır. Deniz ulaşımında zorunlu uğrak yeri olması ve bir gümrük merkezi olması dolayısıyla Attaleia kenti zenginliğini koruyabilmiştir (Haussig, 1971: 19). Antalya VII. ve VIII. yüzyılda Anadolu'da sınırlarında daralma olmayan ender kentlerdendir (Foss, 1996: 538). IX. Yüzyılda yoğun göç hareketlerine sahne olan kent X. Yüzyılda fiziksel olarak genişlemiştir. XI. Yüzyıla gelindiğinde kent Bizans-Türk çatışmasına sahne olduğundan yıkılarak harabeye dönmüş olmalıdır. Haçlı seferlerinin kenti mekânsal anlamda nasıl etkilediği hakkında ise bilgiler oldukça yetersizdir.

2.10. Selçuklu Dönemi Antalya Kentinin Fiziksel Gelişimi ve Sur Sistemi

XII. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyıl başlarına kadar Antalya kentinin sürekli Türkler ve Bizans arasında el değiştirmesinden dolayı döneme ışık tutan sağlam bilgiler bulunmamaktadır. Bu dönemde kentte mimari yapılaşma gerilemekle birlikte kentin savunma ihtiyacı nedeniyle sur sistemi üzerinde yapım, onarım ve yenileşme çalışmalarına ağırlık verilmiştir

Antalya kentinin Selçuklular tarafından fethedilmesiyle birlikte, kuşatma sırasında tahrip olan surlar onarılmış olmalıdır. Fetih ile birlikte surlar onarılırken yeniden inşa için 1225 yılına kadar beklenmiştir. Bu beklemenin temel nedeni olarak henüz kentin güvenliğinin yeterince sağlanamamış olması gösterilebilir

Lev. 13- Selçuklu Dönemi Antalya Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 111

Lev. 14- Selçuklu Dönemi Antalya Kenti ve Surları

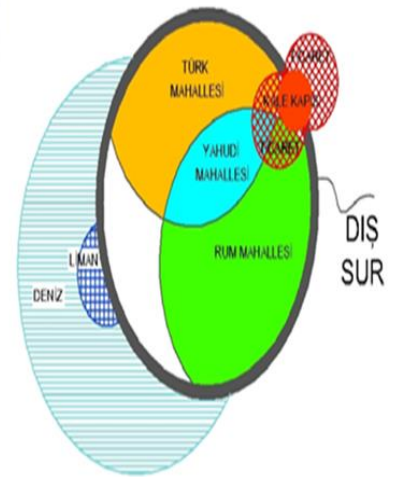

Kaynak: Sönmez, 2008: 111

Limanın kuzeyinden başlayarak kentin ortasına kadar uzanan sur sistemi mendirek tarafından kıvrılarak güneydoğu yönünden devam etmekte olup Selçuklu dönemi özellikleri göstermektedir.

Fetihten sonra limanda kontrolü sağlamak amacıyla bu alanda bir garnizon kurulmuş olmalıdır. Yılmaz'ın ifadesi de garnizonun bu bölgede kurulduğu varsayımını güçlendirmektedir. Fethin ardından kentte güvenliğin sağlanmasıyla gayrimüslimlerin yaşamları anlaşmalar ile güvence altına alınmış ve ticaretin canlanması için I. Keyhüsrev zengin tüccarların gelişini destekleyerek onları korumuştur (Taneri, 1977: 92, Durukan, 2001: 43-132). Kentte nüfusun artması ile mekânsal anlamda da gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Başta camii ve han olmak üzere pek çok imar ve inşa faaliyeti kendini bu dönemde göstermeye başlamıştır. Bugün Selçuk Mahallesi'nde bulunan akropolis alanındaki pek çok yapı grubu Antalya'nın fethinin hemen ardından inşa edilmiştir. Tüm bu süreçte Roma ve Bizans yapıları bütünlüklerini kaybetmeleri nedeniyle yeni yapı gruplarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Antalya kentini 1332 yılında ziyaret eden İbn Batuta, kentte Müslüman, Hristiyan ve Yahudi halktan bahsetmiş ve her bir halkın ayrı mahallelerde ikamet ettiğini ve bu mahallelerin sur duvarlarıyla çevrili olduğunu belirtmiştir (Parmaksızoğlu, 1986: 4).

33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ ANTALYA'NIN KENTSEL DOKUSU, SUR MORFOLOJİ VE SUR ÜZERİNDEKİ ONARIMLAR VE YAPI GRUPLARI

3.1. Antalya Kent Dokusu ve Sur Morfolojisi

Antalya kentinde Osmanlı hâkimiyeti Yıldırım Bayezid döneminde başlamıştır. Yıldırım Bayezid, 1390 yılında Teke Beyi olan Osman Çelebi'nin oğlu Mustafa Bey'in yönetimindeki Antalya kentini ele geçirmiştir (Uzunçarşılı, 1982: 265-266). Bölgede Osmanlı hakimiyeti ile beraber, Mısır'la olan ticaret hayatı Antalya üzerinden gerçekleştirilmiştir (Turan, 1988: 109-143, Buch, 1982: 14-15, İnalçık, 1960: 45-102).

XVI. yüzyıla ait Tahrir ve Evkaf defterlerine göre yirmi mahalleden oluşan şehirde, üç cami, bir medrese, on altı mescit, bir muallimhane, bir imaret, dört hamam, iki zaviye ve iki türbe yer almaktadır (Armağan, 2004: 11-34). XVII. Yüzyıla gelindiğinde ise Kaleiçi'nde dört, kale dışı ve kentin kuzey kesiminde yirmi Türk-Müslüman, dört Rum mahallesi bulunmaktadır (Özdemir, 1992: 133-166). Aynı yüzyılda Antalya'da, on bir cami, çok sayıda mescit, bir darü'l-hadis, bir darü'l-kurra, yedi tekke, yedi medrese, on yedi sıbyan mektebi, bir Mevlevihane, dokuz han, sekiz hamam, iki yüzden fazla çeşme, çok sayıda türbe ve beş yüz dükkân bulunduğu ifade edilmektedir (Armağan, 2004: 12).

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise kentte bulunan kale yapısı ve mevcut mahalleler, özellikle sur bedenleri üzerinde yapılması düşünülen bakım ve onarımlar tamirat defterlerinde yer almıştır. Tahrip olmuş sur bedenlerinin onarımı için tamirat defterlerinde “*derz-i tecdid ile kal'a dîvâri tamiri*”, yıkılan bölümlerin yapımı için “*cedid taşla kum ve kirec ile memzûc harcla yüzleme dîvâr inşası*” (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6/123) ifadeleri kullanılmıştır. Bunlara ilave olarak tamirat faaliyetleri şu şekilde yapılmıştır; burçlarda bulunan pencerelerin onarımı, burçlarda bulunan çatıların kiremitlerinin değiştirilmesi, çatıların yenilenmesi, yıkılan kapıların yeniden inşa edilmesi, seğirdim teraslarının yenilenmesi. Defterlerde seğirdim terasları ile ilgili ifadeler ve işlevlerini anlatan ifadeler şu şekilde geçmektedir: “*Kal'a dîvârının derûnî tarafı münhedim olub piyade seğirdimi mahallinden mürur olunmamağla*” (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/62) veya “*kal'anın derûnî tarafında münhedim olan dîvâri sebebiyle seğirdiminden mürur olunmamağla*” (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/73). Defterlerde seğirdim mahalli olarak geçen bir başka yer ise dış sur duvarı ile perde sur arasında kalan toprak alandır (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/106, 109). Kalenin mimarisinde “*hisar-peçe*” veya “*gömlek sur*” olarak geçen (Arseven, 1983: 908-910) dış surları çepeçevre kuşatan daha alçak duvarları tanımlamak için keşif defterinde “*perde sur*”

(*hârici estâr dîvârî*) kavramları geçmektedir (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/106). Genellikle “*mazgal siperi*” olarak geçen, (Arseven, 1983: 908) sur duvarının üstünde yer alan ve saldırılara karşı askerlerin korunabilmesi için insan boyundan biraz daha yüksek inşa edilen duvar “*siper*” veya “*siper dîvârî*” (BOA. C. AS. 840-35837, lef 4/77) olarak ifade edilmiştir. Bu ifadelerle ilave olarak “*dendân*” veya “*barbata*” olarak geçen dış şeklindeki yapılara defterde “*hisar-peçe*” (*bazen sadece peçe*) denilmiştir ve yağıştan korumak için bu yapıların üzerlerinde, bir tarafa ya da ortadan iki tarafa eğimli kaplamaların (harpüşte) bulunduğu ifadelerine yer verilmiştir (BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/19, 21, 33; lef. 4/59, 65, 71; lef. 5/99, 100, 101, 106, 107).

1812-1814 yılları arasında Antalya kalesini tasvir eden Osmanlı dönemi kaynaklarında geçen, Hassa Mimar Mustafa Reşit Efendi tarafından bir harita çizilmiştir. Antalya kalesinin kuş bakışı çizilen bu haritasının hazırlanma nedeni, Tekelioğlu isyanı nedeniyle kalede meydana gelen tahribatı belirlemek ve bu tahribattan Bab-ı Ali’yi haberdar ederek tamirat için gerekli izinleri almaktır. Tekelioğlu İbrahim Bey isyanı bastırıldıktan sonra kente bir heyet gönderilmiş ve hasarlar tespit edilerek tamir süreci başlatılmıştır (Dinç, 2016: 857-884). Kentin Osmanlı dönemine ait ayrıntılı olarak tasviri ise 1838’de çizilmiş Resm-i Musattah’ta yer almıştır. Resm-i Musattah’ta tasvir edildiği kadarıyla kentin kuzey kesiminde XIX. Yüzyılın başlarında saray adıyla zikredilen Tekelioğlu Hacı Mehmet’in yaptırdığı müsellim konağı yer almaktadır (BOA. D. BŞM. MHF. d.13237). İç kalede bulunan ve yönetim merkezi olarak kullanılan Müsellim konağı daha geniş bir alana ihtiyacı olması nedeniyle surların dışına inşa edilmiştir. Surların içinde kalan kentte karaya açılan kapı Çarşı Kapısı olarak adlandırılmış olan Kale Kapısı’dır (BOA.D. BŞM. BNE. d. 16431).

XIX. yüzyılın başlarında sur sisteminin içinde kalan alan iki sur hattıyla üç bölüme ayrılmıştı (Dinç, 2017: 772). Bu yüzyılda Antalya’da yaşayan Müslümanlar, Rumlar ve Ermenilerden, Müslümanlar kentin doğusunda, Yahudiler orta kısmında, Rumlar ise kentin batısında ikamet etmekteydi (BOA.A.} MKT. 236-93).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Kaleiçi’nde on iki mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin üçü Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı mahallelerdir. Geri kalan dokuz mahallede ise yalnızca Müslüman halk yaşamaktadır (BOA.D. BŞM. d. 8164). Kaleiçi’nin I. Sur hattının kuzeyinde kentin önde gelen aileleri ile Mevlevi dervişleri ikamet etmekteydi (BOA.D. BŞM. MHF. d. 13237). I. ve II. Sur hattının arasında kalan orta Kaleiçi’nde yoğun olarak Müslümanlar ikamet etmekte ve bu mahalde önemli yapılar arasında olan Tekelioğulları’na ait Mermerli Köşk bulunmaktadır (BOA.ML. VRD. TMT. d-9744). Kaleiçi’nin son bölümü olan güneyindeki dış sur hattı beş büyük mahalleyi bünyesinde

barındırmaktadır. Bu alanda bulunan Cami-i Cedid, Baba Doğan ve Makbul Ağa mahalleleri XIX. Yüzyılın sonlarında artan nüfus ile birlikte gayrimüslim yerleşim alanına dönüşmüştür (Dayar, 2018: 24-33).

XIX. yüzyılda kentin formunu değiştiren diğer etmenler arasında zorunlu göçler de bulunmaktadır. Bu göçler ile kent, sur dışı yerleşimlere sahne olmaya başlamıştır. Kente ilk olarak Mora'dan Müslümanlar gelmiş, göçmenlerin bir kısmı kentin dışına, bir kısmı ise surların kuzey ve doğu mahallelerine yerleştirilmiştir (BOA.İ. ŞD. 84-5032). Diğer bir göç ise 1833 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kenti işgal etmesiyle yerleşen Araplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir başka göç ise 93 Harbi'nden sonra Araban Mahallesi'ne yerleştirilen Yenişehir muhacirlerinin göçleridir (BOA.İ. DH. 1032-81283). Meydana gelen göçlerle kent kuzey ve doğu yönde sur dışına doğru genişlemeye başlamıştır. 1880'lerin ortalarında Tuna'dan Kırım Muhacirleri gelmiş ve yeni bir mahalleye yerleştirilmiş ve bu mahalleye Muhacir Kırımlı Mahallesi adı verilmiştir (BOA.DH. MKT. 2427- 120). Kente son olarak Girit'ten Müslümanlar gelmiştir. Giritli Müslümanlar için Şarampol mevkiinde planlı bir mahalle inşa edilmiş ve XX. Yüzyıl başında Hamidiye mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır (BOA.A.} MKT. 236-93).

Kente gelen göçmenlerle birlikte ticari faaliyetler artmış ve bu durum kentin fiziksel görünümüne de yansımıştır. Tanzimat'ın başlarında Gümrük Limanı'nda bulunan Tabakhane kapısının sur duvarına bitişik bölümü yıktırılmış, tabakhaneler kaldırılmıştır (BOA.İ. MVL. 248-9053; İ. DH. 976-77074). Yine bu dönemde karantina binası iki kez yenilenmiştir (BOA.HAT. 1258-48638 A).

XIX. yüzyılda kentin fiziksel yapısında etkili olan bir başka etmen ise Tekelioğlu isyanı olmuştur. Bu isyandan sonra kent sur dışına çıkmaya başlamış ve daha sonra "Kışla Han" olarak anılacak olan Bekir Paşa Konağı, 1836 yılında redif birliklerinin kışlası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kışla han olarak anılmaya başlamıştır. Konağın kapısının dar bir meydana açılması sebebiyle askerlere talim yapılacak alan oluşturmak için çevredeki evler yıktırılmış ve konağın yakınına çeşme, mescit inşa ettirilmiştir (BOA.MVL. 571-72).

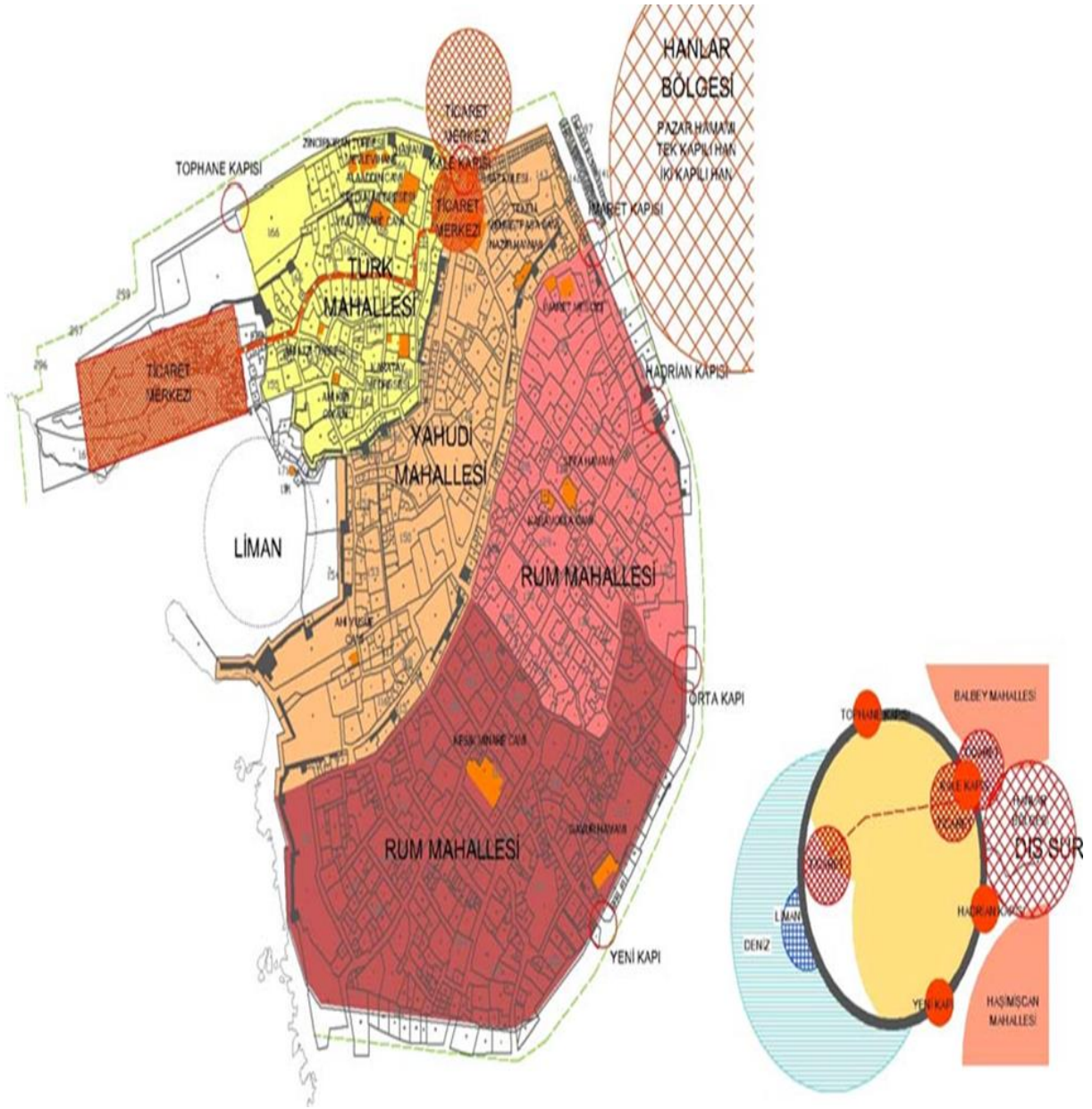
1860 yılında kışla Kemikli önü tarafına taşınmıştır (AŞS. 10/74). Bu taşınmanın gerçekleşmesiyle bu alan Kışla Mevkii olarak anılmaya başlamış ve 1838 haritasında Ali Paşa Kapısı olarak zikredilmiştir (BOA.İ. MVL. 532-23879). Kentte yönetim merkezi Ali Paşa Konağı'ndan Müsellim Konağı'nın bulunduğu alana taşınmış ve Hükümet Konağı adını almıştır. 1864 de ise konağın doğusuna Rüşdiye Mektebi inşa edilmiştir (BOA.ŞD. 1701-25). Birkaç yıl sonra Hükümet Konağı'nın geniş avlusuna bir postane yapılması için girişimlere başlanmıştır (BOA.İ. DH. 591-41111). 1884 yılında Hükümet Konağı'nda hizmet veren

belediye binasının müstakil bir binaya taşınması çalışmalarına başlanmıştır. Hükümet Konağı'nın 1890 yılında yanması ile birlikte, (Tercüman-ı Hakikat, 28 Ramazan 1307) yeni Hükümet Konağı 1892 yılında kagir bir yapı olarak tamamlanmıştır (BOA.DH. MKT. 1956-21). 1869 yılında limanda bulunan ahşap iskelelerin üzerlerine taş döşenmiş ve yeni ambarlar yaptırılmıştır (BOA.HR. MKT.263-52; KVS. 1298, 187). Deniz ulaşımını iyileştirmek amacıyla burçların üzerinde bulunan kandiller fenerlerle değiştirilmiş ve limana fener dairesi kurulmuştur (Tercüman-ı Hakikat, 5 Şevval 1301) .

Cami-i Cedid Mahallesinde 1895 yılında çıkan yangın, büyük yangın diye tabir edilmiş ve bu yangın sonucunda pek çok Rum evi yanmıştır. Zararın giderilmesi için padişah'tan yardım istenmiş ve neticede 1895 eylülünde kentin rejenerasyonu için Hazine-i Hassa'dan bir miktar yardım ayrılmıştır (Dinç, 2018: 249-251).

Antalya'nın savunma surları XIX. yüzyılın sonuna kadar kenti, büyük oranda tepe yüksekliğine kadar kuşatmıştır. Bu durum, özellikle farklı zamanlarda, en sonuncusu XIX. yüzyılın ilk yarısında, daima yeniden gereken tamirlara dayanır. Babıali'nin, kent surunu – Avrupa'daki gibi yıkma ilanına yönelik ilk niyeti yaklaşık 1870'ten itibaren görülür (Alp, 2005: 67-85). İtalyanların tavsiyesi üzerine olasılıkla karakteristik bir kısmı muhafaza edilebilmiştir. 1890'ların sonlarına gelindiğinde ise gümrük önü ve Tabakhane Kapısı arasında kalan bölüm genişletilmek istenmiş, inşa faaliyetlerin masraflarının iskele tüccarlarından alınacak vergiyle karşılanması kararlaştırılmış (BOA.DH. TMIK. S. 20-14; BEO. 1314-98487) olsa da tüccarlardan toplanan vergiyle yalnızca Gümrük Limanı kısmen ıslah edilmiş, 1902 yılında yeni rıhtıma demir sütunlu fenerler takılmış yenileme sadece bununla sınırlı kalmıştır (BOA.DH. MKT. 829-48). II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte kentin görünümü oldukça kötü olduğu, imparatorluğun göz ardı ettiği bir kent haline gelmiştir (Tasvir-i Efkâr, 18 Teşrin-i Sani 1325). Kale duvarlarının yıkılmaya yüz tuttuğu bu dönemde kalenin mevcut durumu ve bu durumu engellemek için imparatorluktan istenen yardımlar tamirat defterlerinde yer almıştır.

Lev. 16- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti Surları ve Mahalleleri

Kaynak: Süer, 2006 ve Yağcı, 2009

3.2. Sur Duvarları, Burçlar ve Kapılar

Antalya kalesini oluşturan sur duvarları genel olarak değerlendirildiğinde; uzunlukları 20 ile 40 metre, yükseklikleri 8 ile 12 metre ve kalınlıkları ise 2.5 ve 4 metre arasından değişen düz tipte örülmüştür. Uzunluğun, kalınlığın ve yüksekliğin değişiklik göstermesi arazi engebesinden kaynaklanmaktadır. Yapı olarak dolgulu duvar tipinden oluşan seğirdim terasları çıkmalı tipte olup dış yüzeyleri traverten dikdörtgen kesme taşlardan yapılmıştır. Taşların boyutları ve yükseklikleri değişkenlik göstermekle birlikte yüzeyleri perdahlıdır.

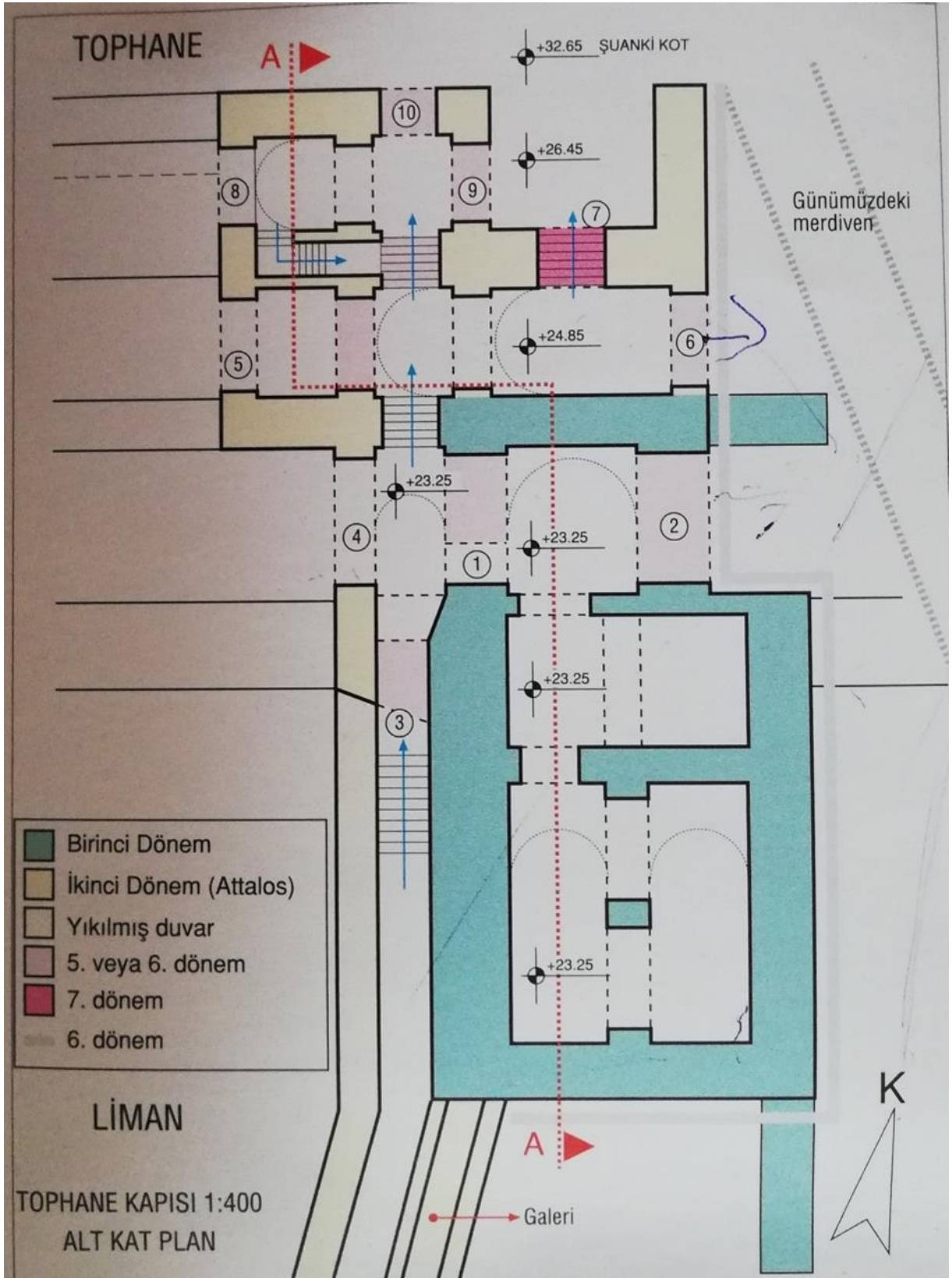
Kale yapısında bulunan burçlar üçgen, dörtgen, beşgen ve dairesel planlı olarak farklılık göstermektedir. Günümüzde dörtgen ve beşgen forma örnek olarak yalnızca saat

kulesi ve Hadrianus Kapısı güney burcu kalmıştır. Burçların bazılarının içleri kullanılırken bazıları sağlamlık için içleri dolu olarak inşa edilmiştir. İçleri kullanılan burçlar, kapı, nöbethane, zindan, depo, cephanelik ve sebilhane olarak kullanılmıştır. Burçların adları yakınında bulunan yapıya göre, kullanım amaçlarına göre surdaki konumuna göre şekline ve yaptıran kişiye göre değişiklik göstermektedir.

3.3. Tophane Kapısı ve Burçları

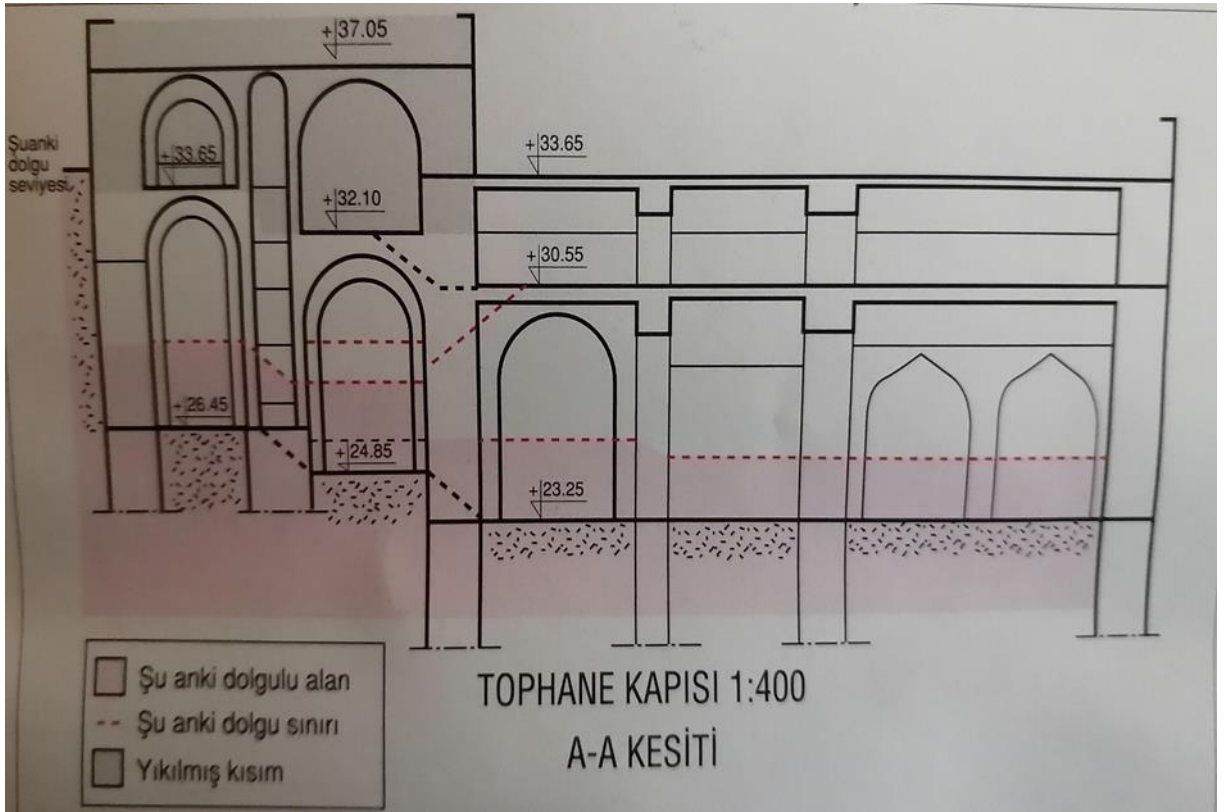
Günümüzde bir kısmı yıkılmış ve bir kısmı toprak altında kalmış olan kapı üzerine yapılan tespitler ve kaynaklar yetersizdir. Tophane kapısı pek çok evreden geçmiştir. Sönmez'in I. Evre olarak nitelendirdiği kentin kuruluş evresi olan dönemde kapı, güneyinde bir nöbethane burcu bulunmaktadır ve bu burç bir galeri ile sur duvarına bağlanmıştır. Kapının kuzeyi ise 1 ve 2 numaralı kapılardan oluşmaktadır. II. Evre olan Hellenistik Dönem de ise farklı yüksekliklerden oluşan kapılar şu şekilde konumlanmıştır. Güneyde 3 numaralı kapı, batıda 4,5,8, doğuda 6 numaralı kapı kuzeyde ise 7,9,10 numaralı kapıların inşa edildiği savi üzerinde durulmuştur. Böylece farklı yüksekliklere sahip bir dış sur kapısı oluşmuş oluyordu. III. Evre olarak nitelendirilen Roma Dönemi'nde ise, kentin kuzey batı bölümü genişletilerek sur sistemine eklenmesiyle batıda yeni inşa edilen Tiberius Kapısı ile Birlikte Tophane Kapısı dış kapı olma özelliğini yitirerek iç kapı haline dönüşmüştür. Sönmez'in oluşturmuş olduğu çizimde görüldüğü gibi kapı ve burçlar iki katlıdır. Farklı kotlarda taban kısımları doldurulmuş olup batı kesitinde üç farklı kotta ve büyüklükte, üç tane kemerli kapı göze çarpmaktadır. Kapı Bizans, Selçuklu ve Osmanlı döneminde farklı kullanım alanları olarak değerlendirilmiştir.

Lev. 17- Tophane Kapısı Restitüsyon Planı

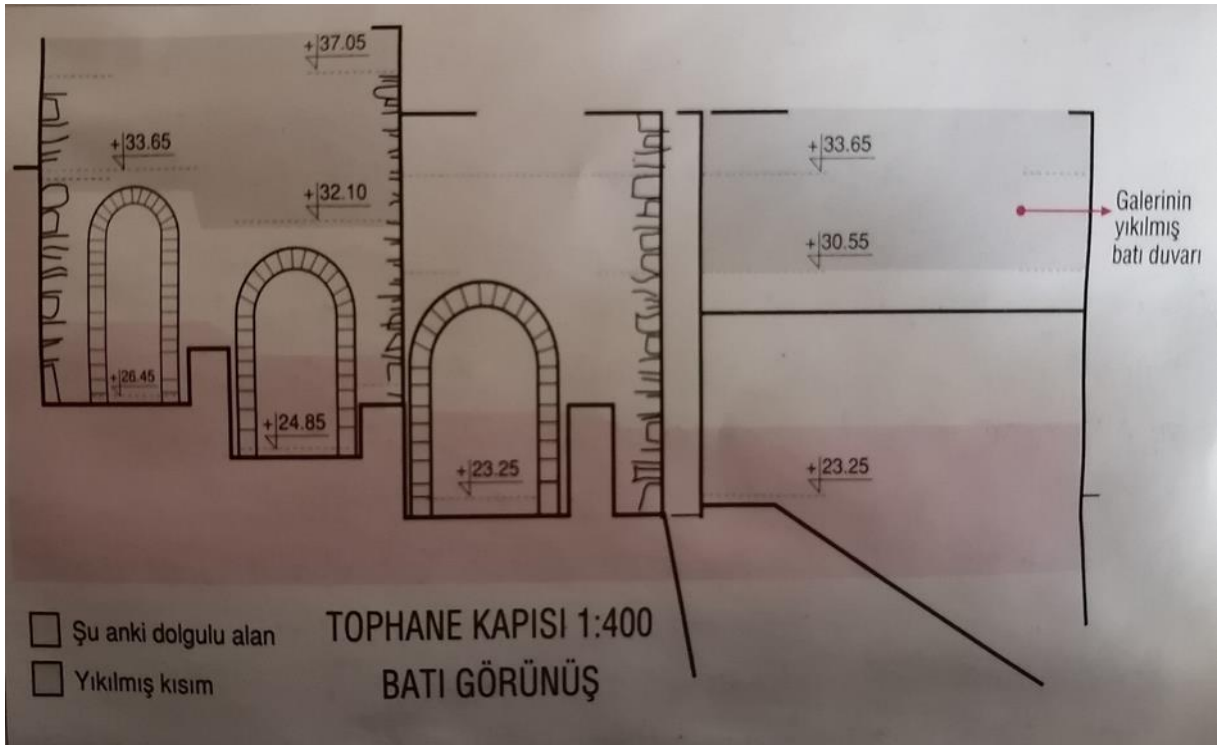
Kaynak: Sönmez, 2008: 129

Lev. 18- Tophane Kapısı A kesiti

Kaynak: Sönmez, 2008: 129

Lev. 19- Tophane Kapısı Batı Görünüşü

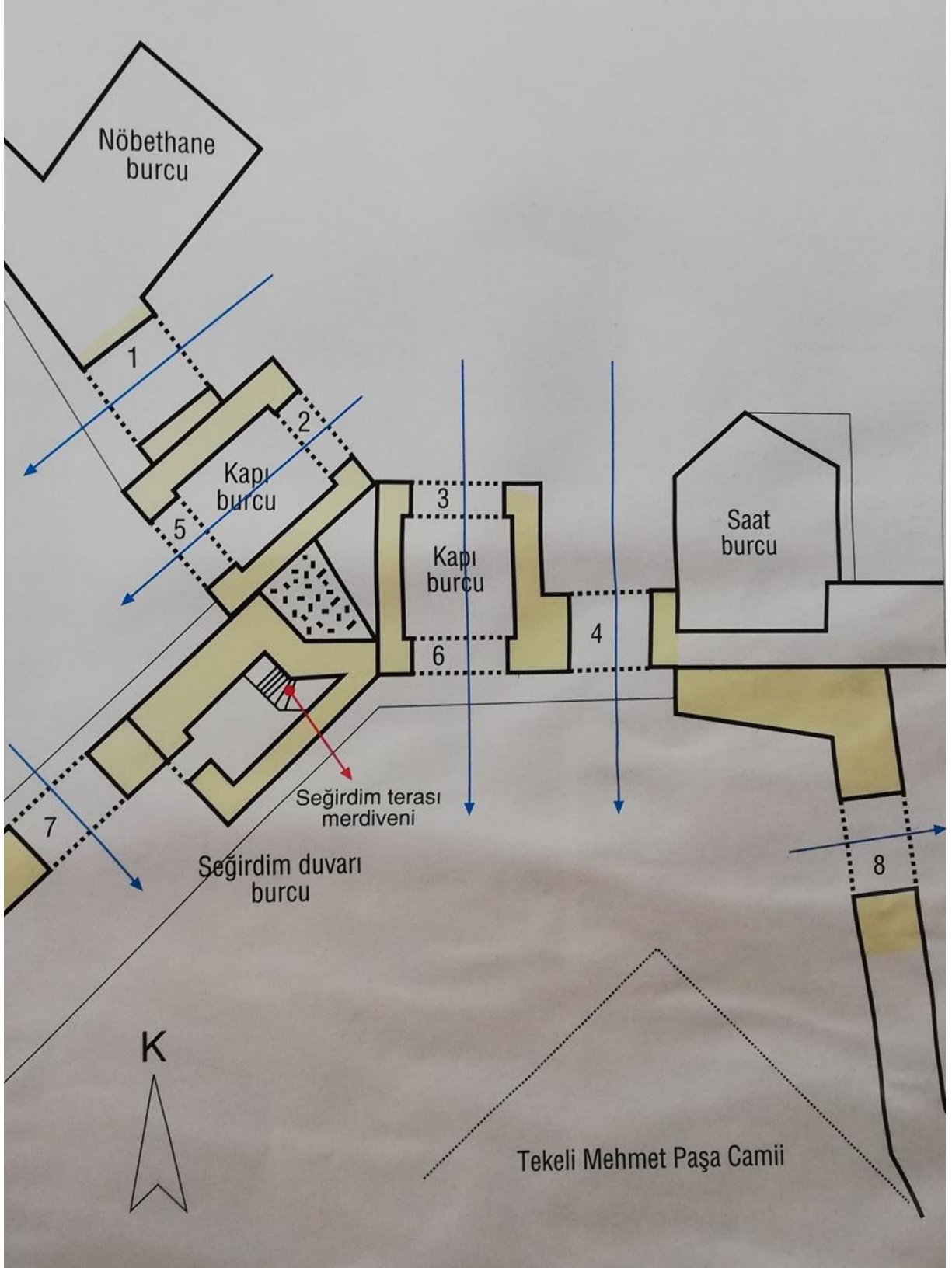
Kaynak: Sönmez, 2008: 129

Tophane kapısına ait 2,3 ve 4 numaralı burçların bugün üst kısımları yıkılmış durumda olup görünen kısımları ise orijinal olmayıp muhtemelen Bizans ve Selçuklu dönemlerinde onarım görerek günümüze kadar gelmiştir. 4 numaralı burçtan 5 numaralı burca giden sur duvarı bugün yıkılmış durumdadır. 5 numaralı burç 1815-1836 tarihleri arasında tutulmuş tahrir defterlerinde nöbethane burcu olarak geçmiştir.

3.4. Kuzey Kapısı (Varoş Kapısı) ve Burçları

Kentte bulunan kuzey kapısı ile ilgili belgeler oldukça yetersiz olup, Antalya şer'iyye sicili 87/29 a tamirat kayıtlarında şöyle ifade edilmiştir. *“Kapü-yı Mezkür dahili Mehmet Paşa camii'ne gidecek mahalde iki adet ve iskele tarafına gidecek mahalde iki adet cem'an dört aded bi-La kanat su-ki ve kemerli nısfeyyet üzre fersude ve harab olmağla nısfı taşı cedit, nısfı mevcut olarak taşçı marifeti ile gezlik ile tamiri ile tamiri ve tecdidi”, “Mahall-i mezbur muttasılı iskele tarafına gidecek kemer derununda ve haricinde kemerden piyade seğirdimi mahalle çıkınca münhedim olan mahalli cedit taşla ve halis harçla tecdid ve tamiri”, ‘Kala-i mezkurun kebir kapısı pişgahında Seğirdim duvarı kapusu burcuna varınca siper ve hisar piçelerine nısfıyyet üzere münhedim olmağla cedit taşla tecdidi ve cabeca piyade seğirdim duvarı tamiri”* Bu ifadelere ve Sönmez'in oluşturmuş olduğu restitüsyon planına göre tamirat defterlerinde geçen kapı birbirine bitişik iki kapıdan oluşmaktadır. Batı tarafında bulunan burç muhtemelen kentin kuruluş evresinden kalma olduğu ve kentin iç ve dış sur duvarlarına sahip olduğu ve bu duvarları birbirine bağlayan kapıların varlığından söz edilmektedir.

Lev. 20- Kuzey Kapısı Restitüsyon Planı

Kaynak: Sönmez, 2008: 161

Kuzey kapısı ile ilgili belge niteliğinde olan diğer kayıtlar ise kente gelen gezginlerin aktarımlarından oluşmaktadır. Kente 1698 yılında gelen Cornelis de Bruijn kuzey kapısı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. *“İki giriş kapısı vardır. Biri kara tarafında diğeri deniz kıyısında -Limanın girişi sur duvarına pek uzak değildir. Oradan kente gidildiğinde, ilk önce yokuş çıkan bir sokakla karşılaşılır. Bu sokağın sonunda kapılardan biri bulunur.”* Beaufort ise kentte bulunan kapıyı şu şekilde anlatmıştır. *“Kentin bir başka bölümünde, kapıyla içinden geçilen dörtgen bir kulenin cephesindeki yüksek bir yerde iki arma ile bitişiğindeki orta çağlara ait bazı barbarca Latin harfleri belirledik”* Fikri Erten ise kapıyı detaylı şekilde anlatarak şu ifadeleri kullanmıştır. *“Antalya kapı ağzı (kale kapısı) açılmadan önce ortadaki kapı üzerinde şövalyelere ait kanatlı iki aslan şekli mevcuttu. Kapının yıkılmasından sonra adı geçen taş askeri depoya kaldırılmış ve 1919 yılında İtalyan Konsolosluğu’na nakledilmiştir. Antalya kale kapısı denilen yerde ve kale duvarında bir kitabe görülmektedir.”* Kitabede *“Elhak kala-ı tuğra-ı Sultan-ı münabat-ı asarı hayrelendirdi. Düşmanı tavili ömrü nuh ile muammer esleyin ilah seni ihyası Sultan-ı cihan Mahmut Hakani 1233-”* ifadeleri kullanılmıştır. Burhaneddin Onat ise kale kapısında bulunan kitabe için ile ilgili şöyle demiştir. *“ Antalya’da bir tek Osmanlı Kitabesi vardır. Kale kapısı denen yerde kale duvarının üstüne yerleştirilmiş, mermer üzerine kazılmıştır. Ebcet hesabıyla da anlaşılacağı üzere Rumi 1233 tarihlidir. En üstünde Sultan Mahmut’un tuğrasını taşıyan bu kitabe, Padişahın en sevdiği ve güvendiği Kadı Paşa’yı ve oğlunu öldüren ve sonra duruma hakim olan hükümet kuvvetlerine karşı da isyan edip kapandığı Antalya Kalesi’nde halkın hükümet kuvvetlerine katılması ile yakalanıp idam edilen Mehmet Ağa’nın oğlu İbrahim Bey’in ortadan kaldırılmasından sonra yazılmıştır”* (Sönmez, 2008: 159).

Kuzey Kapısı üzerinde bulunan burçlardan 7 numaralı burç Paşa Camii’nin batı tarafında bulunmaktadır. Topkapı Sarayı’nda bulunan 19. Yüzyıl Antalya kent planında bu burç görünmektedir. Muhtemelen 1914 yılında kale kapısı ile birlikte bu burç da yıkılmıştır. 8 numaralı burç ise Uzunçarşı Sokağı’nın batısında yer alır. Bugün üst kısmı yıkılmış durumda olup burcun alt kısmı ise modern bir binanın içinde kalmıştır. Bu burç büyük olasılıkla 1932 yılında yıkılmış olmalıdır. 8 numaralı burcun devamında 9 numaralı burç yer almaktadır ve bu burç da aynı istikamette Uzunçarşı Sokağın batısında bulunmaktadır. Günümüze kadar pek çok onarım geçirerek gelmiş olmalıdır. Burcun batı yüzünde 3 numaralı bir kapı bulunmaktadır ve bugün orijinal hali mevcut değildir. Burçtan sonra sur sistemi güneye devam ederek 10 numaralı burca ulaşmıştır. Bugün bu burç yıkılmıştır. Sur sistemin üzerinde burcun izleri görülmektedir. Bu burçtan sonra sur sistemi üzerinde herhangi bir iz gözlemlenememiştir. Bu sur sistemi üzerinde haritalarda gösterilen olası 11 numaralı burç ile

ilgili hiçbir kalıntı günümüze ulaşamamıştır. 12 numaralı burç ve 4 numaralı Topkapı Sarayı'nda bulunan kent planında görülmektedir. Kemal Turfan'ın tespitine göre kapı 1925 yılında yıkılmıştır. Bu kapıdan sonra sur sistemi iki ayrı kola ayrılarak kuzeye ve batıya uzanan iki ayrı kol olarak uzanmıştır. Batıya dönen kol üzerinde 5 numaralı kapı ve 13,14 numaralı burçlar görülmektedir ve bu kapı ve bu burçlar bugün yıkılmış durumdadır. 15 numaralı burç nöbethane burcu olmakla bugün yıkılmış durumdadır. Bu sur sistemini izleyen duvarlar üzerinde görülen 6 ve 7 numaralı kapılar ile sur duvarları yıkılmıştır. 8 numaralı kapı ise iskele kapısıdır. Yine 12 numaralı burcun batı istikametinde devam eden 16 numaralı burç bulunmaktadır. Bu burç nöbethane burcudur ve burcun kuzey yüzünde nöbethane kapısı bulunmaktadır. 16 numaralı burçtan batıya doğru devam eden sur duvarları üzerinde insutü durumunda bulunan yazıtlı sütun tanburları vardır. Yılmaz bu yazıttan şu şekilde bahsetmiştir. *“Fe-emere bi-ibtidai bina-i hazihial-kal’atil mahrüseti l-aliye”* denilmesi, her ne kadar, kalenin bu kesimindeki sur inşaatına, bu ikinci fetihten sonra başlanmasının emredildiğini ortaya koymaktadır.

Sur sistemi üzerinde bulunan bir diğer burç ise 17 numaralı burçtur. Bu burç günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiştir ve burcun yapımında ve onarımında çok fazla devşirme malzeme kullanılmıştır. Bu sur sistemini oluşturan duvarlar üzerinde 9 numaralı kapı limana inen kapıdır ve 18 numaralı burç kapı burcudur. Gezginlerin tasvirlerinde bu kapı görülmektedir. Bu burç ve kapı Antalya Kaleiçi'nin tamir ve imarına dair keşif kaydında *“Mahal-li mezkûrdan merd-bânlı kapu üzerinde olan burcu varınca ba’zan çivileme ve hisarpiçeleri câbecâ tâ-mir ve derz tecdidiyle kala divarı tamiri me’a harc-ı iskele”, “Kapu mezkur üzerinde olan burcun etrafına ba’zan çivileme ve hisar piçe ve harpüştelerin tamiri ve tulus kemerinin derun biruni derz tecdidiyle burc-ı mezkur tamiri me’a harc-ı iskele”, “Burc-ı meakûrtahtında merd-bânlı kapunun tarafında olan sû-ki ve kemeri taşçı ma’rifetiyle ta’mir ve kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı ve kablu ve bayrak fîmurunun sûlsâtı mevcûd ve sülâsi cedit olarak dirhem başlı mismar ile merbûtan âlât ahûnesi mükemmel iki kanaldı cedit kal’a kapısı inşası”* geçen ifadelerden anlaşılabileceği üzere kapı burcunun, mazgalların ve sur duvarlarının harç iskelesi kurularak tamir edilmesini, kemerlerin ve kapıların yeniden tamir edilmesi gibi ifadeler kullanıldığı üzere kapı burcu 19. Yüzyılın ilk yarısında önemli bir onarım geçirmiştir. Muhtemelen bir sonraki yüzyılda bu burç yıkılmış olmalıdır. 19 numaralı burç köşe burcu olarak tamirat kayıtlarına geçmiştir. 20 numaralı burç gümrük alanı içindeki nöbethane burcu olmalıdır ve 19 numaralı burç ile birlikte günümüze ulaşamamıştır.

Antalya kentinin kuruluş evresi olan I. evrede Güney kent olan Korykos'a ait olduğu düşünülen burç ve kapıların pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Kentin sur duvarları ve 21,22,23,24,25,26 numaralı burçlara dair herhangi bir belge bulunmazken bugün bu burçlardan hiçbir iz yoktur. 27 numaralı burç Topkapı Sarayı'nda bulunan kent planında görülürken bugün yaklaşık bir metre yükseklikte bir kalıntı gözlenmektedir. Sur sistemini oluşturan sur duvarları ve duvarlar üzerinde bulunan 10,11,12,13,14,15 ve 16 numaralı kapıların tamamı yıkılmıştır. Sur duvarları üzerinde bulunan 28,29,30 numaralı burçlara ait herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. 31 numaralı burç ise yıkılmıştır ve bugün temel kalıntısı mevcuttur. 32 numaralı burç ise tamirat kayıtlarına geçmiştir ve halen zeminden bir metre yükseklikte bir kısmı görülmektedir. 33 numaralı burcun ise yine pek çok kısmı yıkılmıştır ve günümüze yaklaşık iki metrelik bir kalıntısı gelebilmiştir.

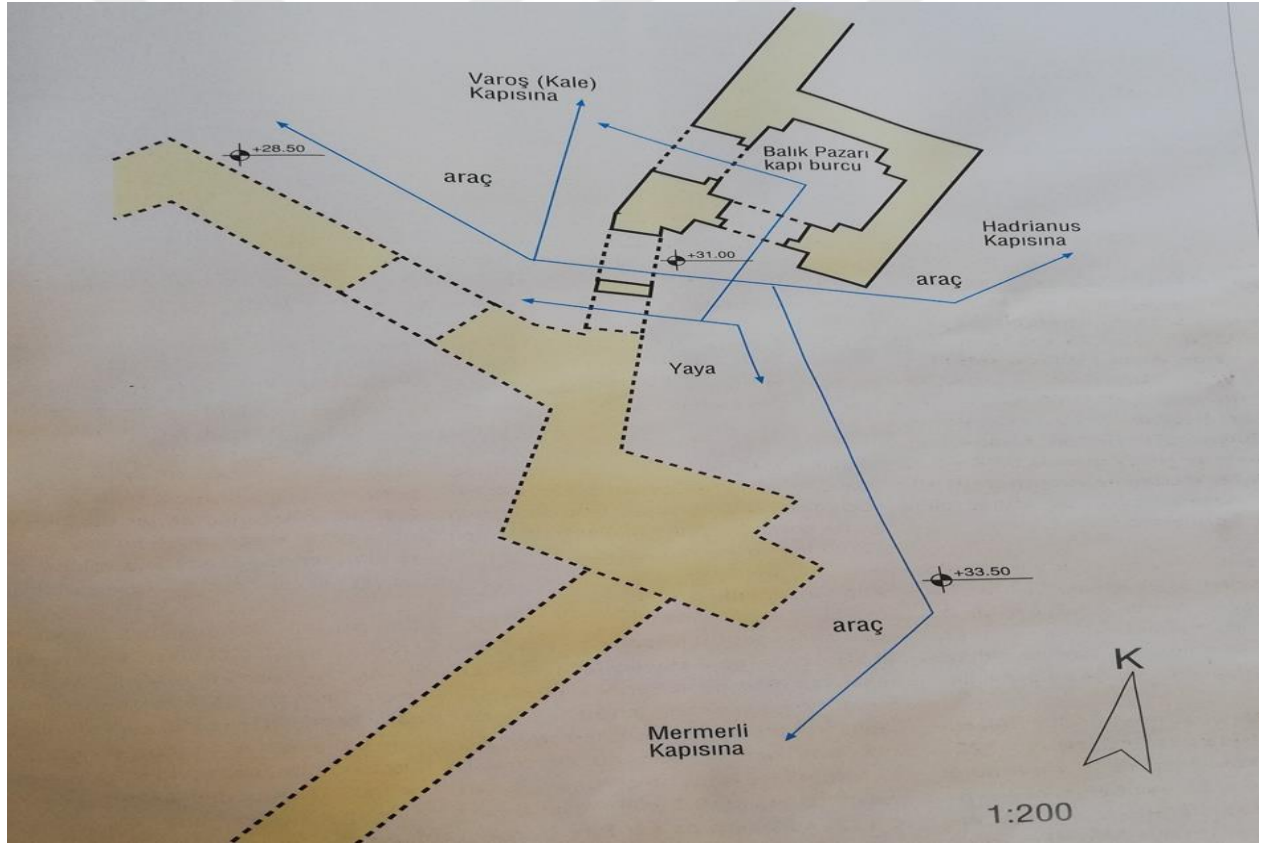
Kentin II. Evresi olarak nitelendirilen Hellenistik dönemde oluşmuş sur sistemi hakkında bilgiler ise şöyledir: 43 numaralı burç baruthane burcudur ve muhtemelen 1914 yılında yıkılmıştır. Sur duvarı üzerinde bulunan 49 numaralı burç pek çok onarım geçirerek günümüze kadar gelebilmiştir. Burcun güney yüzünde seğirdim terasına çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Burcun güney yüzeyinde alt kısmındaki taşlar orijinal olup üst kısım ise onarım esnasında kullanılan küçük taşlardan oluşur ve burcun üzeri kiremit bir örtü ile kaplanmıştır. Kentin en yüksek noktasında bulunmasından burç gözetleme kulesi olarak kullanılmış olmalıdır. 50 numaralı burç ise bugün saat kulesinin olduğu burçtur. XIX. yüzyıl sonunda normal bir burçken, yapılan değişikliklerle saat kulesi haline getirilmiştir. Evliya Çelebi burçtan mehterhane kulesi olarak bahsetmiştir. Bugün kulenin alt kısmı beşgen plana sahiptir ve bu alan yaklaşık 9 metre yükseklikte olup bu bölümün üstünde 5 metre kadar yükseklikte kare formdan oluşan kulenin üst bölümü yer almaktadır. Kulenin üst kısmı olan kare bölümde her yüzeyde saatler bulunmakta olup bu bölümün alt ve üst yüzeyleri profilli bordür taşlardan inşa edilmiştir. Saatlerin üst kısımlarında ise pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu açıklıkların üst yüzeyleri kemerlidir ve yine profilli bordür taşlarından oluşmuştur. Kulenin güney yüzeyinde seğirdim terası ile bağlantılı bir kapı yer almaktadır. Yine kulenin batı ve kuzeybatı yüzeyi boncuk ve yumurta dizisinden oluşan işlemeli bloklar bulunmaktadır. Kuzeydoğu yönünde ise bir kapı vardır ve bu kapıdan sonra burcun üst kısmı küçük taşlarla inşa edilmiştir. Küçük taşlardan oluşan bölüm olasılıkla burcun saat kulesine çevrilmesi esnasında yeniden inşa edilmiştir. Kulenin en üst kısmının bir kubbe ile örtülü olduğu çıkan bir yangın sonrasında bugünkü haline gelmiştir. Saat kulesi güneye dönerek Tekeli Cami'ne güneydoğu köşeden teğet geçerek Nazır Hamamı güneyinde yer alan 51 numaralı burca ulaşmaktadır. Bu sur duvarından dolayı caminin konumu kibleye dönük değildir. 51 numaralı

burcun bugün yaklaşık dört metre yüksekliğindeki kısmı ayakta. 52 numaralı burç bugün yıkılmış durumdadır. 53 numaralı burç ise onarımlarla günümüze kadar gelebilmiştir. Nöbethane burcu olan bu burcun ahşap döşeme izleri ve batıya uzanan sur duvarı bugün gözlenebilmektedir.

3.5. Balık Pazarı Kapısı (k20) ve Burçları

Balık pazarı kapısı hakkında iki adet yazıttan sözedilmektedir. Yazıtlara göre kapı yanında bulunan 58 numaralı burç Alaaddin Keykubad tarafından Sinbad-ı Konevi oğlu Kelükvan'a 1225 yılında yaptırılmıştır. İkinci yazıta göre ise kapı yine Alaaddin Keykubad tarafından Vay oğlu Şavik'e 1225 yılında yaptırılmıştır.

Lev. 21- Balık Pazarı Kapısı Restitüsyon Planı

Kaynak: Sönmez, 2008: 171

Sönmez'in oluşturmuş olduğu Balık Pazarı Kapısı restitüsyon planına göre kapı burcunda alttan iki kapı bulunmaktadır ve bu kapılar bugün de gözlemlenebilmektedir. Burcun iç kısmı yapı özellikleri bakımından Selçuklu eseridir ve kent Selçuklular tarafından ele geçirildikten sonra bu kısımda yenileme çalışması yapılmış olmalıdır. Devam eden sur sistemi üzerinde bulunan 63 numaralı burç limanın doğu surunun ortasında bulunduğundan

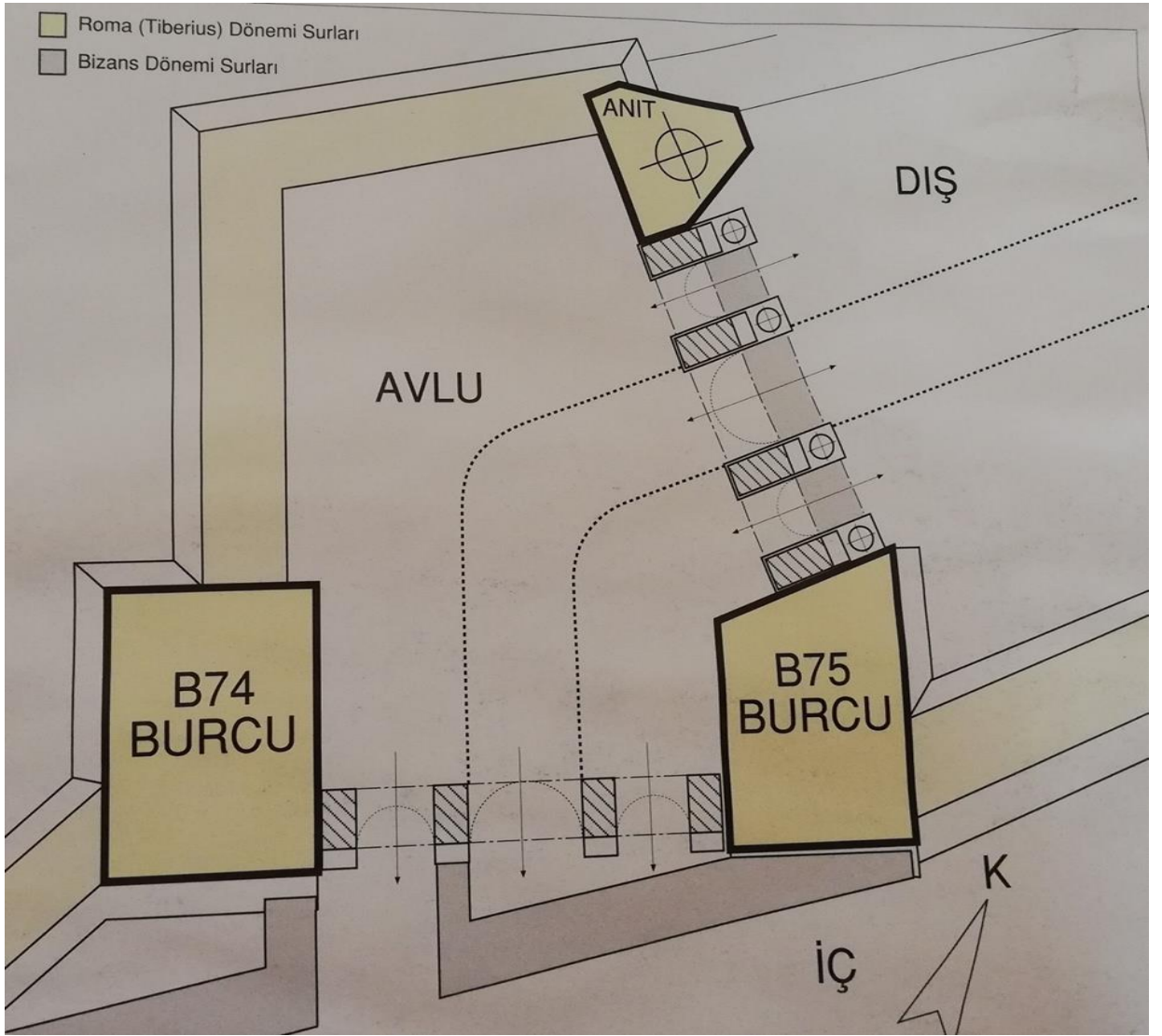
orta burç olarak adlandırılmıştır ve Lanckoronski kente geldiğinde burcun batı kısmını yıkılmış olarak görmüştür. Sur sisteminin devamı olan liman ve iskele kapısı olarak anılan 24 numaralı kapıyı Evliya Çelebi şöyle tasvir etmiştir. *“dört kapısı vardır. Bunlardan birisi varoş kapısıdır. Bu varoş kapısından başka yerden karaya çıkar kapı yoktur. Diğer üç kapı liman tarafına işler. Büyük liman kapısından limana kırk ayak taş merdiven ile inilir, güneye nazır bir kapıdır. Limanın orta kapısı doğuya nazırdır. Bu kapının kemeri üzerinde beyaz bir mermer üzere tam insan boyunda Frenk yapısı bir derviş tasviri yapmışlar ki sanki canlıdır...”* (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2011: 310-311). Bu kapı muhtemelen Antalya Valisi Mazhar Paşa tarafından 1844 yılında yıktırılmıştır.

Sönmez’in oluşturmuş olduğu haritada 25 numaralı kapı olarak gösterilen ve ikiz kapı olarak anılan kapı gümrük kapısıdır. Yan yana iki kapıdan oluşan ikiz kapıyı bir sur duvarı ayırmıştır ve kapılardan birisi gümrük girişi diğeri gümrük çıkışı olarak kullanılmıştır. Kapıları oluşturan sur duvarı bugün restore edilerek mevcut durumunu korumaktadır. Ancak sur bedeni üzerinde bulunan kapılar orijinaline uygun olmayarak kapatılmıştır. Devam eden sur sistemi üzerinde bulunan 66 numaralı burçtan ise Lanckoronski şu şekilde bahsetmiştir. *“karadaki iki kuleden (b) eski kısımlar korunmuştur. Kulenin arkasında küçük bir kapı (I) dışarıda sur boyunca ilerleyerek yukarı çıkan bir yola açılır söveler, saçaklık ve kasetli tonoz taşları da antik dönemden dir. Üst yapının Orta çağa ait olup olmadığından emin değilim. Çünkü tonoz taşları, çapı büyük yuvarlak bir kemer için yapılmış görünmektedir”* (Lanckoronski, 2005: 10).

3.6. Tiberius Kapısı (Batı Kapısı) ve Burçları

Batı Kapısı hakkında kaynaklar ve söylenenler oldukça kısıtlıdır. Kapının dış kısmında avlu bulunmaktadır. Kapıyı oluşturan doğudaki burçtan kuzeye doğuya doğru sur sistemi devam etmektedir. Sur sisteminin doğu yüzünden avluya geçilmekte ve avlunun güney tarafından kente giriş sağlanmaktadır. Bizans döneminde diğer kapılarda olduğu gibi bu kapı da kapatılmış olmalıdır.

Lev. 22- Tiberius Kapısı Restitüsyon Planı

Kaynak: Sönmez, 2008: 165

Lev. 23- Tiberius Kapısı ve Surların Gravürü

Kaynak: Beaufort, Karamanya

Doğu yönüne devam eden sur sistemi üzerinde bulunan 80 numaralı burç için Lanckoronski şu ifadeleri kullanmıştır. “ kuzey şehir kapısının hemen batısındaki bir eski kule neredeyse yukarıya günümüze mükemmel ulaşmıştır. Görünen 21. taş sırasının üzerinde tıpkı kuzey deniz burcundaki gibi bir korniş yer alır. Bunun üzerinde ikinci ve üçüncü taş sırasını kesen, kuzey cephedeki iki, doğu ve batı cephede birer dar açıklık bulunur. Açıklığın üst kenarı dördüncü taş sırasının içine girecek şekilde yuvarlatılmıştır. Kornişten itibaren on üçüncü taş sırasının üzerinde mazgal dişleri vardır. Bunlar tıpkı mermer bloklardan oyulu mimari unsurlu çerçevesi ile beraber, Selçuklu dönemine ait büyük bir yazıt levhası gibi geç dönem ilavesidir. Bu levhanın üzerinde yer alan blok taşlar, kulenin diğer kısımlarında belirgin biçimde farklıdır” (Lanckoronski, 2005: 11).

Mimar Sönmez’in oluşturmuş olduğu haritada görülen bir diğer kapı ise 32 numaralı kapıdır. Bu kapı Osmanlı arşiv kayıtlarında Kemikli Kapı olarak geçmiştir. Topkapı Sarayı’nda bulunan kent planında Ali Paşa Konağı’na giden kapıdır. Erten ise bu kapıyı Tophane Kapısı olarak adlandırmış, Lanckoronski ise Kuzey Kapısı demiştir. Kapı muhtemelen 1914’te yıkılmıştır.

3.7. Hadrianus Kapısı ve Burçları

Kapı anıtsal tak niteliğinde olup hakkında pek çok kayıt ve rapor vardır. Lanckoronski kapı üzerine şu ifadeleri kullanmıştır. *“Antalya’daki eski yapılar arasında kayda değer olanı kentin doğusunda üç kemerli kapıdır. Biri Julia sancta kulesi diye adlandırılan iki kule arasına sıkışmış olan kapı, surlarla çevrili kentin bir zamanlar ana girişlerinden biri idi. Şimdi ise molozlar arasında birkaç ayak yükselmektedir ve sadece dış taraftan görülmektedir. Kapı, iç taraftan yapılarla kapanmıştır. Anıt oldukça iyi korunmuş olmasını, uzunca bir süre dış duvarla örtülü olmasına borçludur. Birkaç yıl kadar önce bu duvara bir delik açılmıştır. 1884 yılında ortadaki iki arkhitravı desteklemek üzere biraz şekilsiz payeler eklenmiştir. Daha öncesinde ise, her tür yapı taşının üst üste dizilmesi ile elde edilen destek kalelere yakın saçaklık kısımları yıkılmaktan kurtarılmıştır. Kapı eşit büyüklükte üç açıklığa sahiptir. Açıklıklar beşik tonoz ile örtülüdür. Kapının iç ve dıştaki iki cephesi de birbirine benzer. Hem dışta hem de dört ayağın önünde birer sütun durur. Bu sütunlarla kemer ayağı arasındaki mesafe alışlagelenden daha fazladır. Her bir cephedeki dörder sütunun birbirlerinden uzaklığı farklıdır. Saçaklık, sekiz sütunun her birinin üzerinde öne taşar. Sütunların gerisinde plaster yoktur, onun yerine saçaklığı konsol taşır. Ortadaki kemer ayakları dardır. Bu nedenle arkhioltlar birbirine değer köşelerde daha geniş kemer ayaklarının önündeki anteler kapının sınırındadır. Anteler kaide ve başlıkları doğrudan kule duvarlarına yaslanır. Yapı malzemesi beyaz mermerden, sadece sütunlar granittendir. Sütunlar kompozit başlıklıdır ve silmeli yüksek plinthoslar üzerinde duran attik kaideler üzerinde yükselir. Arka cephede, kapının duvar örgüsü arasında yarısı saklı biçimde sadece tek bir sütunun yüksek payesi toprakla örtülüdür. Saçaklık, yüksek bir arkhitrav, sarmal dal bezemeli alçak bir friz, dış sırası ve süslü bir simadan meydana gelir. Bezemeler detayda farklılık gösterir. Aslan başı çörtenler de farklı üsluplardadır. Tonozlardaki kasetler pek derin işlenmemiştir. Her kaset içindeki rozet ve çiçekler birbirinden farklıdır. Bezemeler son derece keskin hatlıdır. Ve özellikle yumurta dizisi ile frizdeki sarmal dalda görüldüğü gibi altları oyularak işlenmiştir. Hatta sarmal dalın pek çok yerde altı tamamen oyulmuştur. Friz yüzeyi gölge etkisi yaratmak amacıyla ihtiyaca göre farklı derinliklerde oyulmuştur. Örneğin her bir yaprak arasındaki dar kısımlar matkap delikleri yardımıyla yapılmıştır. Bezemeler bütünüyle zengin ve etkileyici ancak detayda özensiz işlenmiştir ‘’ (Lanckoronski, 2005: 20-24).*

Osmanlı Döneminde yapıya en kapsamlı müdahale 1882 yılında gerçekleştirilmiştir. Kapı sonraki eklemelerden arındırılmış ve yapının mimari dokusu ortaya çıkarılmıştır. 1921 - 1922 yılları arasında kenti işgal eden İtalyanlar yapıda kazı çalışması gerçekleştirmiştir

(Akok, 1972: 37). Kapının günümüzdeki durumuna kavuşmasını sağlayan onarım 1958 yılında Arkeolog Mahmut Akok ve Y. Mimar Mustafa Ayaşlıoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (Akok, 1972: 37). 1997 yılında ise Mimar F.Aktan tarafından takın iyileştirme çalışması ve kazı çalışmasının gerekliliği ortaya koyulmuştur (Aktan, 1997: 2).

Lev. 24- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 121

Lev. 25- Osmanlı Dönemi Antalya Kenti ve Surları

Kaynak: Sönmez, 2008: 121

3.8. Yapı Grupları

3.8.1. Camiiler

3.8.1.1. Kesik Minare Cami

Kılıçarslan Mahallesi, Hesapçı sokak üzerinde bulunan ve halk arasında Kesik Minare olarak bilinen, bilimsel araştırmalarda ise Cumanın Camii, (Aran, 1970: 60-81., Ballance, 1955: 99-114, Grassi, 1988: 83-104, Rott, 1908: 324-342.) Panhagia, Meryem Ana, Korkut Camii, Cami-i Şerif, Hagia Eirene, Cami-i Kebir, Ulu Camii (Kaymak, 2009: 12) gibi pek çok isimle anılmıştır. Yapıt Güney Anadolu'daki Bizans kilise mimarlığının gelişim aşamasında kilit yapı olarak değerlendirilmektedir. Bizans mimarlığının önemli eserleri arasında olan yapının ilk evresi merkezi bir kare plan üzerinin pramidal bir örtü ile örtülmesinden oluşan bir kilisedir. İlerleyen zaman diliminde kareyi sınırlayan taşıyıcılar güçlendirilerek önce kubbe örtülü bir kiliseye daha sonra ise bazilikaya çevrilmiştir. Üç farklı plan tipolojisi ile Bizans mimarisinde örnek teşkil etmektedir. (Kaymak, 2009: 12) Aziz Paulus'un Kilikia ve Antiocha arasındaki seyahati esnasında Attaleia'ya da uğraması kilisenin önemini artıran bir diğer olaydır (Bosch, 1947: 42).

Yapının ilk planı 1890 yılında Niemann tarafından yayınlanmıştır. Ardından 1908 yılında Rott,(Jalabert, 1909: 49-52) 1954 yılında Verzone, (Verzone, 1954: 500) 1955 yılında ise Ballance 'nin yapı ile ilgili planlarını yayınlamışlardır. Ayrıca, Strzygowski, Schultze, Riefstahl ve Krautheimer yapıdan genel bir çerçeve içinde bahsetmişlerdir. Yapı Aran

tarafından beş ayrı yapı evresine ayrılmıştır. Birinci yapı evresinden kalan muhtemel mimari elemanlar haçvari ve L planlı ayak sistemi, apsid ve iki yanında bulunan odaların alt kısımları, yapının kuzey, batı ve güney duvarlarıdır. İkinci yapı evresine ait mimari elemanlar ise güney cephenin üst tarafı, güney kapının üzerinde bulunan yarım niş, tuğla kemerli sütunlar, apsid triforiumu, sütun ve paye başlıkları, güney kapı nişinin konsollarıdır (Şaman Doğan, 2016: 219-250). Aran, yapının üçüncü evresinde gerçekleştirilen değişiklikleri V. Yüzyıla tarihlendirmiştir. Bu devirde kilisenin strüktüründe değişiklikler meydana gelmiş, ayaklar ve sütunlar takviye edilmiştir. Bu dönemde haçın ortası kubbeye örtülmüş olmalıdır. Dördüncü devirde ise haç planlı orta kısmın köşeleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kilisenin planı kapalı Yunan haçına yakınlaştırılmıştır. Beşinci devirde ise yapı tekrar bazilikaya dönüştürülmüştür. Yapı için önemli olan değişim yapının kiliseden camiye dönüşümüdür (Aran, 1970: 60-76).

3.8.1.2. Yivli Minare ve Ulu Camii

Yivli Minare bugün Kaleiçi mevkiinde, İskele Caddesi Tabakhane Sokak'ta vakıflar mülkiyetinde kendi adı ile anılan külliye içerisinde bulunmaktadır (Antalya Kültür Envanteri, 2003:). Külliye minare etrafında eğimli bir arazinin teraslanması ile oluşmuştur. Külliye'nin ana yapısı Yivli Minare ve Alaaddin Camii veya Ulu Camiidir (Avcı, 2015: 86). Yivli Minarenin banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen üzerinde yer alan mermer kitabeye göre I. Alaaddin Keykubad tarafından 1219-1238 tarihleri arasında yaptırıldığı düşünülmektedir (Yılmaz, 2002: 134).

Kitabenin Transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir.

“Reseme bi-hazihi'l-imareti'l-mubareketi'l-meymuneti Es-sultanu'l-muazzam ala'd-dunya ve'd-dini sultanu'l-berri ve'l-bahri bin Keybubad bin es Sultanu's-şehid Keyhüsrev. Bu mübarek uğurlu yapıyı, Ulu Sultan, Dünyanın ve Dinin Yücesi, karanın ve iki denizin Sultanı, şehid sultan Keyhüsrev oğlu Keykubad... resmetti” (Yılmaz, 2002: 134).

1929-1930 yılları arasında Antalya'ya gelen Riefstahl, minare üzerinde bulunan bu kitabenin asıl konumunun şimdiki bulunduğu yer olmadığına, kitabenin yanındaki camiden sökülerek şimdiki yerine konulmuş olduğunu ileri sürmüştür (Riefstahl, 1941: 69).

Yivli Minare Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olan I. Aladdin Keykubad döneminde şehrin Selçuklu hakimiyetine girişini sembolize eden ve kentte bulunan ilk islami eserdir.

3.8.1.3. Tekeli Mehmet Paşa Camii

Kaleiçi Tuzcular Mahallesiinde saat kulesinin güneyinde yer alan camii kareye yakın bir plan üzerinde, kubbe seviyesine kadar olan kısım moloz taş ile üst kısım ise kesme taş ile 1006-1616 yılları arasında Tekeli Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I:1983: 563-567). Camiinin üst örtüsü bir büyük ve üç küçük kubbeden oluşmaktadır ve kubbeler kurşun kaplamadır. Büyük kubbe sekizgen bir kaideye ve sivri kemerli on dört pencereden oluşan bir kubbe kasnağına oturmaktadır. Camiye giriş yapının doğu, batı ve kuzey cephelerinde bulunan kapılar ile sağlanmaktadır. Kapılar basık kemerlidir. Caminin asıl kapısı kuzeyde bulunmaktadır ve kapının her iki yanında son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin ortasında merkezi kubbeyi taşıyan, sivri kemerlerle birbirine bağlanmış dört adet fil ayağı bulunmaktadır. Minaresi tamamen kesme taşlardan inşa edilmiştir.

3.8.1.4. Ahi Yusuf Camii

Kaleiçi Selçuklu Mahallesi Mermerli Sokak’ta bulunan camii kuzey güney doğrultuda kareye yakın bir plana sahiptir. Camii moloz taşlardan inşa edilmiştir. Camiye giriş kuzey cephenin ortasında bulunan çift kanatlı bir kapıdan sağlanır kapının iki yanında ve tüm cephelerde sivri kemerli dikdörtgen formda pencereler bulunmaktadır. Caminin kubbesi piramidal bir örtü ile kaplıdır. Caminin Selçuklu Dönemi’nde bir burç olarak yapıldığı ve daha sonra camiye dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Selçuklu Döneminde yaşamış ahilerden olan Ahi Yusuf veya Kılıççı Yusuf olarak bilinen kişi tarafından cami onartılıp bugünkü görünümü aldığı itibarıyla bu adla anıldığı düşünülmektedir (Yılmaz, 2002: 20).

3.8.1.5. Balbey Camisi

Balbey Mahallesi, İsmet Paşa caddesinde bulunan Balbey Cami, II. Bayezid zamanında vezir olan Bali Paşa tarafından yaptırılmıştır (Yılmaz, 2002: 25-28). Kareye yakın bir plana sahip olan caminin üst örtüsü kiremitlerle kaplıdır ve tek kubbelidir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde oturmaktadır. Giriş kapısının iki tarafında bulunan son cemaat yeri sonradan ilave edilmiştir. Camini güneyinde dört, doğusunda üç ve batısında iki olmak üzere yuvarlak kemerli ve demir parmaklı pencereler bulunmaktadır. Caminin mihrabı mermer olup yarım daire planlıdır ve minberi ise ahşaptandır. Caminin minaresi, caminin kuzeyinde camiye bitişik ve kesme taşlardan inşa edilmiştir. Kare kaideli olan minare sekizgen pabuçlu, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

3.8.1.6. Murat Paşa Camii

Murat Paşa Mahallesi, Kazım Özalp Caddesinde bulunan Murat Paşa Cami üzerinde bulunan kitabeye göre Kuyucu Murat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin kitabesi eski Türkçe olup vezinlidir. Kitabede şu ifadeler geçmektedir. *“Ola daim Murad Paşa’nın rahmeti hak revanına vasıl. Yaptı bu camii murad idüp bunu kıldı ukbar sevabını hasıl. Ede hayratını hüda makbul cenneti adn ola ana menzil”* (Yılmaz, 2002: 31). cami kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve kubbesi on iki köşeli alçak bir kasnak üzerine oturmuştur. Duvarlar moloz dolgulu kesme taşlardan inşa edilmiştir. Camiye giriş kuzey cephede bulunan basık kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır. Giriş kapısının her iki tarafında son cemaat yerleri bulunmaktadır. Son cemaat yerlerinin üst örtüsü üç kubbelidir ve bu kubbeleri sivri kemerli dört sütun taşımaktadır. Sütunlardan birisi Osmanlı tarzı mukarnas başlıklıdır ve diğer sütunlar korinth başlıklı devşirme malzemelerden oluşmaktadır. Kubbeler kırmızı, mavi, beyaz ve firuze renklerle kalem işi ile bezenmiştir. Tromplar ve kubbe içleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Minberi ve mihrabı mermerden yapılmıştır. Ana mekândaki pencerelerin üst kısımlarında bulunan alınlıklarda Kur’an ayetlerinin de işlendiği çiniler bulunmaktadır. Caminin minaresi kare planlı bir pabuç üzerinde yükselir, silindir gövdeli ve çift şerefelidir.

3.8.2. Ahi Kızı Mescidi

Mescit Selçuk Mahallesi, Mektep Sokak’ta bulunmaktadır. Kapı ve pencere kenarları kesme taştan, duvarlar ise moloz taştan inşa edilmiştir. Mescit kare planlıdır ve üst örtüsü basık ve tek kubbelidir. Mescide giriş kuzeyden sivri kemerli bir kapı ile sağlanır. Mescidin kuzey kenarında kadınlar mahfili bulunmaktadır. Yapının güney cephesi bir bina tarafından kapatılmış durumdadır ve diğer üç cephede bulunan pencereler birbirinden farklı formdadır. Mescidin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle birlikte, önceden bir burç olduğu ve daha sonra mescide çevrildiği düşünülmektedir (Yılmaz, 2002: 20-23).

3.8.3. Medreseler

3.8.3.1. Gıyaseddin Keyhüsrev Medresesi (Atabey Armağan Medresesi)

Gıyaseddin Keyhüsrev Medresesi, Yivli Minare külliyesinin içinde, Yivli Minare Cami’nin doğusunda bulunmaktadır. Günümüze ulaşmış olan medresenin duvarlarından yalnızca iki yanındaki kısmı ayakta kalmıştır ve ayakta kalan kısmı değerlendirildiğinde bu duvarların kaba yontu taşlarla inşa edilmiş olduğu görünür. Ancak bu duvar yapıyla çağdaş olmayıp muhtemelen portali desteklemesi için sonraki dönemlerde inşa edilmiştir. Ayrıca günümüze ulaşan yapıya ait bir başka mimari unsur da kapıdır. Kapı yanda iki konsol ile desteklenmiş yuvarlak hatlı bir kemere sahiptir. Kapının üstünde bulunan inşa kitabesi altı

satırlık sülüs yazılıdır. Kitabede “Mülk yalnızca Allah’ındır. Bu mübarek medresenin yapılması Yüce Sultan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, Dünyanın ve Dinin yardımcısı, fetih babası, Keykubad oğlu Keyhüsrev’in – Emîr’ül-müminin ortağı- Allah saltanatını kalıcı kılsın, devletinde, zayıf kul Rabbinin rahmetine muhtaç Atabey Armağan emretti sene 637 (M. 1239-40)” ifadeleri geçmektedir (Yılmaz, 2002: 53).

3.8.3.2. İmaret Medresesi

Medrese Selçuk Mahallesi İskele Caddesi Yivli Minare Cami Külliyesi içinde bulunmaktadır. Kuzey güney doğrultulu açık bir avluya sahiptir. Günümüzde modern binalar arasına sıkışmış ve ticari amaçlar uğruna tahrip edilmiş yapının kitabesinde “Yüceliği iyiliğinden dolayı Allaha hamd olsun. Bu binanın yapılmasını Sultan... Yüce sultan Allah’ın (yeryüzündeki) gölgesi(nin) devletli günlerinde. Yüce Allaha muhtaç Emir...” (Yılmaz, 2002: 47) ifadeleri geçmektedir. Yakın zamanda onarım için yapılan bir çalışmada ele geçen çiniler bu yapının imaret medresesi değil, konumu itibari ile I. Keykubad zamanına tarihlendirilen Selçuklu Sarayı olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2002: 52-53).

3.8.3.3. Karatay Medresesi

Kaleiçi mevkii Tuzcular Mahallesi, Kabadayı Sokakta bulunan yapı bugün oldukça harap durumdadır. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş portal sivri kemerli ve iç kısımdaki giriş eyvanına açılmaktadır. Giriş eyvanından iç avluya bir kapı ile geçilir. Avlunun doğusundan iki tane ayrı mekân bulunmaktadır. Bu mekanlardan kuzeyde bulunanı diğerine göre daha küçük boyutludur ve güney duvarında kesme taşlardan yapılmış bir mihrap bulunmaktadır. Medresenin diğer bölümleri günümüze ulaşamamıştır ve avlu içinde dağınık bir halde bulunan sütunlar, revakların varlığına işaret etmelidir. Günümüze ulaşan portal üzerinde sivri kemerli bir niş içerisinde iki parça halinde bulunan mermer bir levha üzerinde yer alan kitabede şu ifadeler geçmektedir; “Ondan, Onunla yardım isteriz. Esirgeyen ve bağışlayan Yüce Tanrının adıyla. Bu mübarek Dar’üs-sülehanın yapılması, Yüce Sultan, Ulu Şahlar Şahı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, milletlerin dizginlerinin sahibi, Arap ve Acem Sultanlarının Sultanı, dünyanın ve dinin kudreti, İslam’ın ve Müslümanların yardımcısı, fetih babası, Keykubat oğlu Keyhüsrev oğlu Keykavus’un -Emir’ül-müminin burhanı- devletli görevlerinde tamamlandı sene 648 (M. 1250-51)” (Yılmaz, 2002: 134) ifadeleri geçmektedir.

3.8.4. Türbeler

3.8.4.1. Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi

Kaleiçi Selçuk Mahallesi'nde Yivli Minare Cami'nin kuzeyinde yer alan türbe, kare bir su basman üzerinde kesme taşlarla inşa edilmiştir ve sekizgen planlıdır, sekizgen piramidal bir üst örtüye sahiptir. Türbenin girişi güneybatı cephesinde bulunan kapı ile sağlanmaktadır ve kapı basık kemerlidir. Kapının üst kısmında inşa kitabesiyle birlikte yanlarda, bitkisel ve geometrik motiflerden oluşmuş rozetler bulunmaktadır. Kitabede *“Bu yok olacaktır. Yalnız Allah dışında. Bu şerefli kubbenin inşasını Büyük Emir, âlimlerin ve fakirlerin koruyucusu, devletin, dünyanın ve dinin cengâveri Yunus Bey oğlu Mahmud oğlu Mehmed emretti. Allah mülkünü kalıcı kılsın. Merhum ve masum Emirzade Ali, Allah türbesini nurlandırsın, sene 779 Şaban ayının sonlarında (M.1377 Aralık ayının sonları)”* [Yılmaz, 2002: 132 no: 8] inşa ettirildiği yazmaktadır. Kapının bulunduğu güneybatı bölümü hariç diğer duvarlarda dikdörtgen formu demir parmaklı birer pencere açıklığı bulunmaktadır.

3.8.4.2. Şeyh Şücaeddin Türbesi

Günümüzde Çayır başı Mahallesinde bulunan türbe kare bir plana sahiptir ve kesme taşlardan inşa edilmiştir. Üst örtüsü sivri beşik tonozlu bir yapıya sahiptir. Girişi yapının kuzeyinden küçük bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapının giriş kısmından dokuz basamaklı bir merdiven ile sahanlık kısmına inilir. Sahanlık kısmından ise yine beş basamaklı bir merdiven ile türbenin cenazelik kısmına inilmektedir. Üst katı mescit olarak kullanılmaktadır. Üst katın giriş cephesinde bulunan kapının, iki yanında sivri kemerli niş yer almaktadır ve sol niş içerisinde bir kitabe yer almaktadır (Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, I: 552-554;). Türbenin üzerinde bulunan kitabeye göre H.686/M.1238 yaptırıldığı yazmaktadır. Kitabede ise şu ifadeler geçmektedir: *"Küllî şey 'iî hatikin 'illa ~echeh(/ Emere bi-inŞa 'i ha'iîhh-kubbeii' ş-ş~rifeti' emürü 'l~kebfr. 'Müebbiyü 'l-ulema ve'l-fukara.Mübarizü 'd-devle ve' d-dünya ve:d-dın Mehmea bin Mahmud bin Yunus hallede mülkehü ve beriyyetehü. Eşraku'l-merhCtmü'l-ma'sCtm emür-zade Ali Nurullah darıhahü. Evahir-i Şa'ban seue tis'a seb'in ve seb'a-mie"* (Ahmed Tevhid, 1922/23: 337).

3.8.4.3. Nigâr Hatun Türbesi

Günümüzde Kaleiçi'nde İskele Caddesi Tabakhane Sokakta bulunan türbe, Sultan II. Bayezid'in eşi, şehzade Korkut'un annesi Nigâr Hatun için yaptırılmıştır. Türbe yapı tekniği bakımında en erken XIV. Veya XV. yüzyıla tarihlendirilse de hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir (Yılmaz, 2002: 46). Yivli Minare külliyesi içerisinde bulunan türbe kırma taş ve devşirme malzemelerle sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir.

Kubbesi kiremitli piramidal bir örtü ile kaplıdır. Türbenin içinde üzeri açık mermer bir lahit bulunmaktadır.

Bu lahdin üzerinde (aslından kopya edilmiş olan) bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede:” *Bayezid Han oğlu Sultan Korkud’un annesi, Abdullah kızı, mübarek ramazan ayında Allah’ın rahmetine intikal eden merhum Nigâr Hatun’un kabri, sene 908 (M.1502) “* (Turfan, 1997: 65 Eser fişi, fiş no: 34).

3.8.4.4. Ahi Yusuf Türbesi

Kaleiçi Selçuklu Mahallesi, Mermerli Sokakta Ahi Yusuf Camii’nin güney bölümünde yer almaktadır. Camii ve türbe arasında küçük bir mezarlık bulunmaktadır. Türbe mezar odası ile birlikte iki katlı olarak inşa edilmiştir. Türbenin alt katına altı basamak ile inilmekte ve alt kat sivri beşik tonozlu bir örtü ile örtülmüştür. Üst kat mescit olarak kullanılmaktadır. Mescidin güney duvarı yarım daire plana sahiptir ve üst kısmı kubbe ile örtülüdür. Yapının tarihi ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. Yanında bulunan Ahi Yusuf Camii’nden dolayı aynı adla anılan türbe Selçuklu Dönemi’nde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Tanriseven, 2007: 80) .

3.8.5. Mevlevihane

Günümüzde Kültür Bakanlığına bağlı Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılan yapı, doğu batı doğrultuda dikdörtgene yakın bir plana sahiptir ve iki katlıdır. Basık kemerli bir kapı ile mekâna giriş sağlanır. Ana mekânı örten kubbe sekizgen planlıdır. Mevlevihane iki katlı olup giriş güneyden bir kapı ile sağlanmaktadır. Giriş kapısından kubbeli bir mekâna geçilir ve bu mekânın doğu tarafında merdivenle çıkılan sivri beşik tonoz ile örtülmüş bir eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanın orta kısmında bir mihrap vardır. Eyvanın kuzey duvarından bir kapı ile sivri tonozlu mekâna geçiş yapılmaktadır. Eyvanın güney duvarında ise iki pencere arasında mihrap nişi bulunmaktadır. Doğru tarafında bulunan mekânda dikdörtgen formlu bir niş bulunmaktadır. Güney cephenin yapısı tonozlu mekânın genişliğinden dolayı dışa taşkındır. Dolayısıyla yapının tüm cephelerinin boyutları farklıdır. Yapım tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmayan yapının, Evliya Çelebi’nin anlatımıyla XVII. yüzyılda Mevlevihane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi Seyehatnamesi, 2011: 288).

3.8.6. Hamamlar

3.8.6.1. Yivli Minare Hamamı

Hamam doğu-batı doğrultulu ve kaba yontulmuş taşlarla inşa edilmiştir. İçeriye giriş sağlanan kapı güney cephede bulunmaktadır ve kapı yuvarlak kemerlidir. Kapının batısında

bir niş ve doğusunda küçük bir pencere bulunmaktadır. Kapı çapraz tonozlu bir giriş mekanına açılmaktadır. Girişin kuzeydoğusunda sivri kemerli bir kapı ile muhtemelen sıcaklık bölümü olarak değerlendirilen alana geçilir. Bu bölümden yine iki ayrı mekâna geçiş sağlanmaktadır ve bu bölüm kubbe ile örtülüdür. Yapının doğusu muhtemelen su deposudur. Bu alanın dış tarafında zemin seviyesinde kalmış kısmen okunabilen bir kitabe vardır ve ortasında bulunan delik kitabenin ikinci defa kullanıldığını ve bir çeşmenin ayna taşı olarak vazife gördüğü anlaşılmaktadır. Devşirme olarak kullanılmış kitabenin üzerinde “*Bu yapıyı ulu Sultan ..., Dünyanın ve Dinin yücresi, fetih babası, Keyhüsrev oğlu Keykubad ... zayıf kul Tuğrul resmetti sene ..22*” yazmaktadır ve Yılmaz tarihin 1225 olabileceğini belirtmektedir (Yılmaz, 2002: 65-66). Ayrıca Yılmaz, yapının saray hamamı olarak XIII. yüzyılın ilk çeyreği içinde inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (Yılmaz, 2002: 68).

3.8.6.2. Nazır Hamamı

Kaleiçi Haram Aralığı sokak üzerinde bulunan hamam güneybatı-kuzeydoğu doğrultuda uzanmakta ve günümüzde işlevini devam ettirdiği için duvarları sıvalı bir vaziyettedir ve özgün halini kaybetmiştir. Hamamın kuzeybatı yönünden yakın tarihlerde inşa edilmiş giriş bölümüne, buradan da yine yakın tarihlerde inşa edilmiş olan soğukluk bölümüne geçilmektedir. Soğukluk bölümünden ılıklik bölümüne geçilir ve ılıklik bölümünün üst örtüsü kubbelidir. ılıklik bölümünün iki yanında bulunan mekanlara geçişler pandantiflerin kullanıldığı kubbeler vasıtasıyla örtülmüştür. ılıklik bölümünden sıcaklık bölümüne geçişler sağlanır ve bu kısmın üst örtüsü yine kubbelidir. Hamam Mübarizeddin Mehmed Bey’in annesi Sultan Hatun’un vakfiyesine mal edilmiş olup, Yılmaz bu yapının en erken XIV. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiğini belirtmektedir (Yılmaz, 2002: 72).

3.8.6.3. Balık Pazarı Hamamı

Hamam yapısı günümüzde yol seviyesinin altında kalmıştır. Oldukça harap durumda olan yapının doğu kısmında muhtemel su deposu olduğu düşünülen bir alan mevcuttur. Hamamın kuzeydoğu cephesi toprak altında olduğundan incelemek mümkün olmamıştır. Günümüze ulaşan kısmı güneybatı cephesidir. Güneybatı cephesinden bir kapı ile ılıklik bölümüne geçilir. ılıklik bölümünün orta kısmı sivri tonozlar ile örtülüdür, kenarlarının üst örtüsü ise kubbelidir. ılıklik bölümünün güneydoğu tarafından sıcaklık bölümüne sivri kemerli bir kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Üst örtü kubbelidir ve bu kubbeler geçişler pandantifler ile sağlanmıştır. Hamamın soğukluk bölümü iki yanında kubbeli mekanlardan oluşmaktadır ve bu mekanlar kubbe ile örtülmüştür. Bu mekanlar kuzeydoğu duvarlarını kaplayacak şekilde inşa edilmiş olmalıdır ve muhtemelen hamamın kuzeydoğu yönüne bu

mekanlardan geçiş sağlanmaktaydı. Kesin tarihi bilinmeyen yapının mimari özelliklerinden ve surlar ile ilişkilendirildiğinde yapının XIII. Yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

3.8.6.4. Cumhuriyet – Balbey Hamamı

Hamam yapısının bir inşa kitabesi bulunmamakla birlikte XVII.yüzyıl kaynaklarında Bali Bey Hamamı olarak adlandırılmaktadır. Hamamın hemen arkasındaki Bali Bey Camisi ile aynı adı taşıması, her iki eserin de aynı şahıs tarafından yaptırıldığını göstermektedir (Yılmaz, 2002: 72-74). Hamam binası doğu batı doğrultuda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu cephesindeki kapı ile hamamın külhanına ve odunluk kısmına girilmektedir. Hamama giriş batı cepheden sağlanmaktadır ve buradan soyunmalık bölümüne girilmektedir. Soyunmalığın doğu duvarındaki kapıdan ılıklik bölümü bulunmaktadır. Ilıklık ortada kubbeli bir bölüm ve iki yanındaki diğer iki kubbeli mekândan oluşmaktadır. Sıcaklığa, ortadaki kubbeli bölümün doğu duvarına açılmış bir kapıdan girilmektedir. Sıcaklık, ortada merkezi bir kubbe ve buna üç yönden sivri kemerlerle açılan eyvanlardan ibarettir. Sıcaklığın kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki kubbeli mekânlar halvet hücreleridir.

3.8.7. Hanlar

3.8.7.1. Tek Kapılı Han

1672 yılında Antalya'ya gelen Evliya Çelebi şehir merkezinde dokuz adet handan bahsederken bunlardan günümüze sadece iki tanesi ulaşabilmiştir. Bunlardan birisi Muratpaşa Belediyesi Kale kapısı civarında bulunan Tek Kapılı Han'dır. Han iki katlı kuzey - güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Alt katlarda dükkanlar bulunmaktadır. Hanın girişi oldukça dar bir yola açılmaktadır. Geçmişte üst kat konaklama birimi olarak kullanılırken alt kat ise tonozlu ve yığma taşlardan yapılmış bölümler ahır olarak kullanılmıştır. Avlu ise, malların indirilip-yüklendiği birçok işleve hizmet eden mekân olmuştur (Bakkal ve Teber, 2019: 635-637).

3.8.7.2. İki Kapılı Han

Antalya şehir merkezinde Osmanlı döneminde inşa edilip de günümüze ulaşan ikinci han, İki Kapılı Han'dır. Kale kapısı'ndan kuzeyde Kazım Özalp Caddesi'nde bulunan İki Kapılı Han 1997 yılında Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na koruma altına alınmıştır ve 1999 yılında restore edilmiştir. Günümüzde çarşı olarak kullanılmaktadır. İki Kapılı Han'ın ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, hanın batı bloğunda bulunan dükkânlardan birinin üzerinde bulunan bir levhada yapım tarihi hakkında

yaklaşık olarak 1860 tarihi yazılıdır. Bu tarihten hareketle ve Kaleiçi'nde bulunan benzer yapılarda da karşılaştırıldığında İki Kapılı Han'ın XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olduğu düşünülebilir. (Bakkal ve Teber, 2019: 637-638) Han, kuzey - güney doğrultulu dikdörtgen bir plana sahiptir. Batı ve güney taraftan kemerli iki girişe sahiptir ve avlusu L formdadır. Avluda bir su kuyusu ve bir çeşme bulunmaktadır. Hanın batı bloğu, dikdörtgen planlıyken her mekân bir ara kata sahiptir. Doğu bloğu tek katlı 12 dükkândan oluşur. Kuzey ve güneydeki bloklar iki katlıdır. Zemin katların duvar örgüsü moloz taştandır ve örtüsü beşik tonozdur. Zemin kat mekânları tümüyle avluya açılır. Üst katın dışa bakan duvarları kagir, diğer duvarları bağdadidir, üst yapısı ise ahşap beşiktir. Doğu bloğunun kuzey tarafı iki katlı bir yapıdır ve duvarları bağdadidir. Han girişinin batı kısmında bulunan duvarlar ve kuzeyde bulunan yapıları orijinalliğini korumuştur (Topaloğlu, 1998: 21-29., Turfan, 1997: 65 Eser fişi, fiş no: 28).

SONUÇ

Akdeniz'in önemli liman kentlerinden biri olan Antalya antik kaynaklarda Attaleia; Attalia, Satalia, Satellia, Adalya, Adalia adlarıyla geçen Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Antalya Anadolu'da Paleolitik Çağlarda da yaşam alanı olarak seçilen bölgeler arasında bulunmaktadır. Bugünkü Antalya sınırlarını Strabon; Pamphylia olarak tanımlamıştır. Bölgenin erken dönem halkı Solimlerdir. Hellenlerin etkisi bölgedeki Hellen lehçesinden anlaşılabilmektedir. Bir başka olasılık ise bölgedeki kalabalık halkın Hellenler olduğudur. Bu konu üzerinde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Yakın zamanda yapılan araştırmalara göre bölge hakkında, yerleşim yerine yakın olduğu düşünülen nekropol kazısı daha net bilgiler vermektedir. 2008 yılında Eski Doğu Garajı Nekropol kazısında ortaya çıkan mezarlar ve buluntular değerlendirilecek olursa beş farklı mezar çeşidi ile karşılaşmıştır. Mezarlar içinde çıkan hediyeler tarihlendirmede ve kültürel etkileşimler hakkında yüzeysel olsa da bizleri bilgilendirmektedir. Anadolu'da değişen dengelere bağlı olarak artan nüfus ve deniz ticaretinin de gelişimiyle birlikte şehirlerin tam anlamıyla surlarla çevrilmesi Helenistik dönemde mümkün olmuştur. Helenistik dönemde, Anadolu'nun siyasi olarak bölünmesiyle birlikte, bazı kaynaklar MÖ 334 yılları civarında Makedon Alexander'in Perge ve Side kentlerine uğramış olduğunu söylemekte ve kesin olmamakla birlikte komutanlarından Nearkhos'u Pamphylia satrabı olarak atadığı söylemektedir. MÖ 295 yılında bölge Seleukoslar'ın eline geçmiş, daha sonra Ptolemaioslar'ın eline geçmiştir. Apameia Barışı'ndan sonra bölge Bergama Krallığı'nın eline geçmiş ve MÖ 159-139 Yılları arasında Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos tarafından Attaleia kenti kurulmuştur. Antalya kalesi aynı zamanda kentin de kurucusu olan II. Attalos tarafından yaptırılmıştır. Attaleia kentinin kuruluşunda sahip olduğu sur morfolojisi hakkında herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Kesintisiz bir yaşama sahne olan Kaleiçi yoğunlaşmış bir kent dokusuna sahip olduğundan dolayı kentin kuruluşunu ve izleyen diğer dönemlerde de kentin nasıl bir plana sahip olduğu ve sur yapıları hakkında arkeolojik bir çalışma yapılamamıştır. Buna rağmen bölgenin sahip olduğu liman ve topoğrafya göz önüne alınırsa Attaleia kentinin kurulduğu yer bugünkü Kaleiçi Mevkii'nin kuzeyi olduğu fikri ortaya çıkar. Kentin sahip olduğu limanı savunmak için, hâkim topoğrafyaya bakılırsa kentin kuzeyi kale yapımına elverişli bir alan olduğundan kente dair pek çok yapı da kentin kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Apameia barışından sonra II. Attalos Pamphylia'ya gelip kıyıda Olbia ve Korykos kentlerinin birleştirilmesiyle büyük bir limana sahip olan Attaleia kentini kurmuştur. Bir kenti oluşturan önemli unsurlardan biri olan sınır kavramı, bu döneme tarihlendirilen Kapıkaya Duvarı'nın kent için

ilk sınır hattını oluşturduğu varsayımları ile kentteki ilk iskanın bu tarihlerde olduğunu kabul etmek doğru olacaktır.

MÖ 102’de bu bölge Roma’nın Kilikya eyaletine bağlanmış ve MS 284’e kadar Roma İmparatorluğu bölgede etkinliğini sürdürmüştür. Roma yönetimiyle birlikte kentin nüfusunun artması ve işlevsel olarak genişlemesi yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Kaleiçi’nin güney ve doğu tarafının yeniden planlandırılması Roma Dönemi’nde tamamlanmış olmalıdır. Kentin Romalılaşma süreci ile birlikte imar faaliyetleri canlanmış ve kent fiziksel olarak gelişmiş olmalıdır. Bugün Kesik minarenin bulunduğu alan Roma dönemi agorası olduğu alan yerleşim yerinin güney ve güneydoğu surlarına yakın olması Hellenistik dönemdeki sur sistemi Hıdırlık Kulesi’ni dışarıda bırakacak şekilde konumlanmış olmalıdır. MS V. ve VI. Yüzyıllarda ise Bizans’ın bir eyaleti olarak tarih sahnesinde yerini alan Attaleia’nın fiziksel gelişimi Roma Dönemi’ndeki mevcut durumunu korumuş olsa da yeni savunma ihtiyaçlarını karşılamak için Bizansın ilk evrelerinde yapılarda kullanılan devşirme malzemelerin de IV. veya V. yüzyıla ait oldukları ortaya konulabilir.

Attaleia kentinin Bizans imparatorluğu dönemindeki mevcut durumu hakkında bilgiler oldukça kısıtlı olmasına rağmen Khoniates, kenti Attalos’un harika şehri olarak tanımlamıştır. Bu ifade ile Attaleia’nın XII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu’nun en önemli şehirlerinden biri olduğu sonucuna varılabilir. Attaleia kenti XI. yüzyıldan itibaren Bizanslılarla Türkler arasındaki çatışmanın merkezi haline gelerek sık sık yönetimde değişiklikler meydana gelmiştir. Kent ilk kez Süleyman Şah tarafından kuşatılmıştır. 1071 Malazgirt zaferi ile Türklerin Anadolu’da ilerleyişi hâkim güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur ve Anadolu Türk nüfusu ile tanışmaya başlamıştır. Özellikle Moğollardan kaçan Türkmenler Anadolu’ya ve Teke Yöresi’ne yerleşmeye başlamışlardır. XI. yüzyılın sonlarına doğru bölge Selçukluların eline geçmiştir. Böylelikle Türkler tarafından surlar ilk defa bu dönemde onarılmıştır. Antalya 1215 yılında Gautier de Montbeliard tarafında işgal edilse de 1216 yılında İzzettin Keykavus kenti geri alarak Anadolu Selçuklu topraklarına dahil etmiştir. Kentin ikinci kez fethedilmesinden sonra kale ve surlar ikinci kez onarılarak bir de tersane kurulmuştur. 1361 yılında Kıbrıs Krallığı tarafından işgal edilen kent 1373 yılında Emir Mübarizeddin Mehmet Bey tarafından fethedilmiştir. Kale ve surlar üçüncü kez Türkler tarafından onarılmıştır. Coğrafi konumu ile birlikte stratejik öneme sahip olan Antalya, 1391 yılında I. Bayezid’in döneminde Hamidoğulları Beyliği Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. XIII. yüzyılın sonunda Attaleia kenti Hamidoğlu Beyliği’nin eline geçmiştir. Attaleia kentinde Osmanlı hâkimiyeti Yıldırım Bayezid zamanında başlamıştır. Yıldırım Bayezid, 1390 yılında Teke Beyi olan Osman Çelebi’nin oğlu Mustafa Bey’in yönetimindeki Attaleia

kentini ele geçirmiştir.1423 yılında Antalya Karamanoğulları tarafından kuşatılmış ve bu süreçte kalenin bedenleri oldukça tahrip olmuştur. Kalenin ve surların dördüncü kez onarımı da bu kuşatmadan sonra gerçekleşmiştir. 1472 yılında Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan mücadelesi sırasında Pietro Macerigo'nun Antalya'yı tahrip etmesinden sonra kale beşinci kez tamir edilmiştir. 1659 yılında Antalya mutasarrıfı Körbey Mustafa Paşa isyanı ve 1809 Tekelioğlu Hacı Mehmet Ağa oğlu İbrahim Paşa isyanından sonra kale tekrar tamir edilmiştir. Antalya Kalesi XVI. Yüzyılda da çok büyük olmamakla beraber zaman zaman tamir edildiği arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Antalya Kalesi ve surları için pek çok kez tamir ve inşası için devlet yetkilileri bilgilendirmiş olsa da, gerek denge siyasetini bozulması gerekse diğer devletlerle olan siyasi sorunları, toprak kayıpları ve çıkan savaşlar neticesinde bu yardım istekleri bozuk alanlara müdahale edilmemesi ve yaklaşılmaması şeklinde yüzeysel olarak kalmıştır. Yıkılma sürecine giren surlar 1935-1940 yılları arasında hava koşullarının bahane edilmesinden dolayı kısmen yıkılmıştır. Günümüzde çok fazla olmasa da surların bir kısmı ayakta durmaktadır ve herhangi bir konservasyon ve restorasyon çalışması yapılmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

AŞS (Antalya Şer'iyye Sicilleri). 1/12; 10/74

BOA. A.} MKT.) 236-93.

BOA. D. BŞM. d. 8164

BOA. D. BŞM. MHF. d. 13237.

BOA. DH. MKT. 829-48, 1323-63, 1385-103, 1410-124, 1956-21, 2427-120, 2452-100, 2458-48.

BOA. DH. TMİK. S. 46-36.

BOA. HAT. 1224-47829 A, 1224-47825, 1258-48638 A, 1415-57840, 1618-57.

BOA. İ. MVL. 22-345, 248-9053, 389-16965, 532-23879.

BOA. İ. ŞD. 71-419, 75-4434, 84-5032.

BOA. KK. d. 2458, 5820, 7520. BOA. ML. VRD. TMT. d. 9744.

BOA. MVL. 571-72, 572-102, 670-32, 691-39, 700-6, 703-21.

BOA. ŞD. 1701-25, 1711-17

BOA.ŞD.1750-6

BOA. Y. PRK. AZJ. 4-101.

Adak, M., & Atvur, O. (1999). Epigraphische Mitteilungen aus Antalya II: Die pamphyliche Hafenstadt Magydos. *Epigraphica Anatolica*, (31),

Ahmed Tevhid, (H. 1341). "Antalya Kitabelerine Dair", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, no. 9 (86), İstanbul

Akarca, A. (1998). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri: Şehir ve Savunması*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları

Akçura, T. (1971). *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmaları*, Çağlayan Matbaası, İstanbul.

Akok, M. (1972). "Antalya Şehri İçindeki Hadriyan Kapısının Mimari Kuruluşu ve Restorasyonu", Türk Tarih Kurumu Basımevi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. XIX-I, Ankara.

Aktan, F. (1997). *Antalya Surları Hadrian Kapısı Röleve ve Restorasyon Projesi Raporu*

Aktüre, S. (1987). Mimarbası Sinan and the Building Policies of the Ottoman State. *Environmental Design Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1-2.

Akurgal, E. (2014). *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara.

- Alp, Ş. (2005). *Hıdırlık kulesi Antalya’da bir anıt mezar arkeolojisi, rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri*, Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi.
- Altun, A. (1988). *Ortaçağ türk mimarisinin anahatları için bir özet (Vol. 5)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Angold, M. (1985). *The shaping of the medieval Byzantine city*. Byzantinische Forschungen, 10
- Aran, B. (1970). *Antalya Cumanun Camisi at Antalya*. Anadolu Sanatı Araştırmaları, 2
- Armağan, A. L. (2002). *Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi*
- Armağan, A. L. (2004). XVI. Yüzyıl’da Antalya’da Dini-Sosyal Yapılar ve Şehrin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36).
- Armağan, A. L. (2005). XVI. yüzyılda Antalya. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38)
- Arseven, Celal Esad (1983) “Kale”, *Sanat Ansiklopedisi*, c. II (VII. Fasikül), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Avcı, Ü. (2015). Antalya Kaleiçi’nde Bir Simge Yapı: Yivli Minare. *Art-e Sanat Dergisi*, 8(15)
- Ayan, E. (1994). Willermus Tyrensis’ in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi. XVII. ve XVIII.
- Bakkal, A. ve Teber, Ö. F. (2019) *Antalya’da Osmanlı Hanları/Ottoman inns in Antalya*. Turkish Academic Research Review 4, Antalya
- Ballance, M. H. (1955). *Cumanin Cami’i at Antalya: A Byzantine Church*. Papers of the British School at Rome, 23,
- Baykara, T. Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I (Anadolu’nun İdarî Taksimatı) (Sadiye Tutsak). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 6(1)
- Beaufort, F.(1817). *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity*, London. (çev. A. Neyzi-D. Türker), Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi 1
- Boëthius, A., & Ward-Perkins, J. B. (1970). *Etrüsk ve Roma Mimarisi*
- Bosch, E. - Atlan, S. (1947). *"Antalya Kitabeleri"* Belleten XI.
- Bouras, C. (2002). *Aspects of the Byzantine city, eighth-fifteenth centuries*. The economic history of Byzantium.
- Brandes, W. (1999). Byzantine Cities in the Seventh and Eighth Centuries-Different Sources, Different Histories?. In *The Idea and Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages* (pp. 25-57). Brill

- Bryer, A. (1986). *The structure of the late Byzantine town: dioikismos and the mesoi*. Continuity and Change in the Byzantine and Early Ottoman Society.
- Buch, W. (1982). 14-15. Yüzyıllarda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri", (Çev. Y. Baypınar). *Belleten*, (183), 509-533.
- Burger, D. (1985). *Der Travertinkomplex von Antalya, Südwesttürkei*. Annales de la Société géologique de Belgique
- Ceylan, B. (2004). *Antik Dönem Anadolu Kentleri Ve Kent Mimarisi: Antik Kentlerde Kent Ve Yapı Etkileşimi*. Erciyes Ün. Mimarlık Fak.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi: Türklerde şehir ve mimarlık*. Türkiye İş Bankası
- Cezar, M. (1983). *Typical commercial buildings of the Ottoman classical period and the Ottoman construction system*, Publishing/Türkiye İş Bankası; 241: Art series
- Dayar, E. (2018a) 19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile: Moraviler, *Toplumsal Tarih*, (292)
- De Saint Quentin, S. (2006). Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(2)
- Demir, M. (2018). *Antalya'nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethi*. Cedrus, 6
- Demirtaş, K. (2009). *Müzelerde Kentsel Kültür Tarihinin Sergilenmesinde Antalya örneği*. Çukurova Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı. Adana: Yüksek Lisans Tezi
- Dinç, G. (2017) *Osmanlıdan Cumhuriyete Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)*, *Geçmişten Günümüze Göç II*, Samsun,
- Dinç, G. (2020). *XIX yüzyıl Antalya'sında Yeni Bir Mahallenin Doğuşu: Rağbetiye Mahallesi*, Antalya Kitabı, Palet Yayınları, Konya
- Dinç, G., "1895 Büyük Yangını ve Sonuçları", Antalya Kitabı I, Antalya
- Dinç, G., Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri (1831-1833). *Belleten*, 80(289).
- Dräger, M. (2000). Überlegungen zu den Reisen Hadrians durch Kleinasien. *Klio*, 82(1).
- Duggan, T. M. P. (2004). *A short account of recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and adjacent and related areas over the past 2,300 Years an Incomplete List, Comments and Observations*. Adalya, 7
- Dumont, P. and Georgeon, F. (1999). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, 2. Baskı, (Çev. A. Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Duru, R. (2008). *MÖ. 8000'den 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin 6000 Yılı*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Envanter, (2003). *Antalya Kültür Envanteri (Antalya-Merkez)*, Antalya: İl Özel İdaresi Kültür Yayınları 2004/1, Antalya

- Erten, S. F. (1997). *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul: Antalya ve Yöresi Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Evliya Çelebi, (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, c. I*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Faruqi S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Fellmann, R., & Gullini, G. (1957). *Das Grab des Lucius Munatius Plancus bei Gaëta: herausgegeben zur Feier der vor 2000 Jahren vollzogenen Gründung der Colonia Raurica* (Vol. 11). Verlag des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz
- Floriani Squarciapino, M. (1958). Scavi di Ostia III. Le necropoli. Le tombe
- Forbes, T. S. E., & Milyas, K. (2008). *Likya'da Yolculuklar*. Çev. D. Türker. Antalya
- Foss, C. (1996). *Cities, fortresses, and villages of Byzantine Asia Minor*. Hampshire: Variorum.
- French, D. H. (1991). *Sites and inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia*. Epigraphica Anatolica.
- Georgios Akropolites, (2008) *Khronographia*, Çev. B.Umar. İstanbul.
- Grassi, G. (1988). *Precisazioni sulla Panaghia di Antalya*. Storia dell'arte e della cultura artistica bizantina.
- Grimal, P. (1960). Museo della Civiltà Romana. Catalogo, 1958. *Revue des Études Anciennes*, 62(3).
- Gülçur, S. ve Fırat, C. (2005) *Kapadokya'nın kuzeybatısındaki Orta Kalkolitik tepe yerleşimi Güvercinkaya'sının mekansal analizi: Bir ön rapor*. Anatolia Antiqua XIII, İstanbul.
- Haussig, H. W. (1971). *A history of Byzantine civilization*. Praeger. (akt. Tanyeli, 1987), *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İTÜ Mimarlık Fakültesi, s.19 Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Hellenkemper, H., Hellenkemper, H., & Hild, F. (2004). *Tabula Imperii Byzantini, Lykien und Pamphylien: Denkschriften/Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse*.
- Hesberg, H. V. (1992). *Römische Grabbauten*. Wissenschaft Buchgesellschaft.
- Hild, H. H. F. (2004). *Lykien und Pamphylien (TIB 8)*. TIB 8
- Iverson, E. (1966). *Urban Renewal and Imperial Revival*

- İbn Bibi, (1996). *El Evamirü 'l-Ala' iye Fi 'l-Umuri 'Ala' iye (Selçuk Name)*, (Haz. M. Öztürk), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
- İbn Kemâl, (1997). *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, (Hzl. A. Uğur), TTK, Ankara.
- İnalcik, H. (1960). Bursa I-XV. Asir Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. *TTK Belleten*, 24(93).
- Jalabert, L. (1909). Hans Rott.—*Kleinasiatiscbe Denkmaeler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien u, Lykien. Darstellender Teil, nebst Beiträgen von Dr K. Michel, L. Messerschmidt u. Dr W. Weber.*(*Studien über christl. Denkmaeler, herausg. v. Joh. Ficker. 5. u. 6. Heft*). Leipzig, Dieterich (Weicher), 1908. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 3(2).
- Karaca, B. (2010). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nın Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik ve Askeri Durumu. Dünden Bugüne Antalya*
- Kaymak G., *Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni Rölöve- Yapı Analisi-Anıt Koruma ve Bakımı, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.*
- Kejanlı, D. T., Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. *Social Sciences*, 5(3)
- Kesik, M. (2006). *Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi. Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Koder, J. (1986, August). *The urban character of the early Byzantine empire: some reflections on a settlement geographical approach to the topic. In The 17th International Byzantine Congress: major papers.* Dumbarton Oaks/Georgetown University, Washington
- Korfmann, M. (2012). *Yüksek Troia Kültürü (Troia VI ve VII a) Bir Anadolu Kültürü. Troia Rüzgarı*, M. Osman Korfmann'dan Seçme Makaleler
- Kostof, S. (1991). *The city shaped urban patterns and meaning throughout history.* Bulfinch, Boston.
- Kökten, İ. K, (1948). *1947 yılı tarihöncesi araştırmaları*, Belleten, X II/45, Ankara
- Lanckoroński, G. K., & Gün, S. B. (2005). *Pamphylia ve Pisidia kentleri.* Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Mango, C. A., & Güven, G. Ç. (2008). *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu.* Yapı Kredi Yayınları.

- Niketas Khoniates, (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okatan, F. (2004). *Attaleia kent kapıları*, Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi.
- Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış [An Outlook on the Historical Evolution of the Spatial Structure of Istanbul]. *Amme İdaresi Dergisi*, 10(2)
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi* (6. Baskı). F. Işıltan (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Önkıl, G. (2019). Farklılaşma ve Ayrışmanın Sosyolojisi: Tarihselliği Açısından "Kent Deneyimi". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16)
- Özbay, F. (2015). Hippodamos Tarzındaki Kent Planı ve Klazomenai MÖ 4. Yüzyıl Yerleşiminin Bu Kent Planı İçindeki Yeri Hakkındaki Düşünceler. *Seleucia*, (5)
- Özdemir, R. (1992). Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7(1)
- Özdoğan, M. (2011). *Anadolu'da Neolitik Dönem Yerleşme Yerlerinin Dağılımı ile İlgili Bazı Gözlemler. Özsait Armağanı* (ed. H. Şahin, E. Konyar, G. Ergin)
- Özdoğan, M. ve Başgelen, N. (2007). *Türkiye'de "Çatalhöyük: Yeni Çalışmalar" Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlık (No. 273)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- P. Verzone, (1954). "Le rovine della Panagia dl Adalia" Pepraginenon Tou Th' Diethnous Buzantinologikou Süunedirou Thessalonikis, Tomos A., Athl-nai.
- Parmaksızoğlu, İ. (Ed.). (1986). *İbn Batuta seyahatnamesi'nden seçmeler*. Devlet Kitapları
- Perring, D. (2000). *Roma Kentlerinde Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Değişim. Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, (Ed. J. Rich, Çev. L. Özgenel), Homer Kitapevi, İstanbul.
- Reyhan, E. (2016). Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri, *Electronic Turkish Studies*, 11
- Rheidt, K. (1996). *Kent mi, Köy mü. Orta ve Geç Bizans Anadolu'sunda Konut ve Yerleşme, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Habitat II, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul.
- Riefstahl, R. (1994). *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi* (çev. C. Berktin), Maarif Vekaleti Yayınevi, İstanbul.
- Russell, J. (1986, August). Transformations in Early Byzantine urban life: The contribution and limitations of archaeological evidence. In *Seventeenth International Byzantine Congress: Major Papers (Vol. 137)*.

- Schäfer, T. (1989). *Imperii insignia: sella curulis und fasces; zur Repräsentation römischer Magistrate. von Zabern.*
- Schiltberger, J. (1995). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. T. Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schultze, V. (1926). *Altchristliche Städte und Landschaften/2, Hälfte 2 Kleinasien. Altchristliche Städte und Landschaften.*
- Seeher, J. (2007). *Hattuşa Kerpiç Kent Suru, Bir Rekonstrüksiyon Çalışması.*
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası (Vol. 1).* Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sönmez, C. C. (2008). *Antalya kenti kalesi'nin tarihi: burçlar, kapılar ve sur duvarları.* Mimarlar Odası Antalya Şubesi.
- Steadman, S. R. (1996). Mimarlık arkeolojisinde son araştırmalar: Temellerin ötesinde. *Arkeolojik Araştırmalar Dergisi*, 4(1)
- Strabon, G. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası* (çev. A. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Şahin, S. (1995). *Bau einer Saeulenstrasse in Attaleia (Pamphylien) unter Tiberius-Caligula?.* Epigraphica Anatolica.
- Şaman Doğan, N. (2016). Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde Baniler ve İmar Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24)
- Taneri, A. (1977). *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Bilge Yayınları Nu: 2. Tarihi Eserler.
- Tanriseven, R. (2007). *12no'lu Antalya Şer'iyye sicili defterine göre 1862-1864 yılları arasında Antalya şehrinin idari ve sosyo-ekonomik durumu*, Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi.
- Tanyeli, U. (1986). *Anadolu-Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11-15. yy)*, Doctoral dissertation.
- Tasvir-i Efkâr, 18 Teşrin-i Sani 1325
- Tekelioğlu, R. (2010). “Prehistorya'dan Tarihi Dönemlere Kadar Antalya Bölgesi”, *Dünden Bugüne Antalya*, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya.
- Tekin, O. (2004). *Academic Employment*, Doctoral dissertation, Istanbul University.
- Tercüman-ı Hakikat, 28 Ramazan 1307
- Tercüman-ı Hakikat, 5 Şevval 1301
- Tızlak, F. (2002). *Tekelioğlu İsyanı. XIII. T.T. Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, TTK, Ankara.
- Toramanoğlu, S. (2006). *Anadoluda Antik Çağ şehir planları*, Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

- Tosun, A. ve Akman, A. (2010). *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ordu.
- Tosun, A. ve Akman, A. (2011) *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Bodrum
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin. Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uyanık, N. ve Berk, F. M. (2016). *International Journal of Tourism and Social Research-Çatalhöyük*, Nüsha 1.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi C.I.*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi C.III.*, TTK., Ankara.
- Varkıvanç, B. (2010). *Dünden Bugüne Antalya "Selçuklu Öncesi Dönemi Antalya ve Kaleiçi"*, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. Antalya.
- Yalçinkaya, I, (1986). *"Batı Toroslarda Paleolitik Çağ yüzey araştırmaları", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1986)*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Yılmaz, L. (2002). *Antalya: Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi: 16. Yüzyılın Sonuna Kadar (Vol. 62)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır:(1790-1840):(fizikî, idarî ve sosyo-ekonomik yapı) (Vol. 21)*. Turk Tarih Kurumu Basmevi, s.346-361.
- Zanini, E. (2003). Bizans'ta kentsel ideal ve kentsel planlama, altıncı yüzyılın yeni şehirleri. *Geç Antik Arkeoloji*, 1(1).

LEVHALAR

Lev. 26- 1815 Haritası'nda Antalya Kalesi'nin Kapıları

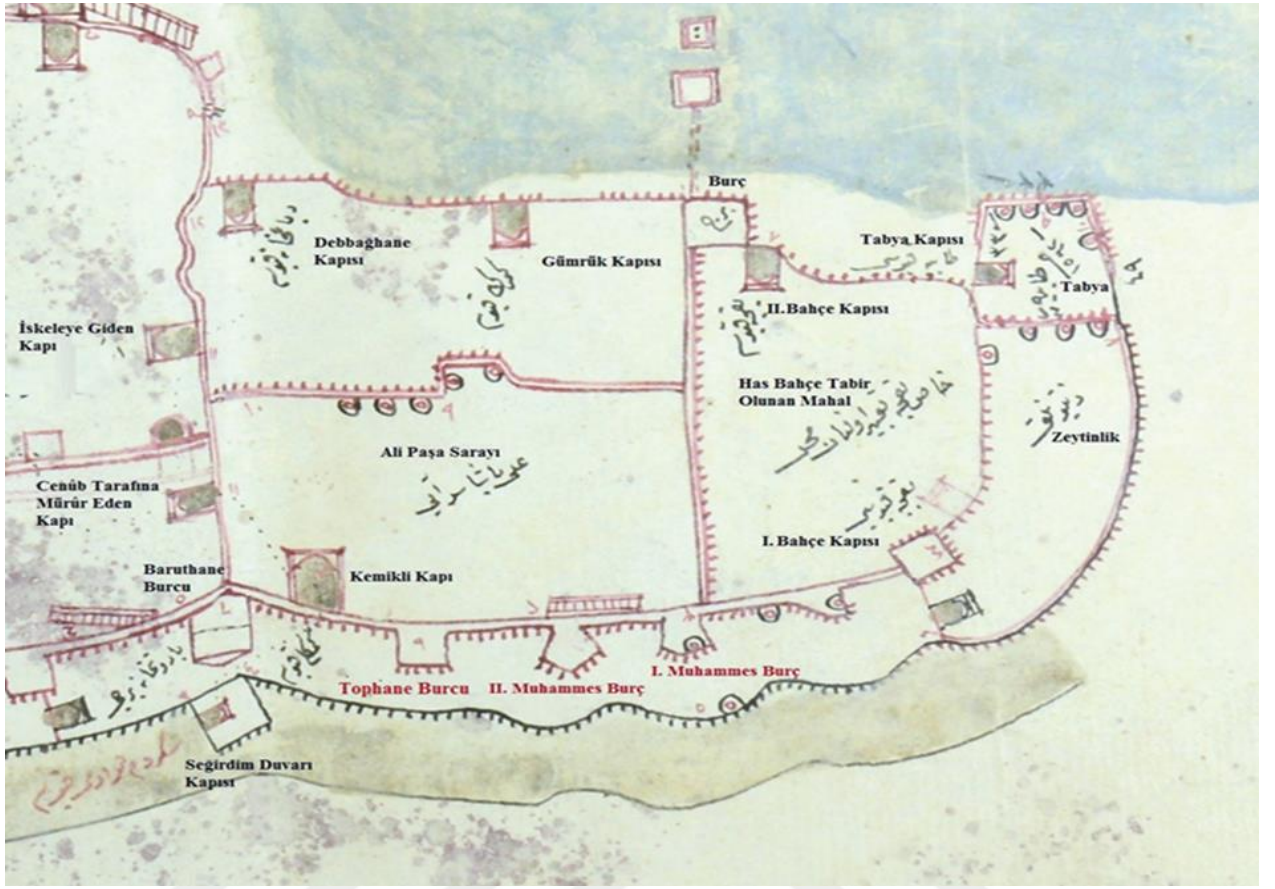
Lev. 27- Antalya Kalesi'nin tanınımlı burçları

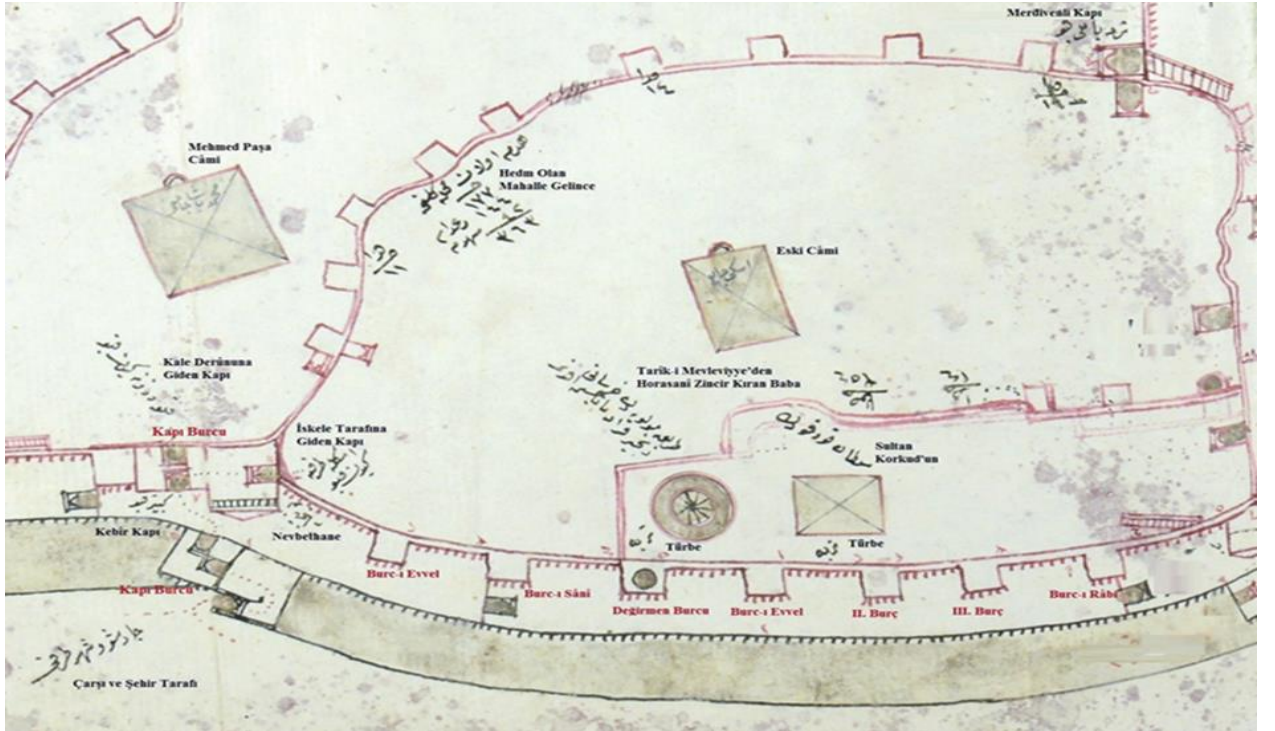
Lev. 28- Antalya Kalesi'nin sur ve duvarları

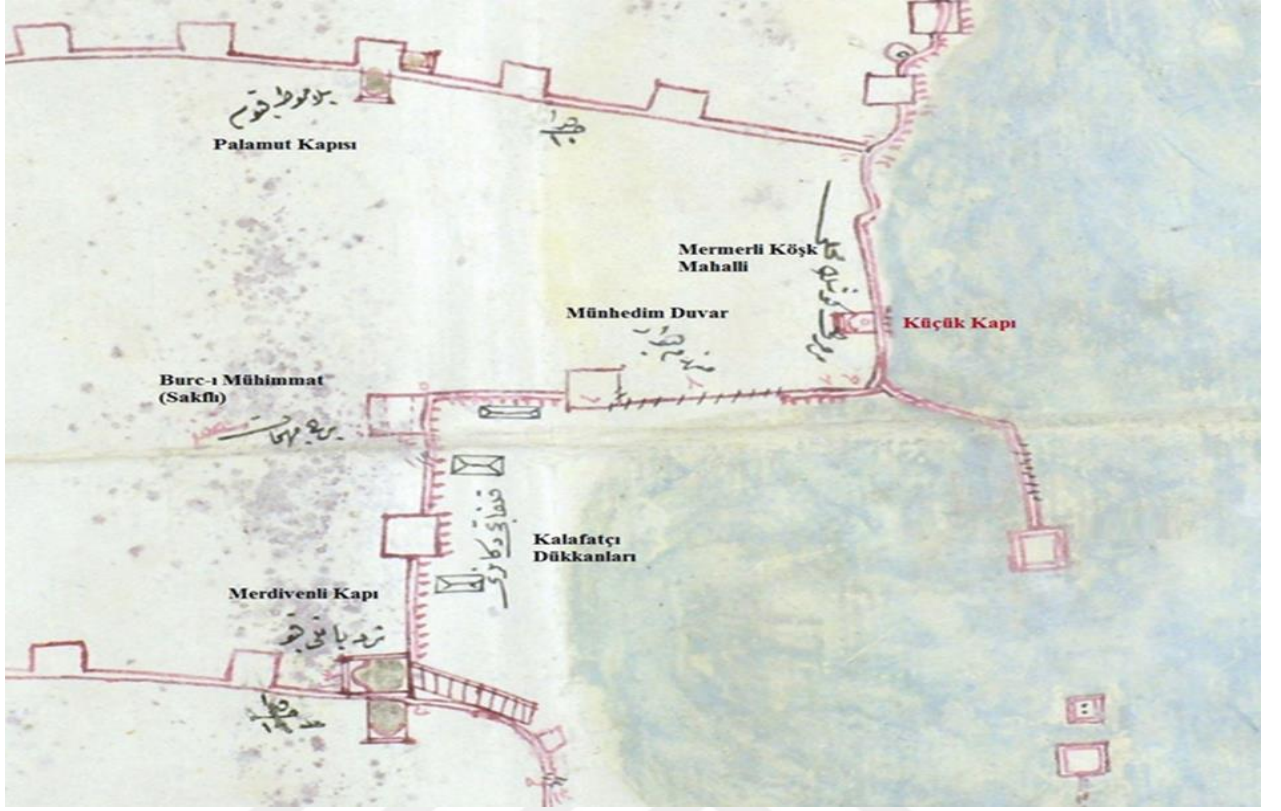
Lev. 29- Ali Paşa Sarayı, Hasbahçe ve Gümrük

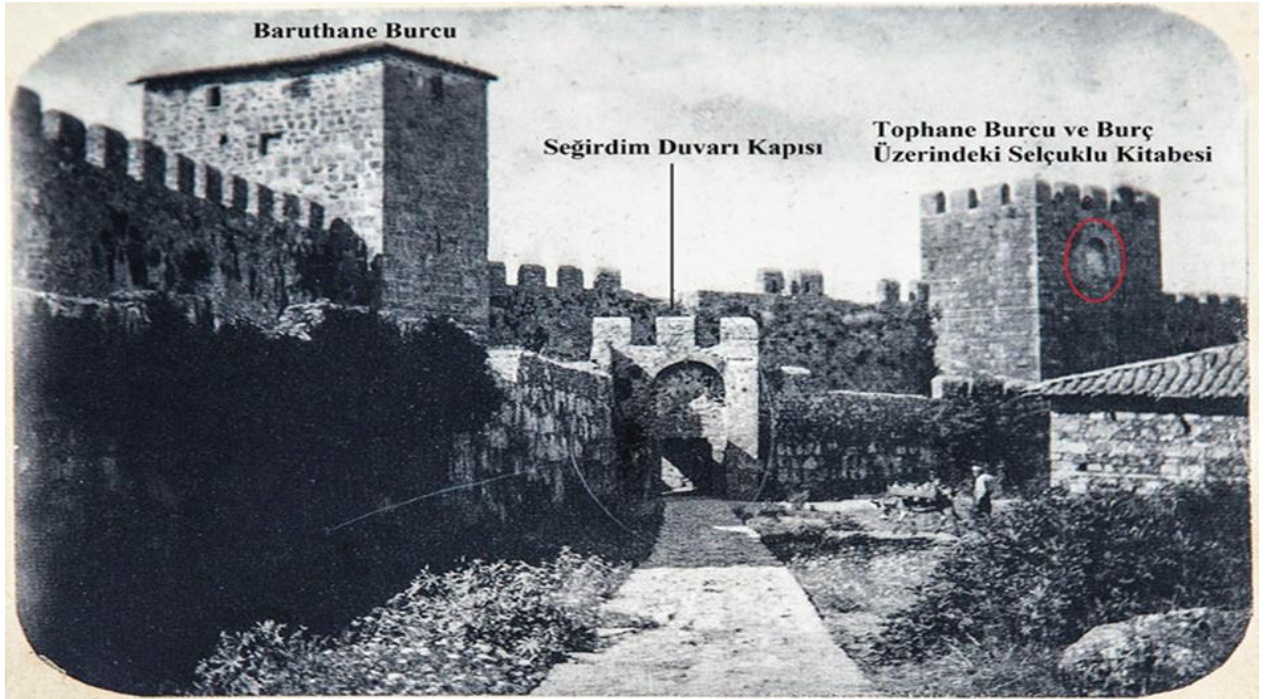
Lev. 30- Kebîr Kapı, Câmî-i Atik Mahallesi ile Mevlevihane ve Türbeler Bölümü

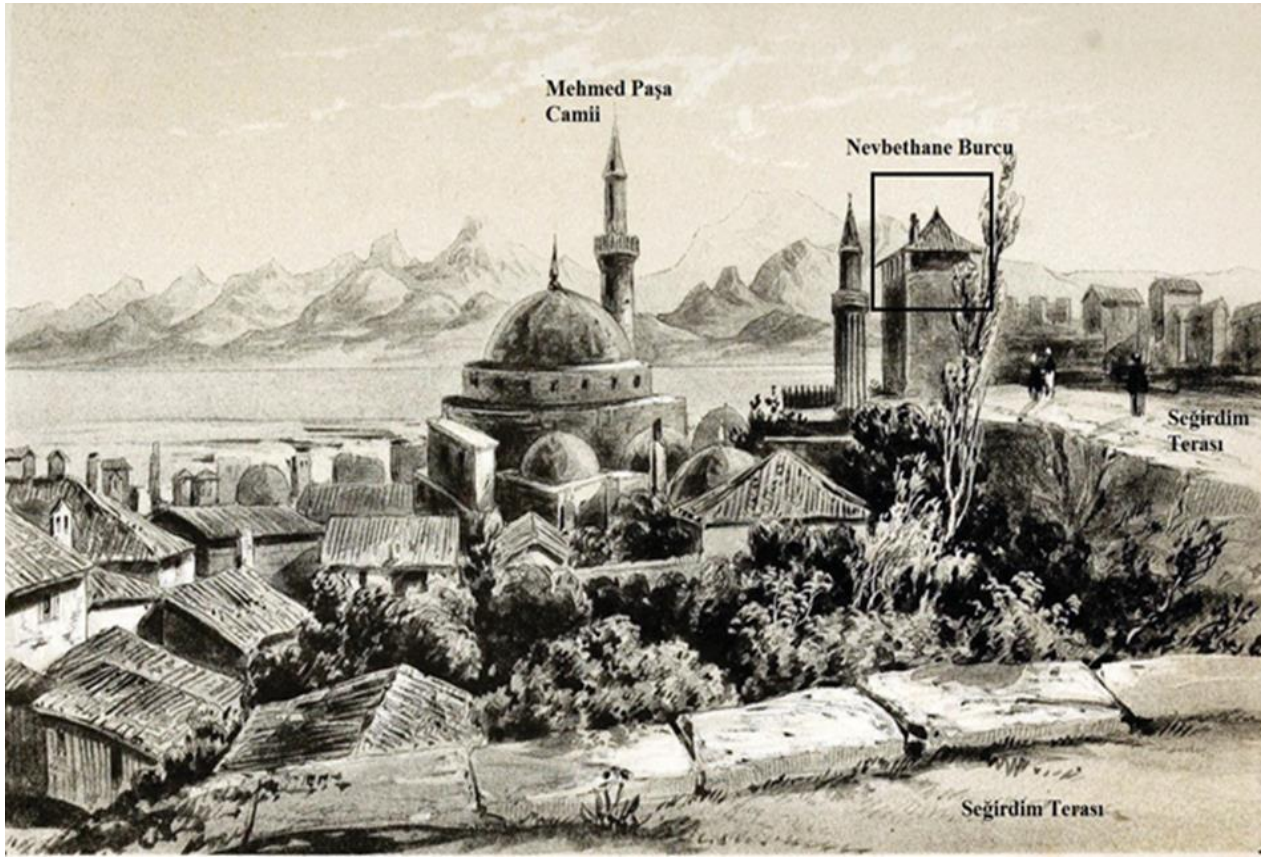
Lev. 31- Mermerli ve Merdivenli İskele

Lev. 32- Çatılı Baruthane Burcu, Kaynak: Ernst Krickl, 1892 Lykia Günlüğü

Lev. 33- Nevbethane Burcu ve seğırdim terası.

Kaynak: Thomas A. B. Spratt - Edward Forbes, Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis, Londra 1847.

Lev. 34- “Hasbahçe Kapısı” adıyla da bilinen II. Bahçe Kapısı’nın yıkıntıları

Lev. 35- 19. yüzyılda Antalya Limanının taksimi

Lev. 36- 1921 Scarpa Haritası (Harita: Antalya Arkeoloji Müzesi).

Lev. 37- Yat Limanı

Lev. 38- Hadrian Kapısı

Lev. 39- Hadrian Kapısı

Lev. 40- Hadrian Kapısı

360. Adalia, VIII. 19. - A Hadrian - bāşrya.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI: Derya AKYOL

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise: Yalılıüyük Çok Programlı Lise

Lisans Diploması: Selçuk Üniversitesi- Arkeoloji (2010-2015)

Ön lisans Diploması: Akdeniz Üniversitesi Serik MYO Mimari Restorasyon (2017-2019)

Yabancı Diller: İngilizce

